

Türkiye'de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor:

TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması

Hilmi Demir¹
Feride İnan²
Berat Yücel³
Ömer Faruk Can

¹ https://www.tepav.org.tr/en/ekibimiz/s/1368/Hilmi+Demir_+PhD

² <https://www.tepav.org.tr/en/ekibimiz/s/1298/Feride+Inan>

³ <https://www.tepav.org.tr/en/ekibimiz/s/1434/Berat+Yucel>

Yazarlar, rapora katkılarından dolayı Sibel Güven, Güven Sak ve Sercan Sevgili'ye, raporu Türkçeye çeviren Ece Berfin Ergezer ve Elif Güler'e teşekkür eder.

Bu çalışmada ifade edilen fikirler yalnızca yazar(lar)ın görüşleridir ve TEPAV'ın görüşlerini temsil etmek zorunda değildir. © TEPAV, Aksi belirtilmedikçe tüm hakları saklıdır.

İçindekiler Tablosu

YÖNETİCİ ÖZETİ	2
GİRİŞ	9
METODOLOJİ VE KATILIMCI PROFİLİ	12
BÖLÜM 1 - TÜRKİYE'DE DINDARLIK VE DİNİ KİMLİKLER	18
1.1. Dinin algılanan önemi	19
KUTU 1. Ebeveynler tarafından vurgulanan etik ve dini değerlerin önemi.....	20
1.2. Başörtüsü takma uygulaması	30
1.3. Dini uygulamalara riayet edilmesi	37
1.3.1. Dini aylarda oruç tutmak	37
1.3.2. Namaz kılma oranı.....	41
KUTU 2. Dindarlık ölçütü: Din kimler için gerçekten önemlidir?	43
1.3.3. Kur'an okuma alışkanlıkları.....	44
1.4. Dini bilgi kaynakları.....	44
1.5. Demokrasi ve laikliğe yönelik tutumlar.....	47
BÖLÜM 2 - TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK: FARKLI İNANÇ VE KÖKENDEN GELENLERE KARŞI TUTUMLAR	54
2.1. Dini kimlik ve hoşgörü.....	54
2.1.1. Cinsiyete göre varyasyon.....	60
2.1.2. Yaşa göre varyasyon.....	61
2.1.3. Eğitim seviyesine göre değişim.....	62
2.2. Farklı dini kimliklere karşı hoşgörü.....	62
2.2.1. Diğer dini kimlikler ile etkileşim.....	62
2.2.2. Suriyelilerle Etkileşim	70
BÖLÜM 3 - RADİKAL DİNİ TUTUMLAR	74
3.1 Sosyal dışlanma ölçütü.....	77
3.2 Etnik köken.....	78
SONUÇ	80
Ek 1. Etnik kimlik	81
Ek 2 Dini kimlik	90
Mezhepler veya İslam hukuk ekolü	90
İnanç/İtikatta Mezhebi Tutumlar	92
Ek 3 Dışlayıcı eğilimler: Cinsiyete göre değişim	97
Ek 4 Dışlayıcı eğilimler: Yaşa göre değişim	101
Ek 5 Dışlayıcı eğilimler: Eğitim seviyesine göre değişim	107

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2011 yılından bu yana Türkiye'de etnik kökenler, dini tutumlar ve toplumsal hoşgörü konularında kapsamlı saha araştırmaları yürütmektedir. 2016 ve 2020 yıllarında 6.989 ve 7.280 kişiden oluşan temsili örneklerle yüz yüze görüşmeleri içeren büyük ölçekli anketler yapılmıştır. Anketlerde dini kimlikler, dindarlık düzeyleri, inanç farklılıkları ve etnik/dinsel kimliklerin hoşgörü tutumları araştırılmıştır. Çalışma, ayrıca radikal dini tutumlar sergileyen grupları tespit etmeyi amaçlamıştır. Raporda öne çıkan temel başlıklar aşağıda özetlenmiştir.

Dini kimlik

Türkiye nüfusunun çoğunluğu Müslümandır ve bu nüfusun büyük bir kısmı Sünni İslam'a mensuptur (2016 ve 2020'de sırasıyla %84 ve %87). Sünni İslam içerisinde Hanefilik en yaygın mezheptir (2016 ve 2020'de sırasıyla %69 ve %73). Türkiye'deki Kürtlerin temsil ettiği bir diğer Sünni düşünce ekolü olan Şafilik ise daha küçük ancak kayda değer bir varlık sürdürmektedir. Alevilik, anketlerde eksik bildirilmiş gibi görünse de varlığını devam ettirmektedir.

Bununla birlikte, katılımcıların çoğunluğu, itikadi-inançları ile ilgili tutumları belirleyen mezheplerinin farkında olmadıklarını söylemiştir. 2016 yılında katılımcıların %59'u itikadi mezhebini bilmediğini ifade ederken bu oran 2020 yılında %71'e yükselmiştir. Düşüş eğilimi, Fethullah Gülen'in dini cemaatinin (veya *cemaatinin*) adının karıştığı 2016 Türkiye darbe girişimi sonrasında İslam'daki ayrılıkçı eğilimlere yönelik olumsuz duyguları yansıtıyor olabilir.

Dinin algılanan önemi

Görüşülen katılımcıların çoğunluğu dinin hayatlarında önemli olduğunu düşünmektedir (hem 2016 hem de 2020'de görüşülenlerin %85'i), ancak bölgesel farklılıklar dikkat çekmektedir. 2016 yılında doğu bölgelerindeki (Orta Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz) katılımcıların yüksek yüzdeleri, ülkenin batı ve orta kesimlerindeki (Ege, Batı Marmara, İstanbul, Batı Karadeniz ve Orta Anadolu) kıyasla dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirtmiştir. 2020 yılında bazı bölgelerde kayda değer bir değişim yaşanmıştır. Batı Marmara'da dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirten katılımcıların sayısında önemli bir artış olmuştur. Buna ek olarak, İstanbul ve Batı Karadeniz'de dinin önemini ifade eden katılımcılarda da artış görülmüştür. Bu arada Akdeniz, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da dinin önemine ilişkin bildirimde kayda değer bir düşüş yaşanmıştır.

Kürt vatandaşlar hem 2016'da hem de 2020'de Türklere kıyasla dini, hayatlarında çok önemli veya önemli bulmaya daha yatkındır. Ayrıca, 2016 yılında doğu illerindeki (Güneydoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu) Kürtler, İstanbul, Ege ve Akdeniz'deki Kürtlere kıyasla dini çok önemli bulduklarını ifade etmiştir. 2020 yılında ise İstanbul'daki Kürtlerin 2016'ya kıyasla dinin çok önemli olduğunu bildirme olasılıkları çok daha yüksektir.

Kürtlerle benzer bir şekilde, Şafii mezhebinden olduğunu söyleyen katılımcılar hem 2016 hem de 2020'de Hanefilere kıyasla daha yüksek düzeyde dini bağlılık sergilemiştir. Buna karşılık, kendini Alevi

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

olarak tanımlayanların kayda değer bir kısmı, dini önemsiz/çok önemsiz ya da ne önemli ne önemsiz olarak görmektedir.

Hem 2016 hem de 2020'de eğitim seviyesi arttıkça dinin algılanan önemi azalmıştır. Okuryazar olmayanlar, ilkokul mezunları ve okuryazar olup üniversite mezunu olmayanlar dinin çok önemli olduğunu daha fazla belirtmiştir. Ortaokul, lise ve üniversite mezunlarında dinin çok önemli olduğunu belirtenlerin oranı giderek azalmıştır. Ayrıca, üniversite ve lise mezunlarının kayda değer bir yüzdesi dinin hayatlarında ne önemli ne de önemsiz olduğunu belirtmiştir

Benzer şekilde, daha genç yaş gruplarından, özellikle de en genç yaş grubu olan 18-24 yaş grubundan katılımcıların dinin çok önemli olduğunu düşünme olasılığı daha ileri yaş gruplarına kıyasla daha düşüktür ve bu da dine yönelik tutumlarda nesilsel bir farklılığa işaret etmektedir. Hem 2016 hem de 2020 araştırması, katılımcıların dini çok önemli olarak bildirmelerinin ileri yaş dönemlerinde giderek artmasıyla benzer bir eğilim izlerken genç ve ileri yaş dönemleri arasındaki farklar 2020'de daha az belirgindir.

2016 yılında öğrenciler ve çalışan katılımcılar, ev hanımları, emekliler ve işsizler de dâhil olmak üzere çalışmayanlara kıyasla daha az oranda dinin çok önemli olduğunu düşünmektedir. Benzer şekilde, 2020 yılında da öğrenciler dinin önemini en az vurgulayan grup olmaya devam ederken ev kadınları dinin çok önemli olduğunu en fazla düşünen grup olmuştur. 2016'dan farklı olarak, işsizler arasında dine yapılan vurgu düşüktür ve emekli ve çalışan katılımcılar arasında dinin algılanan önemindeki farklılıklar önemsizdir.

Başörtüsü takma uygulaması

Başörtüsü takan kadınların oranı yıllar içinde dalgalanma göstermektedir. 2020 yılında kadınların yarısından fazlası başörtüsü takmayı tercih etmiştir. 2013 ve 2015 yılları arasında ankete katılan kadınların başörtüsü takma oranı %60'tan %56'ya düşmüştür. 2016 yılında bu oran %61'e yükselmiş, 2020 yılında ise %54'e düşmüştür.

Devam eden yaygınlığına rağmen, başörtüsü takma pratiği hem 2016 hem de 2020 yıllarında daha genç yaş grupları arasında daha az görünmektedir ve bu da nesilsel bir değişime işaret etmektedir.

Ayrıca, hem 2016 hem de 2020 yıllarında eğitim seviyesi yükseldikçe ve çalışan kadınlar arasında başörtüsü takma sıklığı azalmıştır. Örneğin, 2016 yılında ev kadınlarının %77,7 gibi yüksek bir oranı başörtüsü taktığını belirtirken bu oran çalışan kadınlarda %40,5'tir. 2020 yılında ise her iki grupta da başörtüsü takan kadınlar arasında benzer bir düşüş yaşanmış, sırasıyla %71,5 ve %35,6 olmuştur.

2016 yılında, başörtüsü takma pratiğinin yaygınlığı daha muhafazakâr olan doğu bölgelerinde daha yüksekken İstanbul da dâhil olmak üzere batı illerinde daha düşüktür. Anadolu'da ve Akdeniz'de başörtüsü kullanımı ülkenin doğu bölgelerine kıyasla daha düşük olmakla birlikte yaygındır.

2020 yılında, genel doğu-batı örüntüsü devam etmekle birlikte, başörtüsü takma konusunda bölgesel örüntülerde bazı kayda değer değişiklikler olmuştur. Özellikle, İstanbul'da başörtüsü takma yaygınlığında önemli bir artış olmuştur.

Bireysel dini pratikler ve dindarlık

Anket verileri, dini aylarda oruç tutmak, günlük dualar ve kutsal kitap (Kur'an'ı Kerim) okumak gibi bireysel dini uygulamaların Türkiye'de yaygın olmaya devam ettiğini vurgulamaktadır. 2020 yılında, katılımcıların %60'ı oruç tuttuğunu, %36'sı günde beş vakit namaz kıldığını ve yaklaşık yarısı ibadet faaliyetleri dışında Kur'an'ı Kerim okuduğunu ve %75,2'si Arapça Kur'an okuduğunu belirtmiştir.

Ancak, dini aylarda oruç tutma ve namaz kılma konusunda bir düşüş eğilimi söz konusudur. 2011 yılında %70 olan düzenli oruç tutma oranı, 2013 yılında %68'e, 2015 yılında ise %63'e düşmüştür. Bu oran 2016'da daha da düşerek %54'e gerilemiş, 2020'de ise çok az bir artışla %55'e yükselmiştir.

2013 yılından bu yana düzenli olarak günde beş vakit namaz kıldığını bildiren katılımcıların oranında da bir düşüş eğilimi görülmektedir. 2011 yılında %38 olan bu oran, 2013 yılında %44'e yükselmiş ancak o tarihten bu yana giderek azalmıştır. Bu oran 2015'te %42'ye, 2016'da %40'a gerilemiş, 2020'de ise 2011 seviyesinin de altına inerek %36'ya düşmüştür.

Başörtüsü takma konusunda gözlemlenen eğilime benzer şekilde, oruç tutma ve namaz kılma hem 2016 hem de 2020'de genç yaş grupları arasında daha az yaygın görünmektedir ve bu da nesnel bir değişime işaret etmektedir.

Hem 2016 hem de 2020'de anket sonuçları, ev hanımları ve emekliler de dahil olmak üzere çalışmayan bireyler arasında düzenli oruç tutma oranlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, kamu görevlileri, özel sektör çalışanları ve öğrencilerde düzenli oruç tutma oranı sürekli olarak daha düşük çıkmıştır. İşsiz olup iş arayanlar 2016 yılında yüksek oranda oruç tuttıklarını bildirirken bu grup 2020 yılında daha düşük oranlar bildirerek öğrencilerle aynı seviyeye gelmiştir.

Ayrıca, erkek katılımcılara kıyasla kadınların oruç tutma ve namaz kılma sıklığı daha yüksektir. Bu durum, her iki ankette de kadınların önemli bir kısmının ev kadını olarak tanımlanmasına bağlanabilir. 2016'da ev kadını olduğunu belirten kadın katılımcıların oranı %55 iken 2020'de bu oran %51 olmuştur.

Dini pratiklere ilişkin yukarıdaki bulgulara dayanarak bir dindarlık ölçütü oluşturduk⁴. Bu ölçüye göre, 2016 yılında katılımcıların %36,5'i dindar olarak kabul edilmektedir. 2020 yılında dindar olarak kabul edilen katılımcıların oranı %32,5'e düşmüştür.

Dini bilgi kaynakları

2020 anket sonuçları, aile ortamının dini öğrenmedeki önemli rolünün devam ettiğini vurgulamaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi dini, aileleri aracılığıyla öğrendiklerini belirtmiştir.

⁴ Dindarlık ölçütü ile tanımlanan katılımcılar, tüm günlük ibadetlerini yerine getiren ve dini aylarda oruç tutan kişilerdir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Buna karşılık, katılımcıların küçük bir yüzdesi dini bilgileri Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı'dan (%6) ve daha da düşük bir yüzdesi özel dini dernek veya vakıflardan (%2) öğrendiklerini belirtmiştir.

Ayrıca, Diyanet'in verdiği bilgilere duyulan güven katılımcılar arasında farklılık göstermektedir.

2020 yılında katılımcıların %58'i namaz vakitleri, Ramazan ayı ve bayram tarihlerine ilişkin takvim hesaplamaları konusunda Diyanet tarafından sağlanan bilgilerin doğruluğuna güvendiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık üçte biri (%30) kararsız veya emin değilken %11'i bu tür bilgiler için Diyanet'e güven duymadıklarını ifade etmiştir. Dini konularda görüş bildiren Diyanet'in verdiği fetvalara duyulan güven daha düşük olup katılımcıların %46'sı bu fetvalara güvendiğini, %35'i kısmen güvendiğini, %16'sı ise güvenmediğini belirtmiştir.

Laik ve demokratik bir devlette yaşama tercihi

Genel olarak, katılımcıların çoğunluğu laik bir devlette yaşamayı tercih etmektedir ve 2016 ile 2020 yılları arasında bu tercihte artış eğilimi görülmektedir (%75'ten %81'e). Benzer şekilde, katılımcıların çoğunluğu demokratik bir devlette yaşamaktan memnundur. 2016 ve 2020 yıllarında katılımcıların sırasıyla sadece %22 ve %17'si hukuk sisteminin şeriat hukukuna göre uygulanmasını tercih edeceklerini belirtmiştir.

Dini kimlik ve hoşgörü

Anketler, Türkiye'deki insanların farklı inançtan olan insanlara bakışında genel olarak çoğulcu (dışlayıcıya karşı) olduğunu ve 2016-2020 yılları arasında bu çoğulcu eğilimin artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de dine karşı yumuşak bir tutum sergilendiğine işaret edecek şekilde, hem 2016 hem de 2020 yıllarında katılımcıların sadece %21'i dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını belirtmiştir. Buna karşılık 2016 yılında katılımcıların %71'i 2020'de de %68'i dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olabileceğini dile getirmiştir.

Katılımcıların dini pratiklere uymayan kişilerle ilgili görüşleri de 2016 ve 2020 yılları arasında azalmıştır. Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr olduğunu belirten katılımcıların oranı 2016'da %35 iken 2020'de %27'ye düşmüştür.

Bununla birlikte, dindar katılımcılar arasında namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr olduğunu söyleyenlerin oranı %51 iken kâfir olduğunu söyleyenlerin oranı %5 oranında kalmış ve bu oran 2020'de %3'e düşmüştür.

Çoğulculuktaki artışa işaret edecek şekilde, 2016-2020 yılları arasında kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı yaşamının en doğru yolu olduğunu belirten katılımcıların oranı %47'den %36'ya düşmüştür. Benzer bir düşüş dindar katılımcılar arasında da gözlemlenmektedir.

Ayrıca 2020'de katılımcıların sadece %23'ü kendi inançlarına göre yaşamayan insanlarla aralarına mesafe koyduklarını ve daha da azı (%16) kendilerinden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemediklerini söylemiştir.

Öte yandan, katılımcıların daha yüksek bir yüzdesi (2016'da %63) İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyede bulduklarını belirtmiştir, ancak tavsiyede bulunmak

Türkiye'de sosyal bir uygulama olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, muhtemelen dine yapılan vurgunun azaldığına işaret edecek şekilde, tavsiye verdiğini belirten katılımcıların oranı 2020'de %43'e düşmüştür.

Cinsiyete göre değişim: 2020 anket verileri, dışlayıcı eğilimlerdeki cinsiyet farklılıklarının altını çizmektedir. Bulgular, özellikle kadınlar arasında dışlayıcı tutumların daha yaygın olduğunu göstermektedir. Bunun bir açıklaması, kadınların önemli bir kısmının ev kadını olması nedeniyle işgücüne katılımdaki farklılık olabilir. Bu durum, dışlayıcı eğilimlerde gözlemlenen eğilime katkıda bulunabilecek daha düşük sosyal katılım ve ekonomik etkileşim düzeylerine yol açabilir.

Yaşa göre değişim: Anket verileri, hem 2016 hem de 2020 veri setlerinde, genç katılımcılar arasında yaşlı meslektaşlarına kıyasla azalan dışlayıcı eğilimlerde kayda değer bir nesilsel değişim olduğunu göstermektedir. En keskin farklar en genç yaş grubu ile daha yaşlı olanlar arasında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, katılımcılar yaşam tarzları inançlarından farklı olan bireylerle aralarına mesafe koyma fikriyle karşı karşıya kaldıklarında ve farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara yönelik olumsuz duygularla ilgili olarak yaş grupları arasındaki farklılıklar daha az belirgindir.

Eğitim seviyesine göre değişim: Hem 2016 hem de 2020 yıllarında toplanan anket verileri, daha yüksek eğitim seviyelerinin daha az dışlayıcı eğilimleri yansıtarak başkalarını daha fazla kabullenmeye karşılık geldiği tutarlı bir eğilim göstermektedir. En belirgin farklılıklar, okuma yazma bilmeyenler, örgün eğitimi sınırlı ancak okuma yazma becerisine sahip olanlar ve ilkokul mezunlarını içeren en az eğitilmiş katılımcılar ile lise ve üniversite mezunlarını karşılaştırırken ortaya çıkmaktadır. Bazı sorularda, üniversite mezunları dışlayıcı tutumlara karşı belirgin bir şekilde daha az eğilim göstermektedir.

Diğer dini gruplardan/mezheplerden kişilerle etkileşim

Sünni katılımcıların çoğu Alevilerle etkileşim konusunda rahattır, ancak bu etkileşimlerin niteliği kişisel olmaktan ziyade kamusal veya finansal ilişkilere yöneliktir.

2020'de Sünnilerin %71'i Alevi bir komşuya sahip olmaktan memnunken bu oran 2016'dan bu yana düşmüştür. Benzer şekilde, 2020'de %69'u evini bir Alevi'ye kiralamaya istekli olduğunu ifade etmiştir, ancak bu isteklilik 2015 ve 2016 anketlerinden bu yana azalmıştır.

Buna karşılık, daha düşük bir oran (%54) Alevileri iş ortağı olarak kabul etmektedir ve bu kabul 2015 ve 2016 anketlerinden bu yana azalma eğilimi göstermektedir. Sünni katılımcıların yaklaşık yarısı (%48) Alevi bir gelini/damadı ailelerine kabul edecektir. Bu oran 2015'te %46'dan %42'ye düşmüş ve 2020'de tekrar yükselmiştir.

Katılımcıların eğitim düzeyleri, Alevilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma istekliliklerinde kayda değer farklılıklar göstermekte olup daha yüksek eğitim düzeyleri daha fazla kabul görmeye işaret etmektedir.

Ayrıca, kadınların Alevilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma veya ailelerine Alevi gelin/damat alma konusunda daha az istekli olduklarını ifade etmeleri de dikkate değer bir cinsiyet farklılığıdır. Yukarıda tartışıldığı üzere, ankete katılan kadınlar arasında dışlayıcı tutumların yaygınlığı daha yüksektir.

Bölgesel olarak, batıdaki ve/veya daha sanayileşmiş bölgelerdeki Sünni katılımcılar iş ortağı olarak Alevilerle iş birliği yapmaya daha isteklidir. Bu bölgeler arasında Batı Marmara ve Ege'nin yanı sıra Güneydoğu Anadolu ve Batı Anadolu (başkent Ankara ve bir sanayi merkezi olan Konya dahil) gibi sanayi bölgeleri de yer almaktadır. En büyük şehir ve ticaret merkezi olan İstanbul'da isteklilik ortalamasının biraz altında kalmış olup, bu durum muhtemelen bu mega şehirdeki farklı görüşleri yansıtmaktadır.

Buna karşılık Orta Anadolu'da, Doğu Anadolu ve Batı Karadeniz gibi nispeten daha az sanayileşmiş bölgelerde Sünniler Alevilerle çalışma konusunda daha fazla endişe duymaktadır. İlginç bir şekilde, Akdeniz'de katılımcıların Alevi bir iş ortağını tercih etme olasılığı da düşüktür.

Tam tersi bir bakış açısıyla, Alevi katılımcıların daha yüksek bir oranı Sünnilerle kamusal, finansal, iş ve kişisel ilişkiler de dahil olmak üzere çeşitli etkileşimlere açıktır. 2020 yılında Alevilerin %87'si evlerini bir Sünni'ye kiralamaya istekli olduklarını belirtirken %85'i Sünni bir komşuya sahip olmaktan rahatsız olmayacaklarını ifade etmiştir. Daha kişisel etkileşimlerin kabulü biraz daha düşük olsa da (%70'i Sünni bir gelini/damadı ailelerine kabul etmeye hazır olduklarını ve %75'i Sünnilerin iş ortağı olmasına açık olduklarını belirtmiştir), Sünnilerin Alevilere yönelik etkileşime açık olma görüşlerini önemli ölçüde aşmaktadır.

Suriyelilerle etkileşim

2020 yılında, katılımcılar arasında Suriyelilerle etkileşime girme isteği, özellikle kişisel ve ticari işlemlerde çok düşüktür. Sadece %23'ü Suriyeli bir gelini/damadı ailesine kabul edecek ya da Suriyelileri iş ortağı olarak görecektir. Sadece %31'i çocuklarının Suriyeli bir çocukla aynı sınıfta eğitim görmesini isteyeceğini söylerken %36'sı evlerini bir Suriyeliye kiralamayı düşüneceklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, kamusal etkileşimlerde kabul biraz daha yüksektir; %51'i Suriyeli bir komşuya sahip olmaktan rahatsız olmayacağını ifade etmiştir.

Katılımcıların Suriyelilerle iş yapma istekliliği, Suriyelilerin ilin toplam nüfusu içindeki oranından ve ilin büyükşehir statüsünden etkileniyor gibi görünmektedir. İstanbul ve İzmir gibi Suriyeli nüfusun oldukça fazla olduğu ancak il nüfusuna oranla nispeten düşük olduğu mega şehirlerde Suriyeli iş ortaklarının kabulü daha yüksektir.

Denizli ve Diyarbakır gibi Suriyeli oranının görece düşük olduğu illerde de katılımcılar olumlu bir eğilim sergilemiştir. Ancak Suriyeli nüfusun az olduğu Bursa'da Suriyelilerle iş ortaklığına olumlu bakanların oranı daha düşüktür. Bu durum, önemli bir sanayi sektörüne sahip olan Bursa'da yerel işçilerin Suriyelilerle iş rekabeti algısına bağlanabilir.

Buna karşılık, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi Güneydoğu illeri ile Hatay, Mersin ve Adana gibi Suriyelilerin toplam nüfus içindeki oranının çok yüksek olduğu bölgelerde katılımcılar iş ortaklıklarına karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Özellikle Mardin'de katılımcılar, ilin nüfusu içinde nispeten yüksek sayıda Suriyeli olmasına rağmen Suriyelilerle iş ortaklıklarına karşı olumlu bir tutum sergilemiştir.

Suriyelilerle iş ortaklığına yönelik algılarda kayda değer farklılıklar görülmekle birlikte, bu durum yüksek eğitilmiş katılımcıların ayrımcılığa daha az meyilli olduğu anlamına gelmemektedir. Suriyelilerle iş ortaklığı yapma konusunda en yüksek isteklilik, örgün eğitimi olmayan ancak okuryazar olan katılımcılar arasında görülürken bunu üniversite mezunları ve okuryazar

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

olmayan katılımcılar takip etmektedir. İlkokul ve lise mezunları ortalamanın altında yüzdeler bildirirken ortaokul mezunları Suriyelilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma istekliliğini en az bildirenler olmuştur.

Anket sonuçları, kadınların Suriyelilerle iş ortağı olarak iş birliği yapmaya veya Suriyelileri ailelerine gelin/damat olarak almaya daha az eğilimli olduğunu göstermektedir.

Radikal dini tutumlardaki eğilimlere ilişkin bulgular

Oluşturulan ideolojik radikalizm endeksine göre, 2016 yılında katılımcıların %4'ünün radikal dini tutumlara sahip olduğu düşünülmektedir. Bu oran 2020 yılında %2'ye düşmüştür. Burada yer alan Radikalizmden ideolojik aşırılığı kastettiğimizi özellikle belirtmemiz gerekir.

Radikal tutum eğilimleri farklı ölçütler kullanılarak değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Sosyal dışlanmanın radikal dini tutumların ortaya çıkmasında etkisi önemli olmakla birlikte azalmaktadır. 2016 yılında, sosyal dışlanmaya maruz kalan katılımcıların %19'u radikal dini tutumlar sergilerken bu oran sosyal dışlanmaya maruz kalmayanlar arasında sadece %3'tür.

2020 yılına gelindiğinde sosyal olarak dışlanmış bireyler arasında radikal dini tutumların oranı %12'ye düşerken sosyal dışlanma yaşamayanlar arasında bu oran %2'dir.

İki anket yılı arasında sosyal olarak dışlanmış hissedenenler arasında radikal dini tutumlardaki düşüş, sosyal olarak dışlanmış olarak tanımlanan katılımcılarda genel bir artışa rağmen gerçekleşmiştir.

Etnik Köken ve Radikal Eğilimler: 2016 yılında Zazalar ve Araplar radikal dini tutumlara sahip katılımcıların en yüksek oranına sahipti (her biri %12). Bu oran 2020'de Zazalar ve Araplar için daha düşüktür ve radikal dini tutumlara sahip olanlar en çok Lazlar ve Çerkezler arasında yaygındır. Ancak, son iki etnik grubun örneklem büyüklüğü düşüktür ve bu durum 2020'de sonuç çıkarmayı zorlaştırmaktadır.

GİRİŞ

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2011 yılından bu yana Türkiye'deki etnik kökenler, dini tutumlar ve toplumsal hoşgörü eğilimleri üzerine kapsamlı bir saha araştırması yürütmektedir. Daha önceki araştırmalar etnik kökenlere odaklanmıştır. 2016'da ve 2020'de gerçekleştirilen iki büyük ölçekli araştırma, dindarlık tutumları, dini kimlikler ve etnik/dinsel köken farklılıklarının ne ölçüde tolere edildiği de dahil olmak üzere Türk toplumunda dini kimlik ve dine yönelik tutumları anlamak için tasarlanmış nitel sorular içermektedir. Araştırmanın ikinci bir amacı da Türk toplumu içinde normdan saparak radikal eğilimler sergileyen (tekdir ya da birini *kâfir* ilan etme pratiğine yakalanan) grupları tespit etmektir. Özellikle 2016 ve 2020 araştırmaları, Müslüman bir ülkede bu konularda yapılan ilk, kapsamlı nitel araştırma olma özelliğini taşımaktadır.

Bu rapor, her biri sırasıyla 6.989 ve 7.280 kişiden oluşan temsili örneklerle yüz yüze görüşmelerden oluşan 2016 ve 2020 anketlerine odaklanmaktadır. Her iki araştırmada da benzer metodolojiler kullanılmış ve böylece kimlik, din ve toplumsal hoşgörüye yönelik tutumlarda zaman içinde meydana gelen değişimler izlenebilmiştir. Örnekler, Türkiye'nin tüm bölgelerini kapsamış ve ulusal istatistikler ile anket yılları arasında küçük farklılıklar olmakla birlikte genel nüfus eğilimleriyle uyumlu olacak şekilde bölgesel olarak dağıtılmıştır. Katılımcıların 2016 ve 2020 yıllarındaki eğitim geçmişleri, genel olarak biraz daha eğitilmiş olmakla birlikte, ulusal eğilimlerle tutarlıdır. Yaş dağılımı ulusal rakamları yansıtmakla birlikte genel örneklem profili biraz daha gençtir. Türkiye'deki genel eğilimi yansıtır şekilde, ankete katılanların çoğunluğu hem 2016'da hem de 2020'de kendilerini Hanefi olarak tanımlamıştır.

Raporun 1. Bölümü, 2016 ve 2020 yıllarına ait anket verilerini karşılaştırarak Türkiye'de dinin anlamı, algılanışı ve uygulanışına odaklanmaktadır. Bu bölüm, Türkiye'de dinin nasıl algılandığı ve uygulandığına ve zaman içinde nasıl değiştiğine dair kapsamlı bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Bölüm 2'de, Türkiye'de inanç ve dini/etnik köken farklılıklarına ne ölçüde hoşgörü gösterildiği, bu tutumların dini gruplar, bölgeler, cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyleri arasında nasıl farklılık gösterdiği ve zaman içinde nasıl değiştiğinin 2016-2020 yılları arasındaki anket verilerine dayanarak ortaya konması amaçlanmıştır.

Son olarak, Bölüm 3'te radikal dini tutumlara sahip katılımcı gruplarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu eğilim, tekdir uygulaması veya ötekinin kafir olarak ayrıştırılması ile radikallik ve dışlayıcı tutumları belirlemeye ilişkindir. Bu bağlamda, anket bulgularını aşağıdaki tanımlanmış göstergelerle değerlendirmek için bir ideolojik radikalizm endeksi oluşturulmuştur: 1) Mevcut yasalar yerine İslami yasa olarak algılanan yasalara (örneğin hırsızlık için el kesme) uyma isteği 2) İslami uygulamaları uygulamayan Müslümanlara dayatma talebi 3) Dini görevlerini ihmal eden bir kişinin kafir olduğu görüşüne sahip olma; 4) Mevlit okuma ve nazar boncuğu gibi geleneksel dini uygulamalara katılmayı şirk olarak görme tutumları.

Raporun temel bulguları aşağıda özetlenmiştir:

Birincisi, raporun bulguları Türkiye'de dinin güçlü bir kurumsal temele sahip, doktrinel olmaktan ziyade esasen kültürel bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır. Anket verileri, dini aylarda oruç tutmak, günlük dualar ve kutsal kitap (Kur'an'ı Kerim) okumak gibi özel dini uygulamaların Türkiye'de yaygın olmaya devam ettiğini vurgulamaktadır.

Bireylerin çoğu dini bilgilerini ailelerinden almakta veya kendi araştırmalarını yaparak bilgi sahibi olmaktadır. Buna karşılık, katılımcıların nispeten küçük bir yüzdesi, Türkiye'deki resmi dini otorite olan Diyanet'ten (%6) ve daha da düşük bir oranı ise özel dini derneklerden veya vakıflardan öğrendiklerini belirtmiştir . 2020 yılında Diyanet'in fetvalarına duyulan güven katılımcılar arasında farklılık göstermektedir. Bu durumda, Diyanet'in belirttiği namaz vakitleri, Ramazan ayı ve bayram tarihlerine ilişkin takvim hesaplamaları için güven biraz da yüksektir.

Ayrıca, hem 2016 hem de 2020 yıllarında katılımcıların düşük bir yüzdesi şeriatın uygulandığı bir devlette yaşamak istediklerini belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, laik bir devlette yaşamayı tercih etmektedir ve bu eğilim 2016 ve 2020 yılları arasında artış göstermiştir. Benzer şekilde, katılımcıların çoğunluğu demokraside yaşamaktan da memnundur.

Katılımcıların çoğunluğu kendilerini Hanefi olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde, 2016 ve 2020 yılları arasında Müslümanların bir mezhebin parçası olması gerektiğine inanan katılımcıların sayısında da bir azalma olmuştur. 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi sonrasında Fethullah Gülen'in dini cemaatinin (veya cemaatinin) dahil olduğu olaylar tarikatlara yönelik olumsuz duygular, daha geniş bir hayal kırıklığına ve belirli dini aidiyetlerden uzaklaşmaya yol açmış olabilir.

İkincisi, anket verileri, günlük namaz kılma, dini aylarda oruç tutma ve kadın katılımcılar arasında başörtüsü takma gibi dini pratiklerin yaygınlığında bir düşüşe işaret etmektedir. Bu rapor için oluşturulan ve dini pratiklerin yaygınlığına dayanan dindarlık ölçütüne göre⁵, dindar katılımcıların oranı 2016'da %36,5 iken 2020'de %32,5'e düşmüştür.

Ayrıca, dini pratiklerin yaygınlığı çalışan katılımcıların yanı sıra daha genç yaş gruplarında ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip olanlar arasında daha düşüktür.

Üçüncüsü, anket sonuçları Türkiye'deki insanların farklı inanç ve geçmişlere sahip olanlara bakışında genel olarak çoğulcu (dışlayıcıya karşı) olduğunu göstermektedir. Bu durum, %87'si Sünni ve %75'i Hanefi olmak üzere ankete katılanların %99'unun Müslüman olduğu (2020'de) ve %85'inin dinin hayatlarında önemli veya çok önemli olduğunu düşündüğü (hem 2016'da hem de 2020'de) bir nüfusta görülmektedir. 2020 yılında katılımcıların sadece %23'ü inançlarına göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım ve %16'sı benden farklı yaşam tarzı ve inanca sahip olanlara tahammül edemem derken hem 2016 hem de 2020 yıllarında katılımcıların sadece %21'i dindar olmayan bir insanın ahlaklı olamayacağını belirtmiştir. Buna karşılık 2016 yılında katılımcıların %71'i, 2020'de de %68'i dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olabileceğini dile getirmiştir. 2016 ve 2020 yılları arasında bu çoğulcu eğilim daha az katılımcının kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğunu belirtmesiyle artış göstermiştir.

Ayrıca anketler, etnik kimlikte bir gerileme yaşanırken ulusal kimliğe yapılan vurgunun arttığına da

⁵ Dindarlık ölçütü ile tanımlanan katılımcılar, tüm günlük ibadetlerini yerine getiren ve dini aylarda oruç tutan kişilerdir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

işaret etmektedir. 2020 yılında, 2016 yılındaki %75'lik orana kıyasla, kendini Türk olarak tanımlayan katılımcıların oranında (%84) kayda değer bir artış görülürken kendini Kürt olarak tanımlayanların oranında bir düşüş yaşanmıştır. Etnik kimlikteki bu düşüş, Türk kimliğine dahil edilemeyen Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla örtüşmektedir. Suriyelilerle ilişki kurma konusundaki isteksizlik, özellikle Suriyelilerin toplam il nüfusu içindeki oranının yüksek olduğu doğu illerinde, kişisel ve ticari işlemlerde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Son olarak, katılımcılar arasında radikal dini tutumların yaygınlığı düşüktür ve azalma eğilimindedir. Çalışmada, bu tür tutumlara sahip bireylerin belirlenmesi için bir ideolojik radikalizm endeksi kullanılmış ve aşağıdaki temel bulgulara ulaşılmıştır.

- 2016 yılında katılımcıların %4'ü radikal dini tutumlara sahip olarak kategorize edilirken bu oran 2020 yılında %2'ye düşmüştür.
- Sosyal dışlanma, hem 2016'da hem de 2020'de radikal dini tutumların tezahürünü önemli ölçüde etkilemiştir.
- Sosyal olarak dışlanmış olarak tanımlanan katılımcılarda 2016'da %5'ten 2020'de %6'ya yükselen genel bir artışa rağmen, iki anket yılı arasında sosyal olarak dışlanmış hissedenler arasında radikal dini tutumlarda bir azalma olmuştur.
- 2016 yılında Zazalar ve Araplar radikal dini tutumlara sahip katılımcıların en yüksek oranlarını sergilemişlerdir (her biri %12), ancak bu oranlar 2020 yılında azalmıştır.

TEPAV, gelecekteki bir projede gelir, istihdam ve refah algısı gibi çeşitli faktörlerin radikal dini tutumlar üzerindeki etkisini belirlemek için bir faktör analizi yapacaktır. Türkiye gibi çoğulcu bir ortamda radikal İslam'ın potansiyel oluşumunu keşfetmek için daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

METODOLOJİ VE KATILIMCI PROFİLİ

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2011 yılından bu yana Türkiye'deki etnik kökenler, dini tutumlar ve toplumsal hoşgörü eğilimleri üzerine kapsamlı saha araştırmaları yürütmektedir. Daha önceki araştırmalar etnik kökenlere odaklanırken 2016 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen iki büyük ölçekli araştırmada ek olarak dini tutumlar, toplumsal hoşgörü ve radikalleşme eğilimleri de ele alınmaya çalışılmıştır. Bu rapor büyük ölçüde 2020 yılında gerçekleştirilen tematik kamuoyu araştırmasına odaklanmakta, ancak 2016 ve 2020 yılları arasında kimlik, din ve toplumsal hoşgörüye yönelik tutumlardaki değişiklikleri izlemek için 2016 araştırmasının bulgularından da yararlanmaktadır. Her iki araştırma da Türkiye'nin tüm bölgelerini kapsayan ve sırasıyla 6989 ve 7280 kişiden oluşan temsili örneklerle yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine sorular içermektedir. Her iki ankette de benzer bir metodoloji izlenmiş olup ilgili sonuçların karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine olanak sağlanmıştır.

2016 araştırması, aynı yılın Mayıs ayında, 18 yaş ve üzeri ulusal seçmen nüfusunu temsil eden bir örnekleme yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. TEPAV, anketin tasarımı için İstanbul merkezli profesyonel bir kamuoyu araştırma şirketi olan A&G ile iş birliği yapmıştır. Deneyimli A&G araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen görüşmelerde 7 bölge, 49 il ve 396 mahalleden 18 yaş ve üzeri toplam 6.989 kişiyle görüşülmüştür. Örneklem, yaş ve cinsiyet kotaları ile çok aşamalı, tabakalı küme örnekleme prosedürleri kullanılarak seçilmiştir ve anket hem ulusal hem de bölgesel olarak temsil edici olup, güven sınırları içinde %1.5'lik bir hata payıyla gerçekleştirildi. Ziyaret edilecek il, ilçe ve mahallelerin belirlenmesinde TÜİK verilerinde yer alan coğrafi bölgeler ile kıır-kent ve metropollerde yaşayan yetişkin nüfus ağırlıkları dikkate alınmıştır. Ziyaret edilen sokaklar Maliye Bakanlığı tarafından sağlanan arsa-arazi birim değerleri kullanılarak belirlenmiştir.

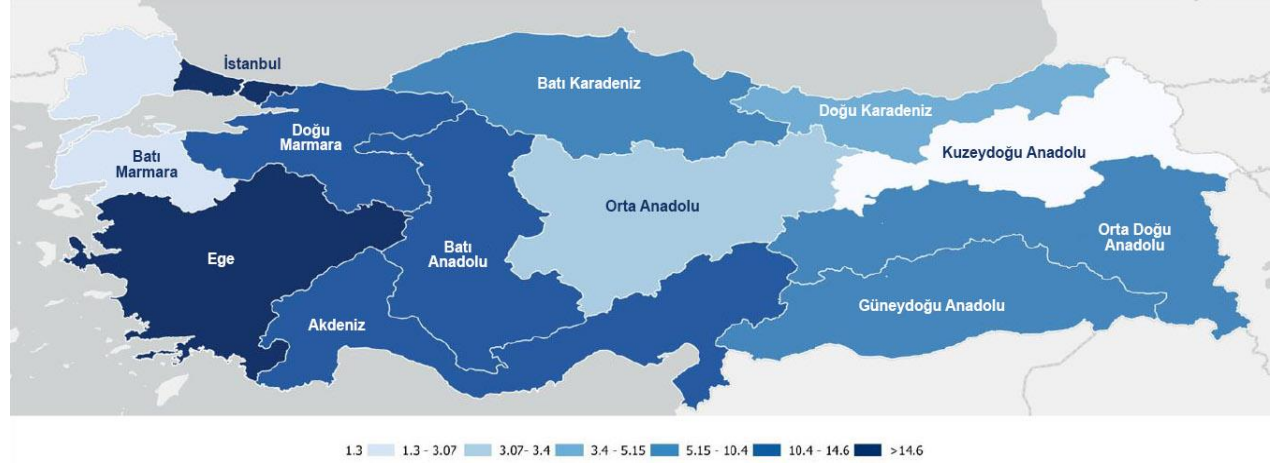
Anketin 2020 saha araştırması Aralık 2019 ile Şubat 2020 tarihleri arasında Türkiye genelinde 49 ilde toplam 7.280 denekle yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Örneklem, TÜİK'ten derlenen hane adresleri ile hane düzeyinde yapılmış ve 0,95 güven sınırı içinde +/- 1,13 hata payına sahip olmuştur. Anket sonuçları, nüfusun doğru bir şekilde temsil edilmesini sağlamak için kümeye seçilme olasılığı ve hanenin seçilme olasılığına göre ağırlıklandırılmıştır.

Örneklemin bölgesel dağılımı

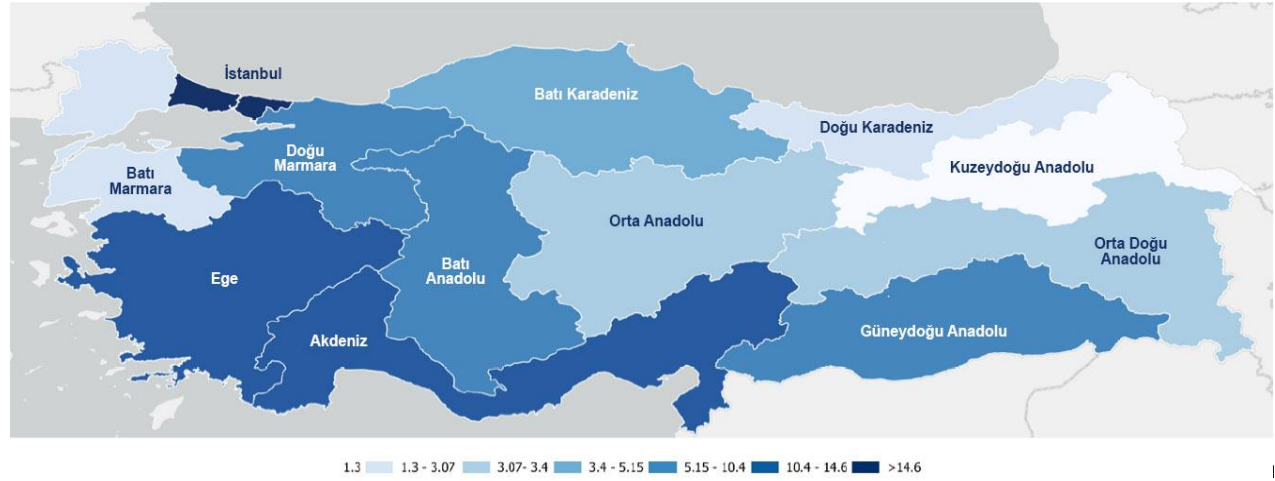
Anket örnekleri, Türkiye'deki genel nüfus eğilimlerini yansıtacak şekilde bölgesel olarak dağıtılmış olup ulusal istatistikler ile iki anket yılı arasında sadece küçük farklılıklar bulunmaktadır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 1. Anket örnekleminin bölgesel dağılımı, 2016

Şekil 2. Anket örnekleminin bölgesel dağılımı, 2020

Tablo 1. Anket örneklemini ve ulusal istatistiklerin bölgesel dağılımı, 2016 ve 2020

	Anket dağılımı 2016	Resmi dağılım 2016	Anket dağılımı 2020	Resmi dağılım 2020
İstanbul	17,57	18,75	22,57	18,69
Ege	14,68	13,29	14,66	13,17
Akdeniz	12,99	12,65	14,20	12,78
Doğu Marmara	10,77	9,80	10,47	9,98
Batı Anadolu	10,76	9,84	10,26	9,87
Güneydoğu Anadolu	6,87	9,67	8,60	9,97
Batı Karadeniz	8,41	5,90	5,15	5,74
Orta Anadolu	3,31	4,97	3,46	4,91
Orta Doğu Anadolu	5,64	4,55	3,27	4,52
Doğu Karadeniz	4,85	3,43	3,08	3,31
Batı Marmara	2,85	4,51	2,95	4,52
Kuzeydoğu Anadolu	1,30	2,64	1,33	2,54

Kaynak: TÜİK, 2016 ve 2020 anket verileri, TEPAV hesaplamaları.

Not: Ulusal istatistikler için 15+ nüfus dikkate alınmıştır.

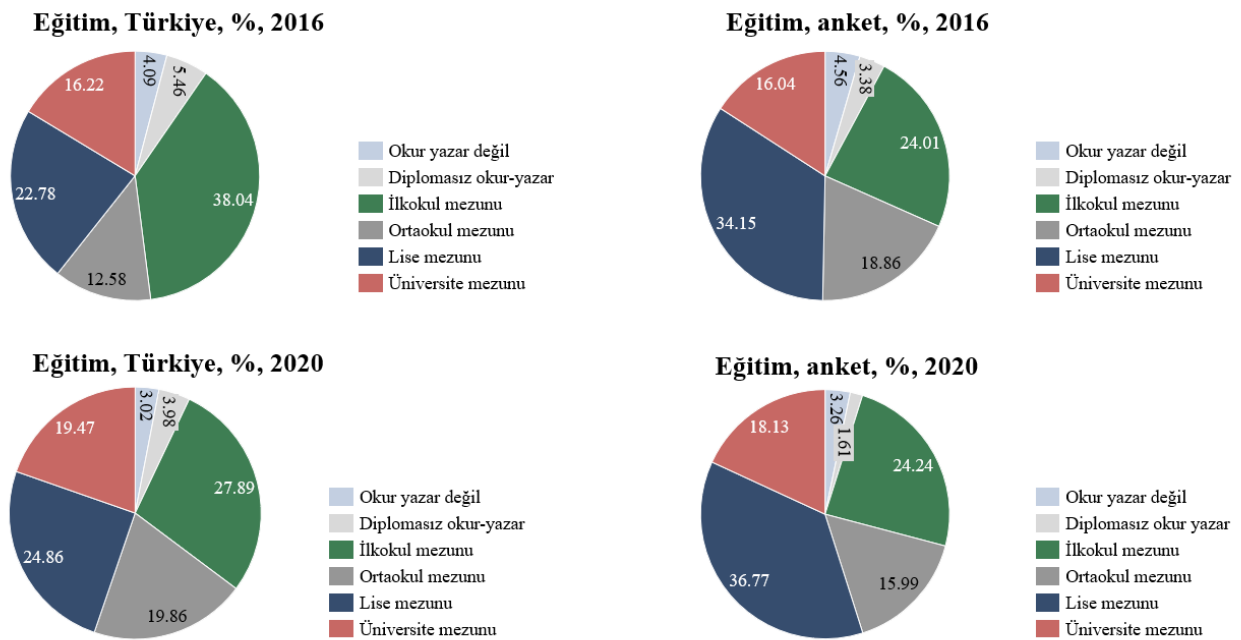

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR: TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Eğitim geçmişi

Örneklem profilleri genel olarak biraz daha eğitilmiş olsa da hem 2016 hem de 2020'de anket katılımcılarının eğitim geçmişi Türkiye'deki ulusal eğilimlerle büyük ölçüde tutarlıdır. Her iki ankette de en büyük eğitim grubu, katılımcıların üçte birinden fazlasını oluşturan lise mezunları olurken ulusal düzeyde lise mezunları dörtte birinden biraz daha azını oluşturmaktadır. Ulusal rakamlara göre, 2016 ve 2020 yıllarında nüfusun sırasıyla %12,6 ve %19,9'u ortaokul mezunudur. Bunlar 2016 ve 2020 yıllarındaki örneklemelerin sırasıyla %17,9 ve %16'sını oluşturmaktadır. Her iki örnekte de yaklaşık dörtte biri ilkokulu tamamlamıştır ve bu oran 2016 ve 2020'de sırasıyla %38 ve %28 olan ulusal ortalamadan düşüktür. Üniversite mezunu katılımcıların oranı 2016 örneğinde %16 iken (ulusal rakamlardaki %16,2'ye kıyasla) 2020'de hafif bir artışla %18'e yükselmiştir (ulusal rakamlardaki %19,5'e kıyasla). Okuma yazma bilmeyen katılımcıların oranı 2016'da %4,6 ve 2020'de %3,3 ile oldukça düşüktür; bu oranlar 2016 ve 2020'de sırasıyla %4 ve %3 olan ulusal rakamlarla uyumludur.

Şekil 3. Eğitim düzeyi dağılımı, %, 2016 ve 2020 örneklemleri ve ulusal istatistikler

Kaynak: TÜİK, 2016 ve 2020 anket verileri, TEPAV hesaplamaları.

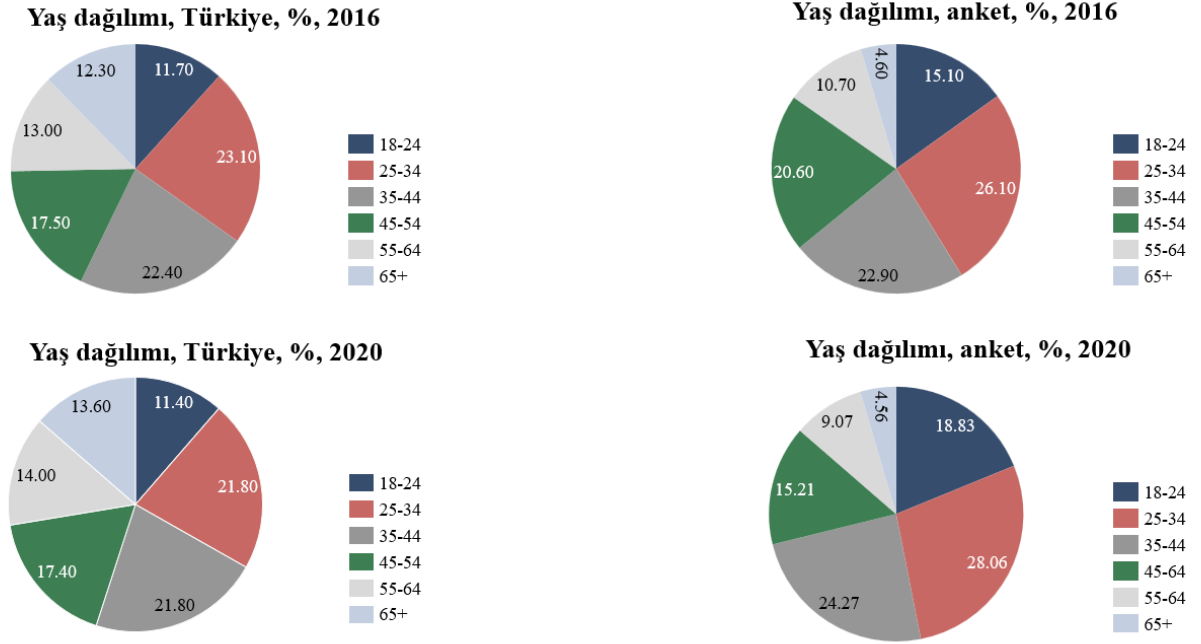

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR: TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Yaş

Hem 2016'da hem de 2020'de anket katılımcılarının yaş dağılımı, genel örneklem profili biraz daha genç olsa da genel olarak Türkiye'deki ulusal rakamlarla tutarlıdır. Her iki ankette de en genç yaş grubunun temsili ulusal rakamlardan biraz daha yüksektir (2016 ulusal rakamlarında %11,7'ye kıyasla 2016'da %15,1; 2020 ulusal rakamlarında %11,4'e kıyasla 2020'de %18,8). Katılımcıların en yüksek yüzdesi, ulusal rakamlarda olduğu gibi ikinci yaş grubu olan 25-34 arasındadır, ancak temsil oranı biraz daha yüksektir (2016 ulusal rakamlarındaki %23,1'e kıyasla 2016 anketinde %26,1 ve 2020 ulusal rakamlarındaki %21,8'e kıyasla 2020'de %28,1). Üçüncü yaş grubu olan 35-44'ün oranı 2016'daki ulusal rakamlarla tutarlıdır (yaklaşık %22) ancak 2020 anketindeki ulusal rakamın biraz üzerindedir. 2016 anketinde 45-54 yaş grubunun temsili ulusal ortalamasının biraz üzerindedir en yaşlı iki yaş grubu olan 55-64 ve 65 ve üzeri yaş grupları ulusal ortalamasının altında kalmıştır. 2020'de 45-54, 55-64 ve 65 ve üzeri yaş kohortlarının tümü ulusal ortalamasının altında kalmıştır.

Şekil 4. Yaş dağılımı, %, 2016 ve 2020 örnekleme ve ulusal istatistikler

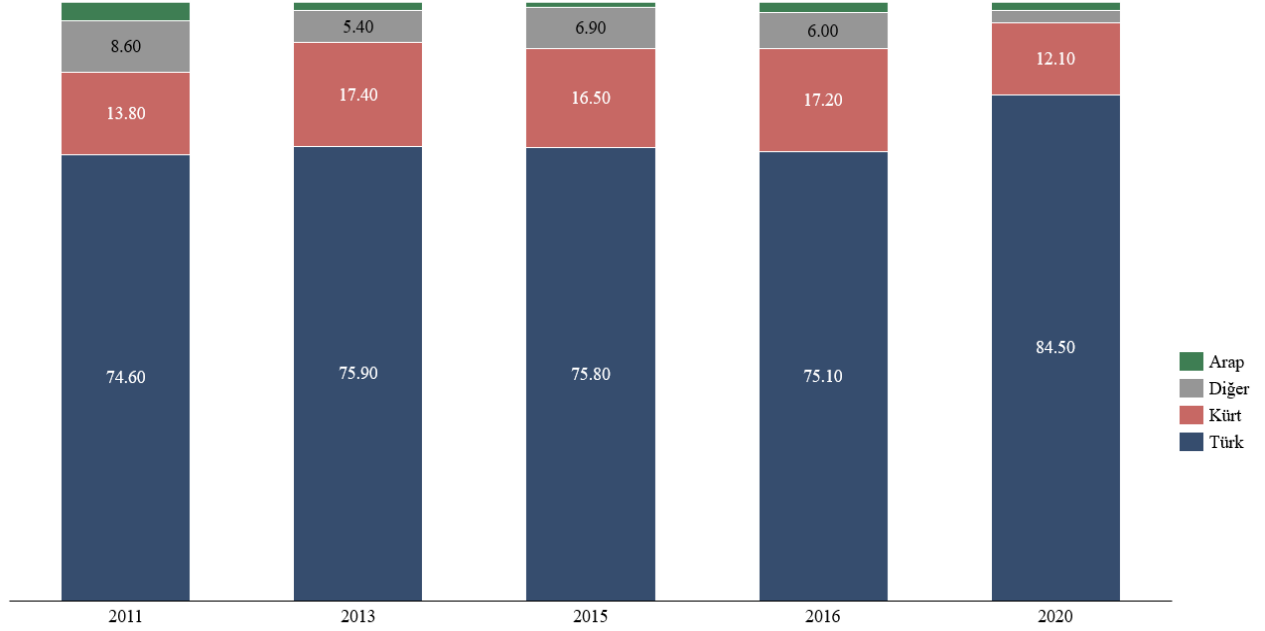
Kaynak: TÜİK, 2016 ve 2020 anket verileri, TEPAV hesaplamaları.

Etnik Kimlik

Daha önce de belirtildiği gibi, TEPAV 2011 yılından bu yana Türkiye'deki etnik kökenler üzerine kapsamlı bir saha araştırması yürütmektedir. Ankete katılanların 2011, 2013, 2015, 2016 ve 2020 yıllarında bildirdikleri etnik kimlikler aşağıda verilmiştir. Ek 1, kendini Kürt olarak tanımlayan katılımcıların bölge ve şehir dağılımlarının yanı sıra yaş grupları, meslekleri, eğitim seviyeleri ve gelir düzeylerine odaklanarak kendini Türk olarak tanımlayanlara kıyasla ayrıntılı bir analiz sunmaktadır. Ayrıca, anadilini Türkçe olarak bildiren Kürtlerin profilleri de incelenmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

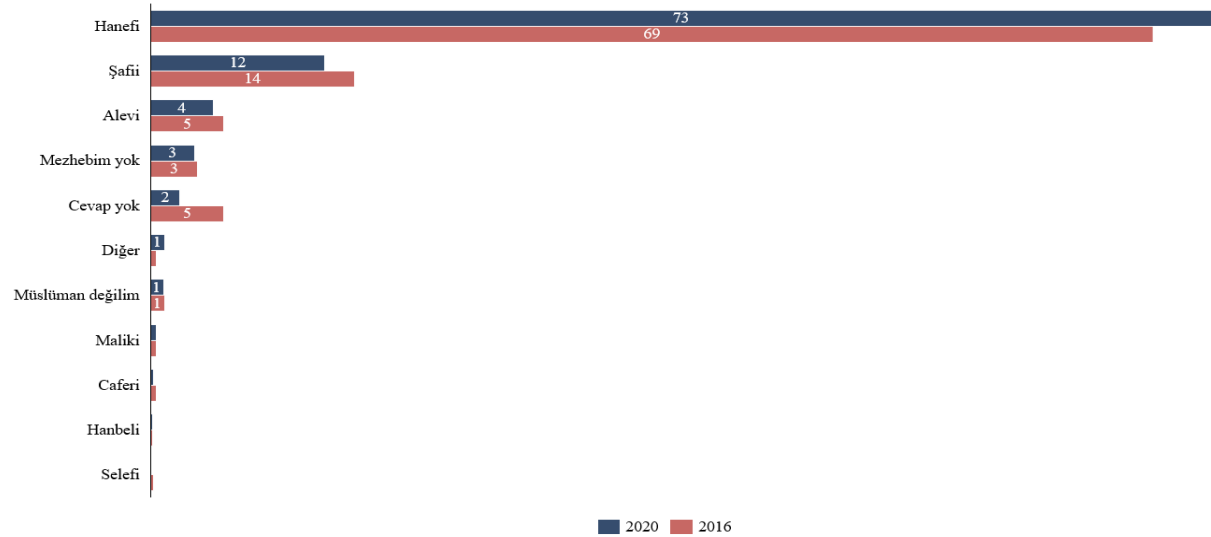
Şekil 5. Etnik Köken/Kimlik Dağılımı, %, 2011, 2013, 2015, 2016 ve 2020

Ameli ve itikadi mezhepler

Ameli mezhep açısından, ankete katılanların çoğunluğu hem 2016'da hem de 2020'de kendilerini Hanefi olarak tanımlamıştır. Bir diğer Sünni düşünce ekolü olan Şafii, hafif bir düşüşle de olsa daha küçük ancak kayda değer bir varlık göstermiştir. Anketlerde eksik bildirilmiş olsa da Alevilik de varlığını sürdürmektedir. Özellikle, 2016 ve 2020 yıllarında katılımcıların sırasıyla %5 ve %4'ü kendilerini Alevi olarak tanımlamıştır.

Şekil 6. Ameli mezhep, %, 2016 ve 2020

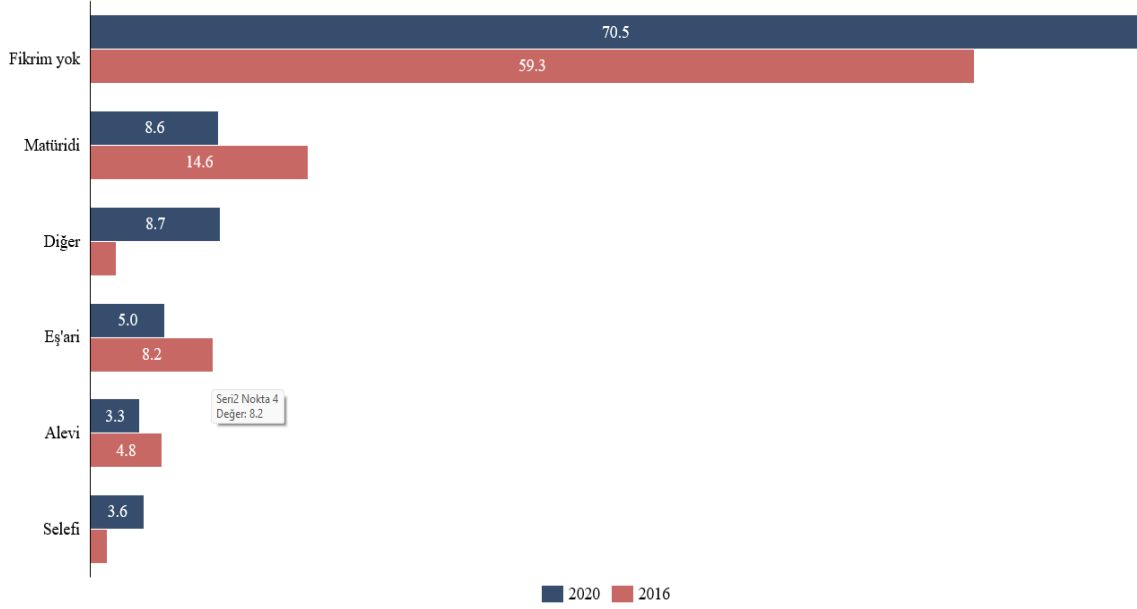

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Hem 2016 hem de 2020 anketlerinde, katılımcıların çoğunluğu itikadi mezheplerini bilmediklerini belirtmiştir. 2016 yılında katılımcıların %59'u itikadi mezheplerini bilmediklerini ifade ederken bu oran 2020 yılında %71'e yükselmiştir.

Şekil 7. İtikadi mezhep, %, 2016 ve 2020

Ek 2'de dini kimliklerin ve 2016-2020 yılları arasında gözlemlenen değişikliklerin bir analizi sunulmakta ve Alevî ve Selefi profilleri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

BÖLÜM 1 - TÜRKİYE'DE DINDARLIK VE DİNİ KİMLİKLER

Bölüm 1, 2016 ve 2020 yıllarına ait anket verilerini karşılaştırarak Türkiye'de dinin anlamı, algılanışı ve uygulanışını incelemektedir. Bu bölüm, Türkiye'de dinin nasıl algılandığı ve uygulandığına dair kapsamlı bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır.

İlk bölümde dinin önemine ilişkin algılar ele alınmakta ve bu tutumların etnik ve dini kimlik de dahil olmak üzere çeşitli bölgesel ve demografik faktörlerden nasıl etkilendiği incelenmektedir.

İkinci bölüm, farklı bölgeler ve demografik gruplar arasında başörtüsü takma pratiğini incelemektedir.

İlerleyen bölümlerde, dini aylarda oruç tutmak, dua etmek ve kutsal kitapları incelemek gibi bireysel dini uygulamaların yaygınlığı incelenmektedir. Dini pratiklere dayanarak dini sadece önemli görenlerden farklı olarak, *dinin kendileri* için son derece önemli olduğu belirli bir grubu tanımlamak için bir *dindarlık ölçütü sunuyoruz*.

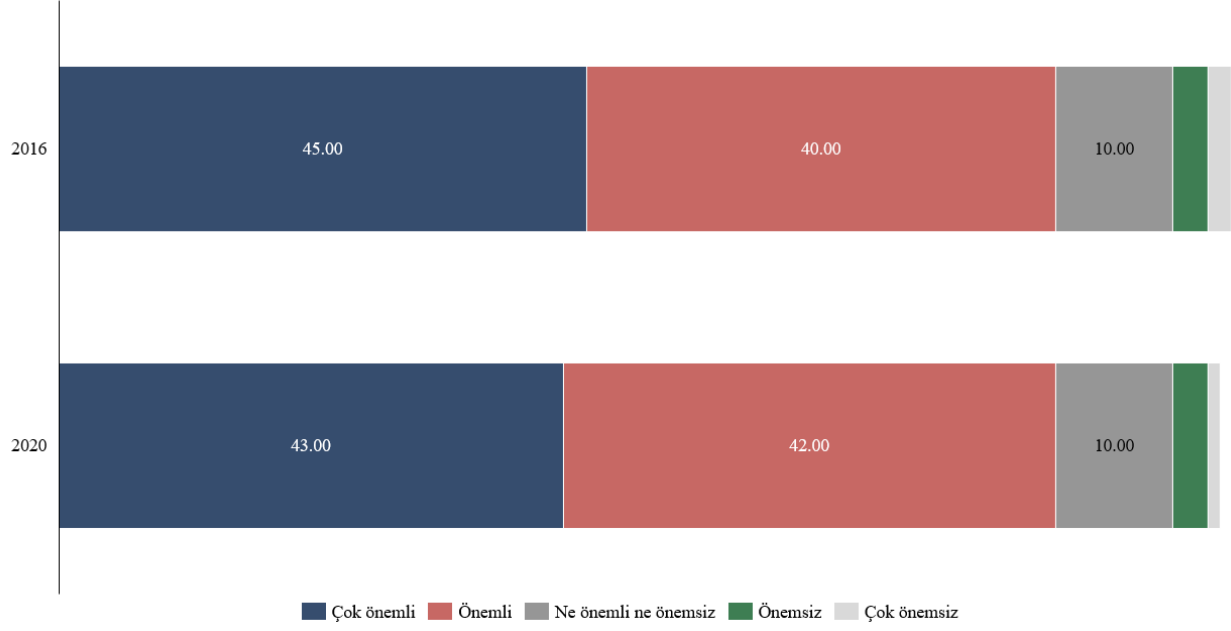
Bölümün son kısmında, bireylerin dini bilgiyi ve dini kurumlara güveni hangi kaynaklardan edindikleri incelenmektedir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

1.1. Dinin algılanan önemi

Katılımcıların çoğunluğu dinin hayatlarında önemli olduğunu düşünmektedir (hem 2016'da hem de 2020'de görüşülenlerin %85'i). Öte yandan, her iki ankette de katılımcıların küçük bir yüzdesi (%5) dini önemsiz veya çok önemsiz olarak değerlendirirken %10'u ne önemli ne de önemsiz olarak değerlendirmiştir.

Şekil 8. Dinin algılanan önemi, %, 2016 ve 2020

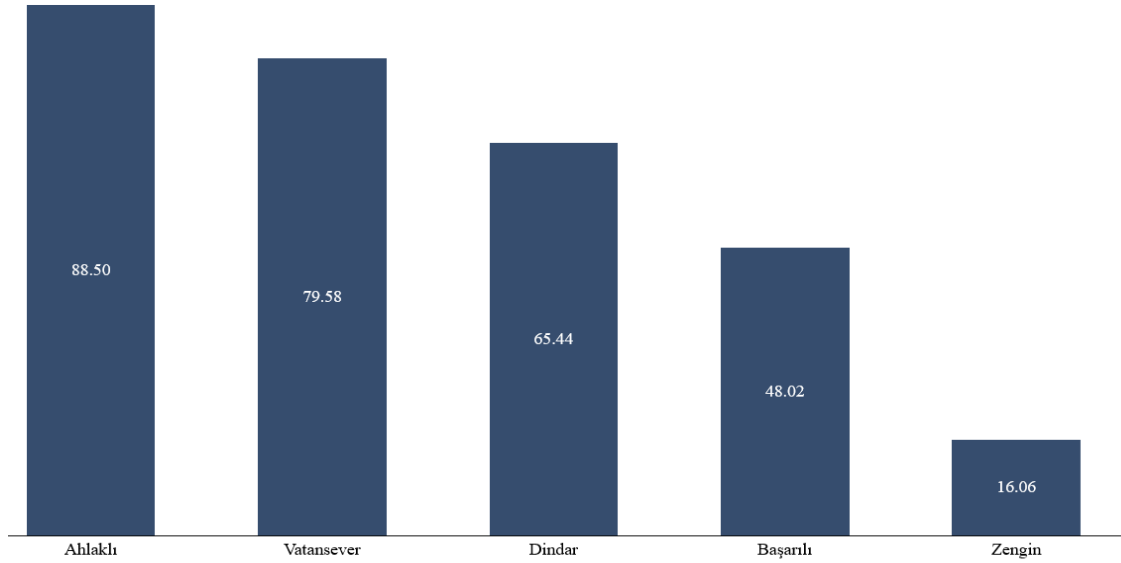
Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

KUTU 1. Ebeveynler tarafından vurgulanan etik ve dini değerlerin önemi

2020 araştırmasının sonuçları⁶ Türk ebeveynlerin çocukları için etik, dini ve milli değerleri ve beklentileri vurguladığını göstermektedir. 2020 yılında, katılımcıların çoğunun çocukları için istediği en önemli nitelik ahlaklı olmak (%89) olurken bunu vatansever (%80) ve dindar (%65) olmak takip etmiştir. Başarı ve zenginlik gibi nitelikler dile getirilse de karakter ve değerlerin önemine kıyasla daha az vurgulanmıştır.

Öte yandan, Alevi katılımcılar dindarlığı çocuklarının sahip olmasını istedikleri bir özellik olarak daha az vurgulamış, sadece %42'si bu yönde görüş bildirmiştir. Genel eğilimlere paralel olarak, Alevilerin çocukları için en çok istedikleri özellikler ahlaklı (%83) ve vatansever (%71) olmak, bunu başarı (%54) takip ederken daha küçük bir oran zenginlikten (%16) bahsetmiştir.

Şekil 9. Türk ebeveynlerin çocukları için vurguladıkları değerler, %, 2020

Not: Katılımcılara "Çocuğunuzun sahip olmasını istediğiniz en önemli üç özelliği sıralayabilir misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve en önemli üç seçeneği "1, en önemli", "2, ikinci en önemli", "3, üçüncü en önemli" şeklinde işaretlemeleri istenmiştir.

2016 yılında, doğu bölgelerinde dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirten katılımcıların oranının ülkenin batı ve orta kesimlerinde yaşayan katılımcılara kıyasla daha yüksek olmasıyla birlikte, büyük ölçüde doğu-batı şeklinde bölgesel bir ayrım söz konusudur. 2016 yılında Orta Doğu Anadolu (%75), Kuzeydoğu Anadolu (%63), Güneydoğu Anadolu (%62) ve Batı Karadeniz'den (%60) katılımcılar dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirtmiştir. Dinin ne önemli ne de önemsiz

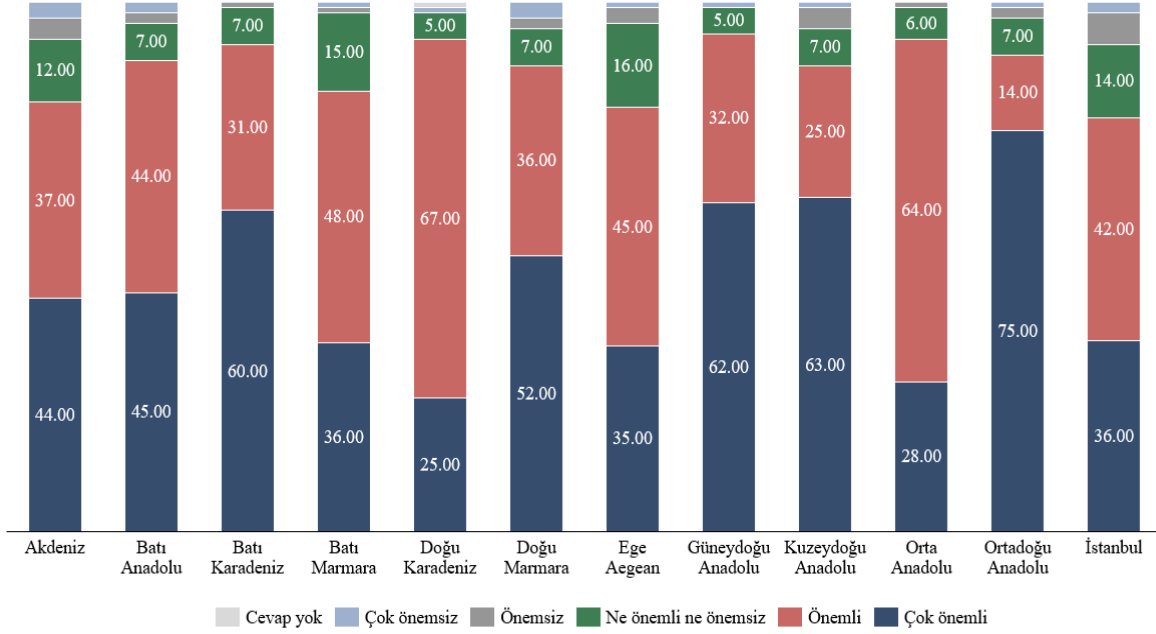
⁶ Bu soru 2016 anketinde sorulmamıştır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

olduğunu belirtenlerin en yüksek olduğu bölgeler Ege (%16), Batı Marmara (%15) ve İstanbul'dur (%14). Dinin çok önemli olduğunu belirten katılımcıların oranı da bu bölgelerde düşüktür.

Şekil 10. Dinin algılanan önemi, bölgesel dağılım, %, 2016

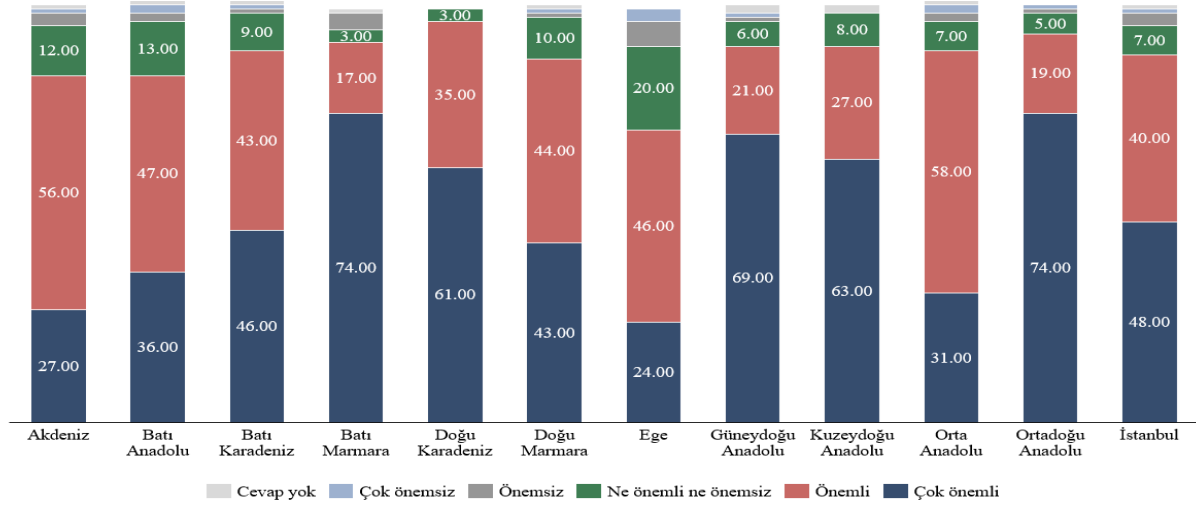
Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında bazı bölgelerde kayda değer bir değişim görülmekle birlikte, doğu bölgelerindeki katılımcılar yine dinin hayatlarında çok önemli olduğunu daha yüksek oranda belirtmiştir. 2016 sonuçlarının aksine, Batı Marmara'daki katılımcıların çok yüksek bir yüzdesi (%75) dinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. İstanbul ve Batı Karadeniz'de dinin çok önemli olduğunu belirtenlerin oranında artış görülürken Akdeniz, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da bu oran önemli ölçüde düşmüştür. Doğu bölgelerinde (Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu) dinin hayatlarında çok önemli olduğunu söyleyenlerin oranı yüksek kalmaya devam etmiştir. Ege Bölgesi ise yine en az dindar olan bölge olmuştur.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

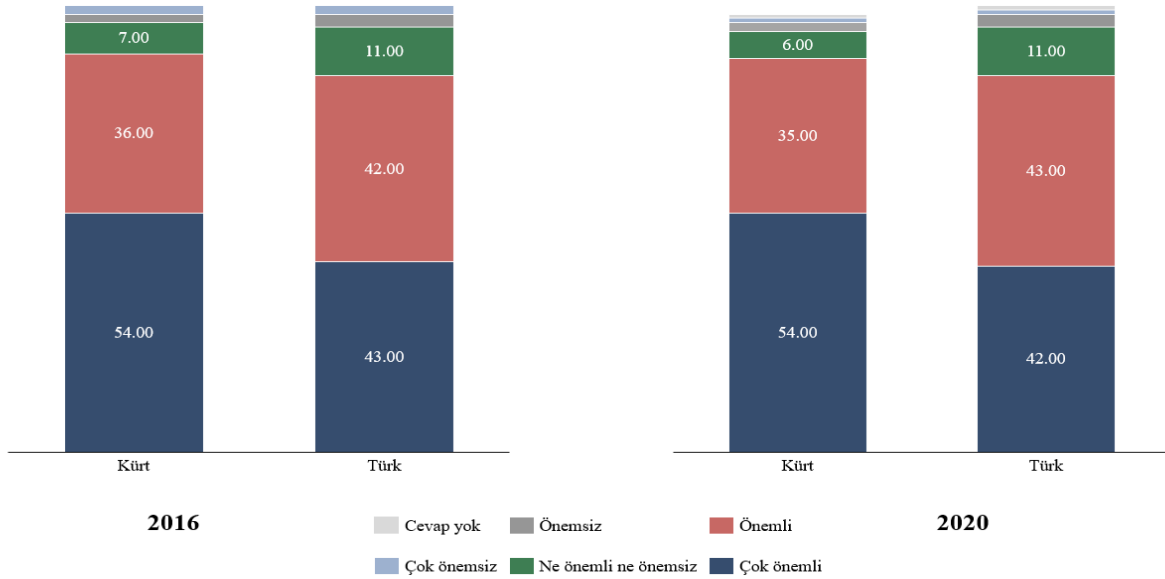
Şekil 11. Dinin algılanan önemi, bölgesel dağılım, %, 2020

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

Kürt katılımcılar hem 2016'da hem de 2020'de Türklere kıyasla dini hayatlarında çok önemli veya önemli bulmaya daha yatkındır. Spesifik olarak, hem 2016 ve 2020 yıllarında Türklerin %85'i dini önemli veya çok önemli bulduklarını belirtirken Kürtlerin sırasıyla %89 ve %90'ı aynı görüşü dile getirmiştir.

Şekil 12. Etnik kökene göre dinin algılanan önemi, %, 2016 ve 2020

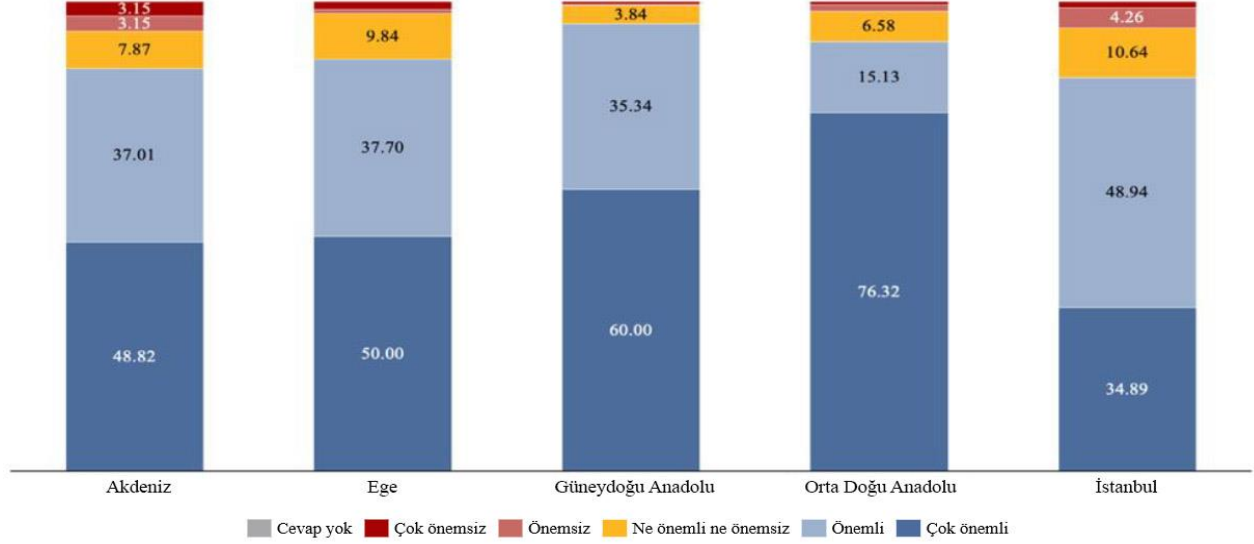

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Ayrıca, 2016 yılında Güneydoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun doğu illerindeki Kürtler, İstanbul, Akdeniz ve Ege'dekilere (sırasıyla %35, %49 ve %50) kıyasla dinin çok önemli olduğunu daha fazla düşünmektedir sırasıyla %60 ve %76)⁷.

Şekil 13. Kürt katılımcılar arasında dinin algılanan önemi, bölgesel dağılım, %, 2016

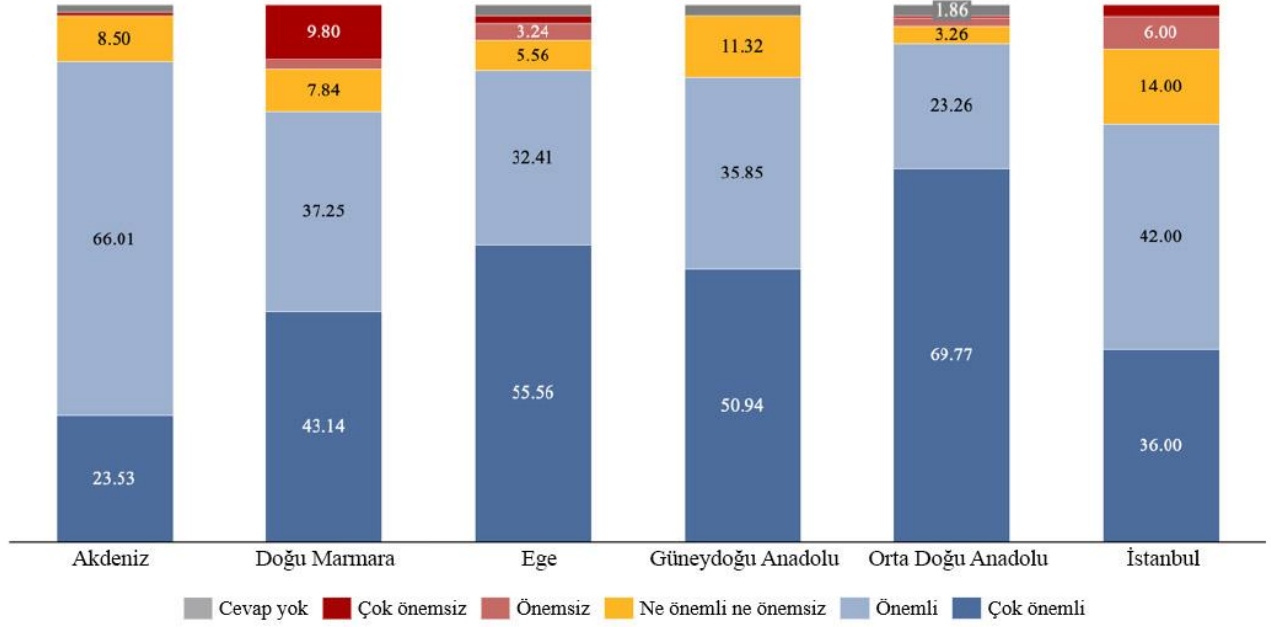
Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında, 2016 yılına kıyasla İstanbul'daki Kürtlerin önemli bir kısmının (%70) dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirtmesi dışında benzer bir eğilim söz konusudur.

⁷ Diğer bölgelerdeki Kürtlerin örneklem büyüklüğü çok küçüktür ve bu nedenle analize dahil edilmemiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 14. Kürt katılımcılar arasında dinin algılanan önemi, bölgesel dağılım, %, 2020

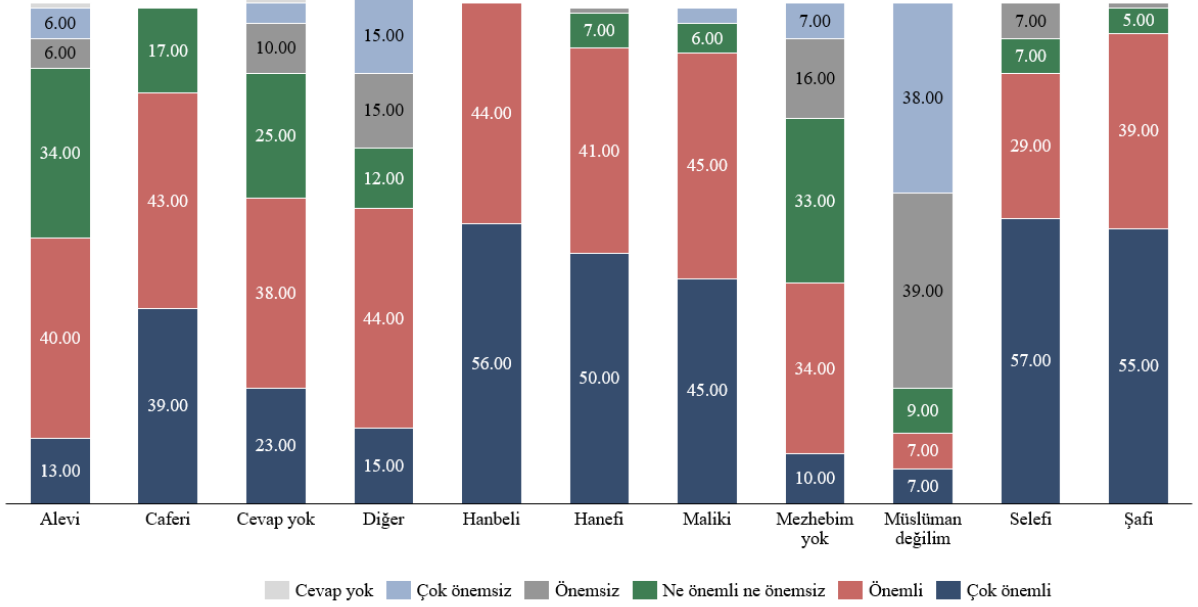
Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

Kürtler arasında gözlemlenen eğilimle tutarlı olarak, Şafiiler Hanefilere kıyasla daha yüksek düzeyde dini bağlılık sergilemiştir. Türkiye'nin Kürt nüfusu arasında baskın olan Sünni İslam'ın Şafi mezhebi, olduğu bilinmektedir. Her iki anket yılında da Kürtlerin çoğunluğu kendilerini Şafi mezhebiyle özdeşleştirmiştir; bu oran 2016'da %55, 2020'de ise %60'tır. 2016 yılında Şafilerin %55'i dinin hayatlarında çok önemli olduğunu düşünürken bu oran Hanefilerde %50'dir. 2020 yılına gelindiğinde bu fark açılmıştır.

Kendilerini Alevi olarak tanımlayanların kayda değer bir kısmı dini önemsiz/çok önemsiz (2016'da %12 ve 2020'de %16) ya da ne önemli ne de önemsiz (2016'da %34 ve 2020'de %21) olarak görmektedir.

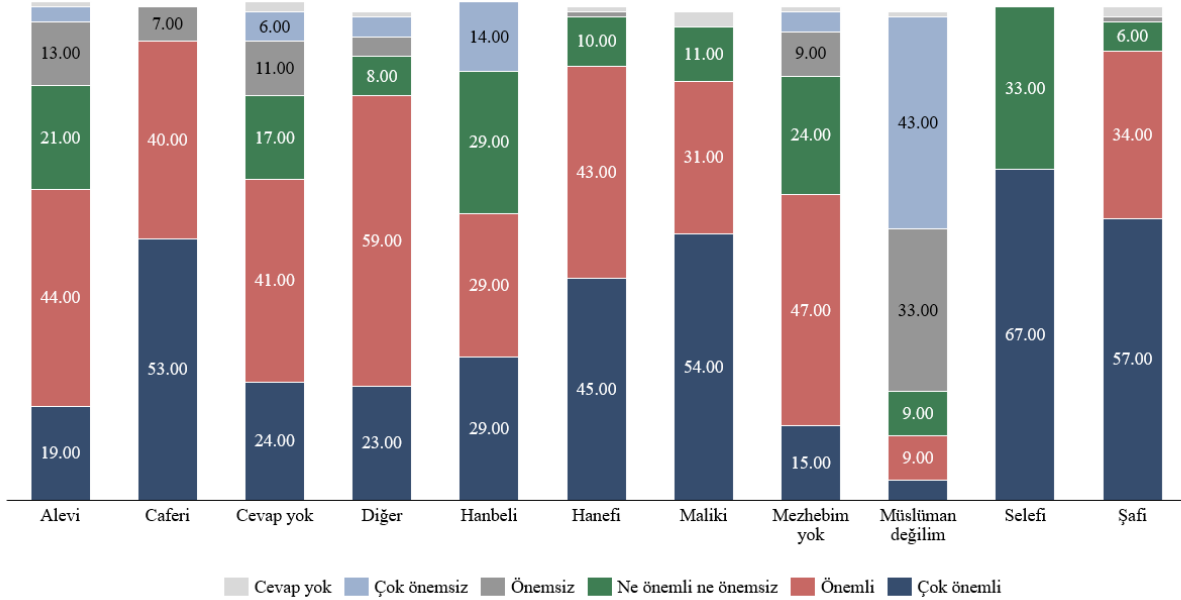
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 15. Dini kimliğe göre dinin algılanan önemi, %, 2016

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

Şekil 16. Dini kimliğe göre dinin algılanan önemi, %, 2020

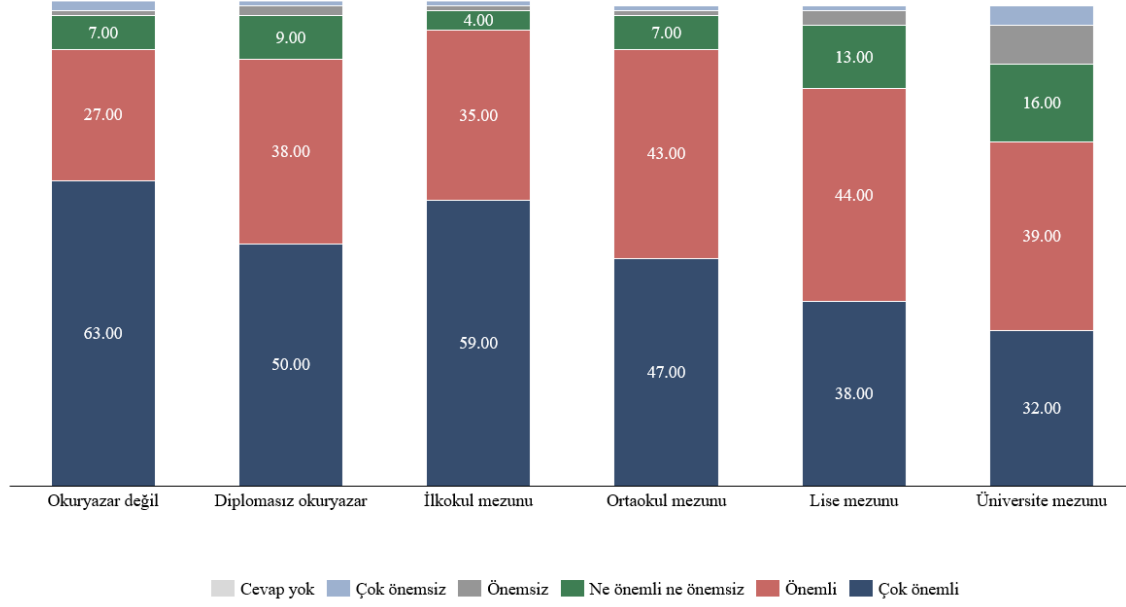

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Anket verileri, eğitim seviyesi arttıkça dinin algılanan öneminin azaldığını göstermektedir. Hem 2016 hem de 2020'de, daha düşük eğitim seviyesine sahip katılımcıların daha yüksek eğitim seviyesine sahip katılımcılara kıyasla daha yüksek bir yüzdesi dini çok önemli bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, üniversite ve lise mezunu katılımcıların daha yüksek bir yüzdesi, daha düşük eğitim seviyesine sahip olanlara kıyasla dinin ne önemli ne de önemsiz olduğunu belirtmiştir. Bu durum, yüksek öğrenimi artan laiklikle ilişkilendiren küresel eğilimlerle uyumludur. Bununla birlikte, üniversite mezunu bireylerin de önemli bir yüzdesi hem 2016'da hem de 2020'de dini önemli bulmaktadır.

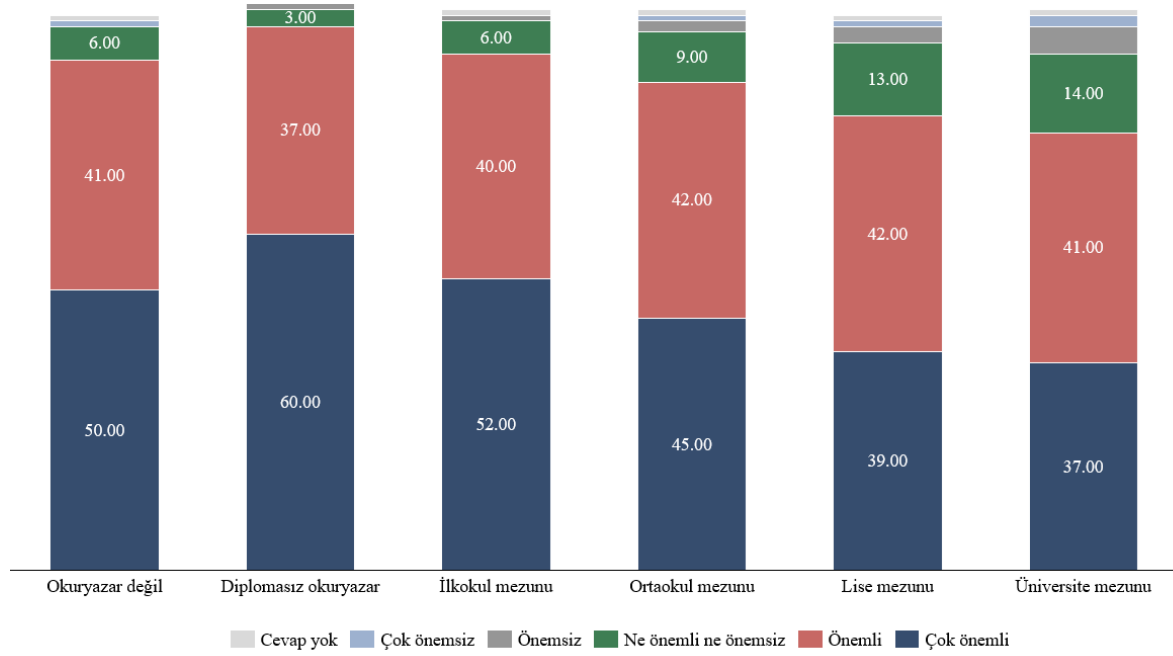
Şekil 17 Dinin algılanan önemi, eğitim seviyesine göre, %, 2016

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 18. Eğitim seviyesine göre dinin algılanan önemi, %, 2020

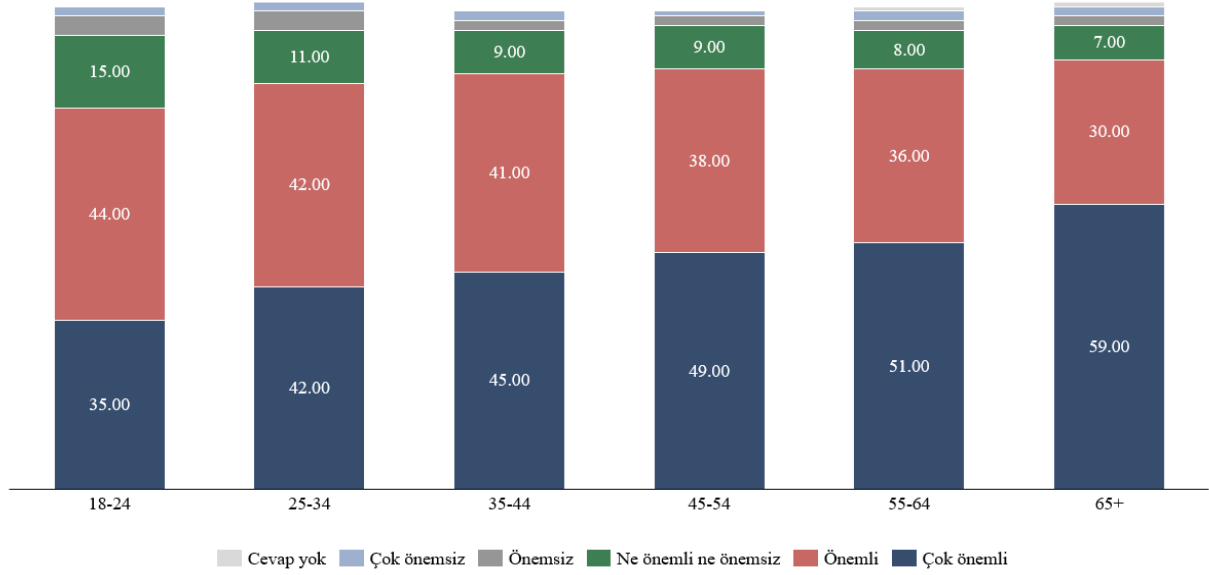

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

Hem 2016'da hem de 2020'de, dinin çok önemli olduğunu düşünme olasılığı daha ileri yaş gruplarında daha fazladır ve dine yönelik tutumlarda kuşaklar arası bir farklılığa işaret etmektedir. 2016 yılında 18-24 yaş grubundakilerin sadece %35'i dini çok önemli bulduğunu bildirirken bu oran ileri yaş gruplarında giderek artmış ve 65 yaş ve üzerindekiilerin %59'una kadar yükselmiştir. Buna ek olarak, 2016 yılında 18-24 ve 25-34 yaş grubundakilerin kayda değer bir yüzdesi dini hayatlarında ne önemli ne de önemsiz gördüklerini bildirmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

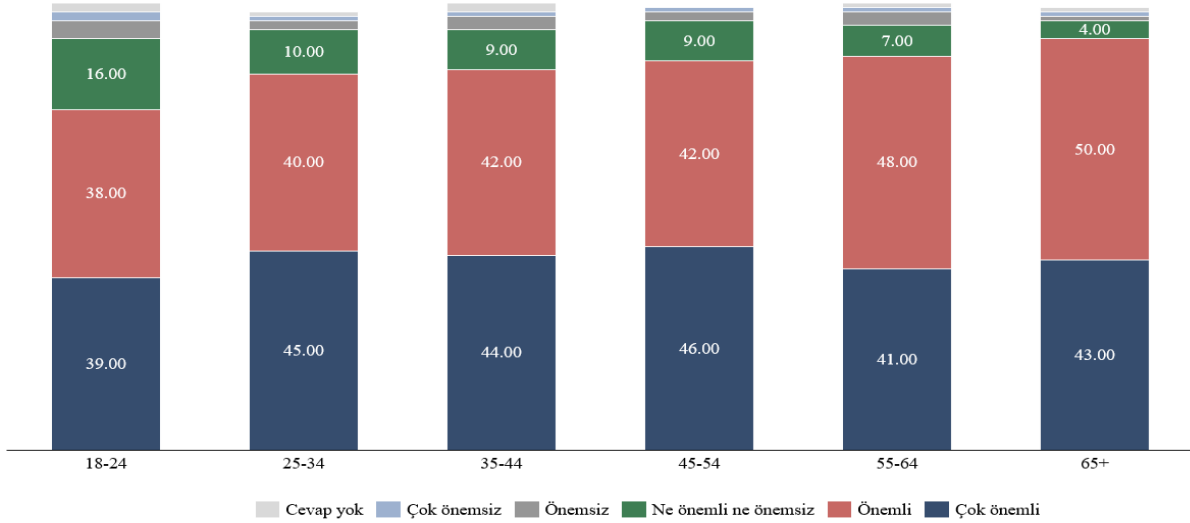
Şekil 19. Dinin algılanan önemi, yaş gruplarına göre, %, 2016

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 anketi de benzer bir eğilim izlemiş, genç ve yaşlı yaş grupları arasındaki farklar 2016'ya kıyasla daha az belirgin olsa da dinin çok önemli olduğunu belirten katılımcıların oranı ileri yaş gruplarında giderek artmıştır.

Şekil 20. Dinin algılanan önemi, yaş gruplarına göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

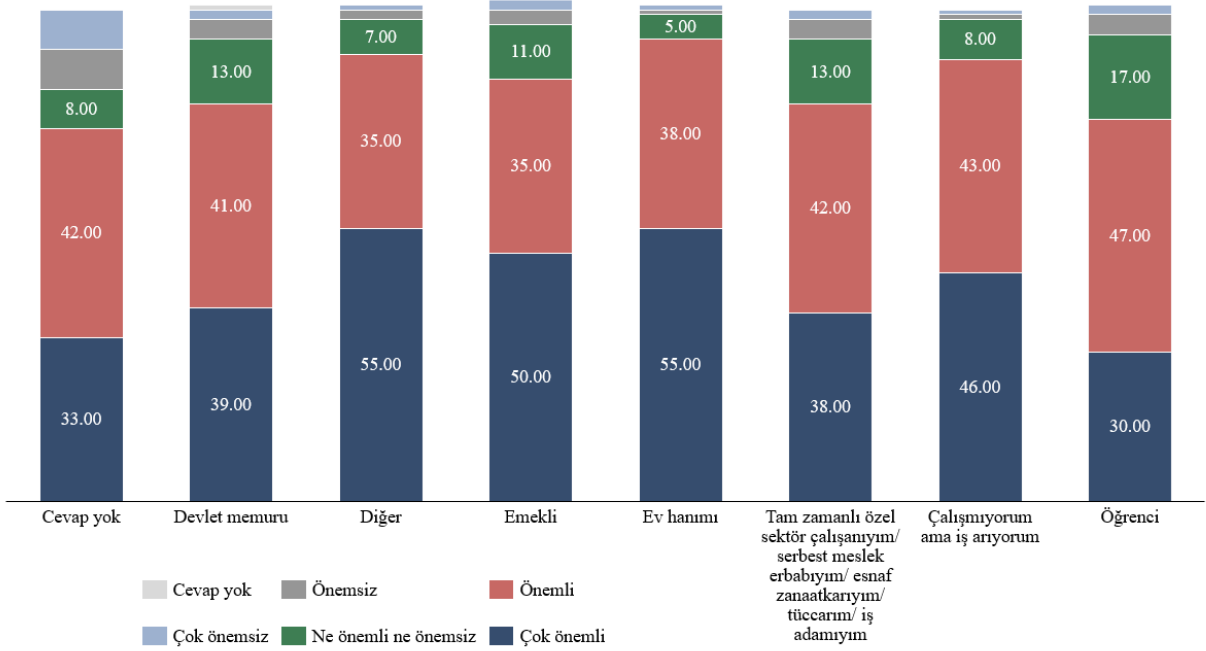

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

2016 yılında, dinin algılanan önemi öğrenciler ve çalışanlar arasında, ev hanımları, emekliler veya işsizler de dahil olmak üzere çalışmayanlara kıyasla daha düşüktür. Çalışan katılımcılar ve öğrencilerin dini hayatlarında ne önemli ne de önemsiz gördüklerini belirtme olasılıkları da daha yüksektir.

Şekil 21. Dinin algılanan önemi, mesleklere göre, %, 2016

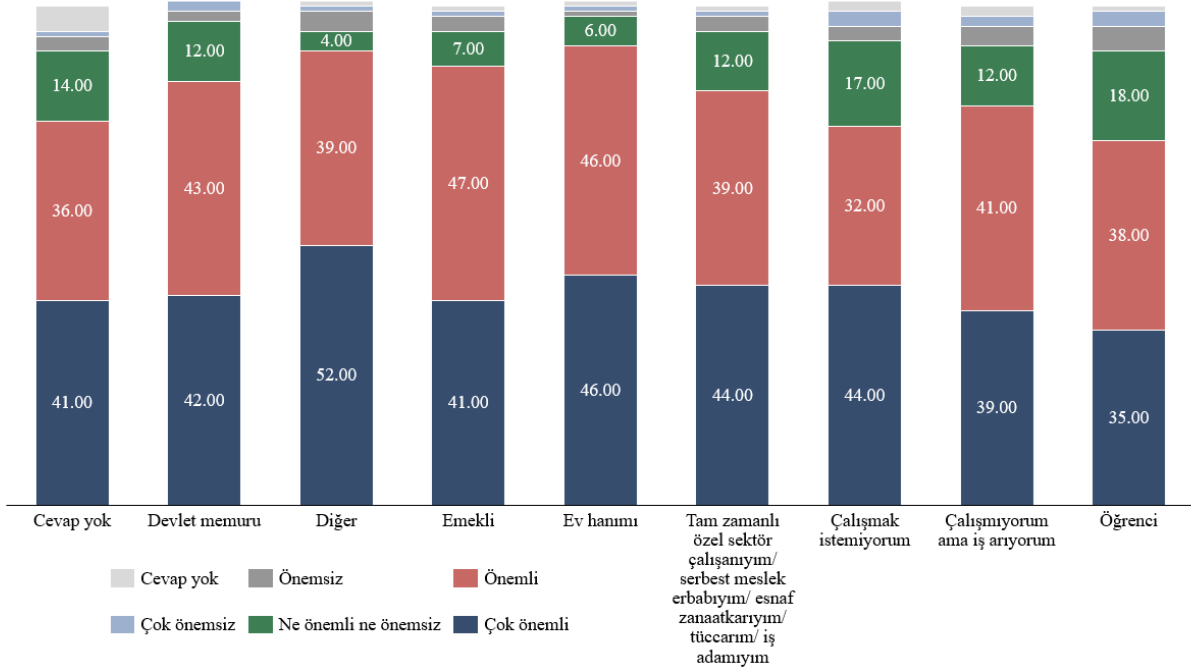

Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 anketinde meslek grupları arasındaki farklılıklar daha az belirgindir. Kamu sektörü ve özel sektör çalışanları/işadamları ile öğrenciler arasında dinin çok önemli olduğunu belirtenlerin oranı artarken ev kadınları, emekliler ve işsizler arasında dinin çok önemli olduğunu belirtenlerin oranı azalmıştır. Genel olarak, öğrenciler ve işsizler 2020'de dinin çok önemli olduğunu en az bildiren grup olmuştur. Ev kadınları, 2016'da %55 iken 2020'de %46 ile dinin çok önemli olduğunu bildiren en sadık grup olmaya devam etmiştir. Bir kez daha, kamu sektörü ve özel sektör çalışanlarının/iş adamlarının önemli bir yüzdesi de dinin hayatlarında ne önemli ne de önemsiz olduğunu belirtmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 22. Dinin algılanan önemi, mesleklere göre, %, 2020

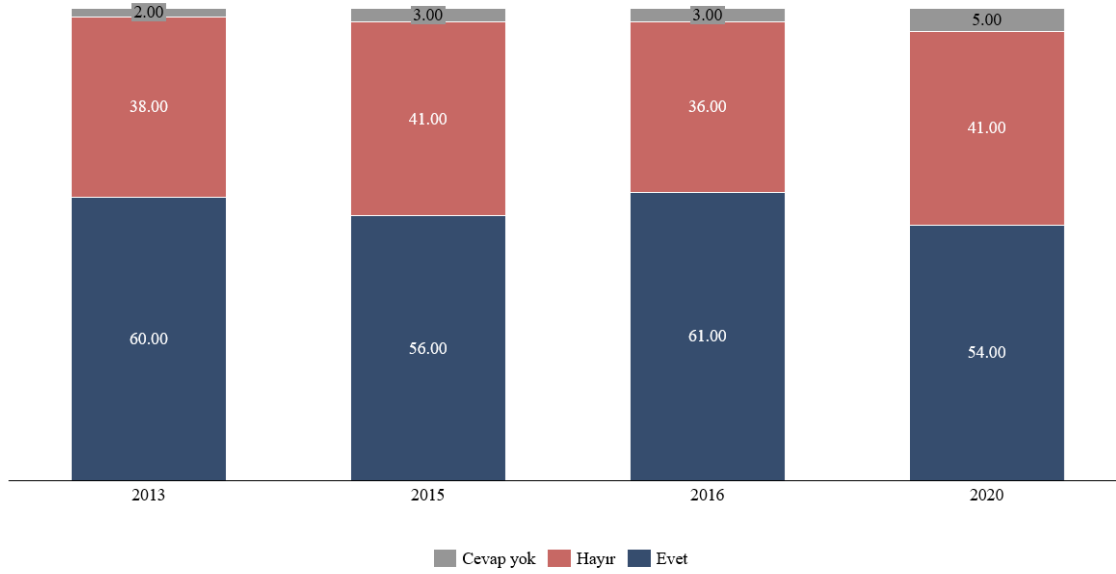
Not: Katılımcılara "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmiştir.

1.2. Başörtüsü takma uygulaması

Başörtüsü takan kadınların oranı yıllar içinde dalgalanmakla birlikte nispeten yüksek kalmaya devam etmiş ve kadınların yarısından fazlası başörtüsü takmayı tercih etmiştir. 2013 ve 2015 yılları arasında, evlerinin veya aile ortamlarının dışına çıkarken başörtüsü taktığını bildiren kadınların oranı %60'tan %56'ya düşmüştür. Bu oran 2016 yılında %61'e yükselmiş, 2020 yılında ise %54'e düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

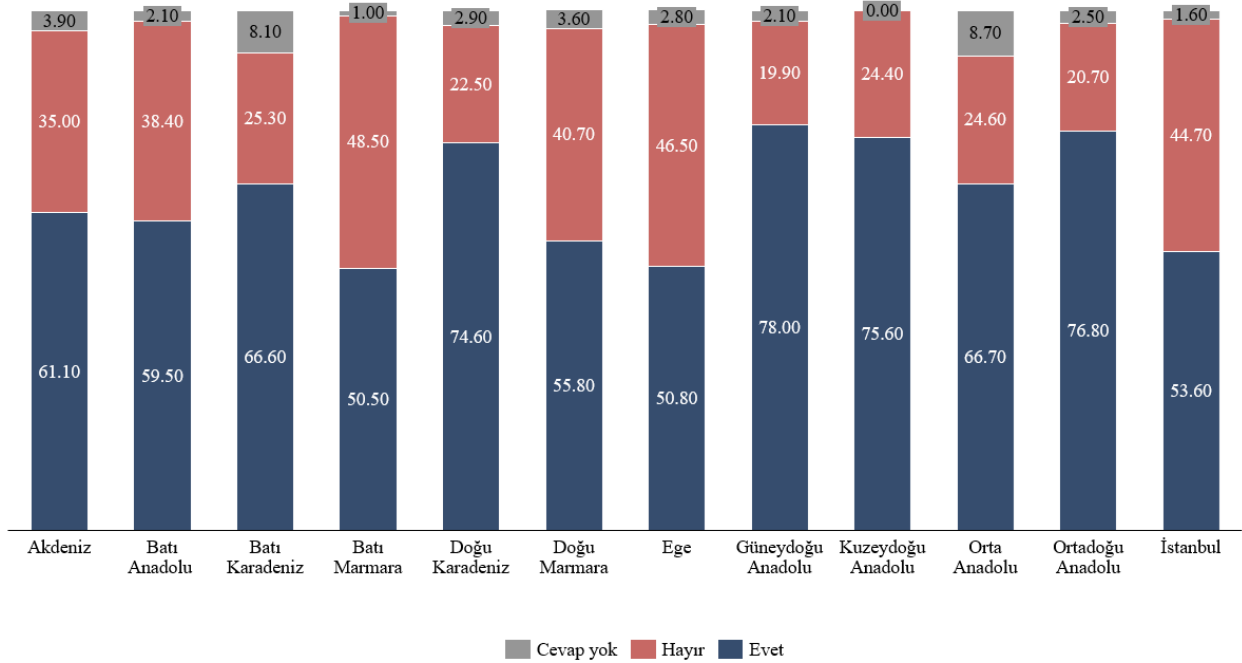
Şekil 23. Başörtüsü takma yaygınlığı, %, 2013, 2015, 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2016 yılında başörtüsü takma yaygınlığı daha muhafazakâr olan doğu bölgelerinde daha yüksekken İstanbul'un da dâhil olduğu batı illerinde daha düşüktür. Bu durum Anadolu'da ve Akdeniz'de de yaygındır, ancak ülkenin doğu bölgelerine göre daha düşüktür.

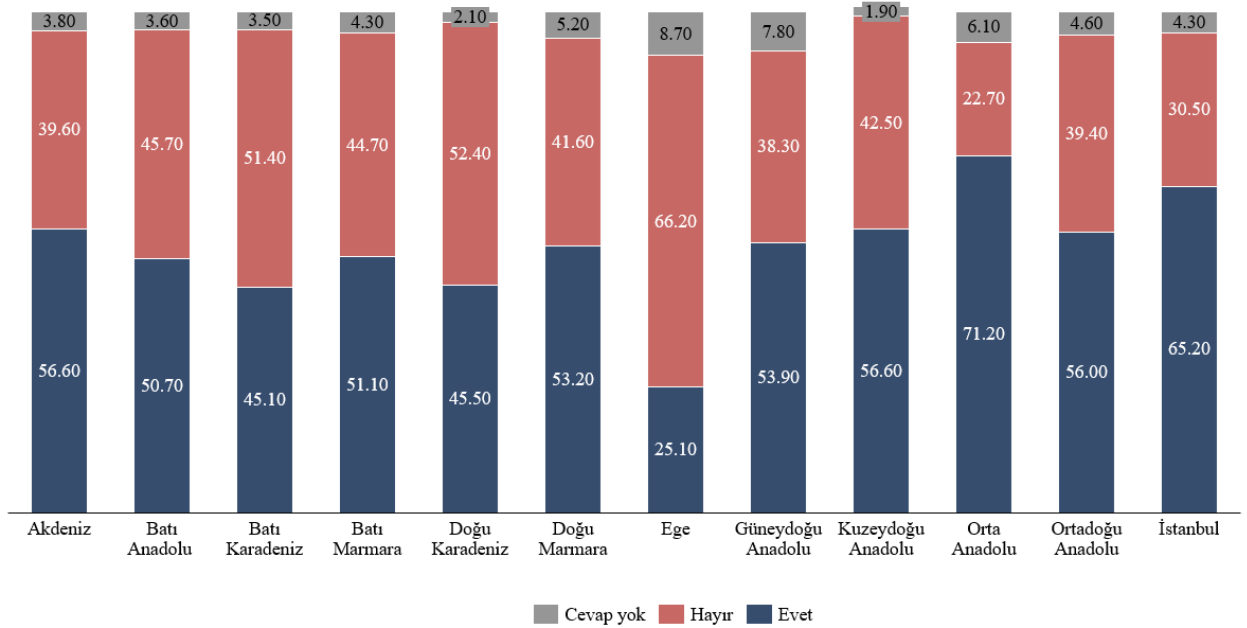
Şekil 24. Başörtüsü takma yaygınlığı, bölgesel dağılım, %, 2016

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında, genel doğu-batı örüntüsü devam etmekle birlikte, başörtüsü takma konusunda bölgesel örüntülerde bazı önemli değişiklikler olmuştur. Orta Anadolu ve İstanbul'da başörtüsü takma sıklığında kayda değer bir artış yaşanırken diğer tüm bölgelerde düşüş görülmüştür. Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu gibi doğu illerinde başörtüsü taktığını belirten katılımcıların oranı belirgin bir şekilde düşmüş, ancak bu oranlar 2020 yılında ortalamanın üzerinde kalmıştır. Akdeniz Bölgesi'nde de (%57) azalma görülmekle birlikte, yaygınlık ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Başörtüsü takma yaygınlığı Batı Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz'de önemli bir düşüş göstermiştir. 2016 araştırmasına benzer şekilde, başörtüsü takacağını bildiren katılımcıların oranı Ege bölgesinde yine en düşük seviyededir, ancak bu oran 2016'ya göre çok daha düşüktür ve yaklaşık dörtte biri 2020'de başörtüsü taktığını bildirmiştir.

Şekil 25. Başörtüsü takma yaygınlığı, bölgesel dağılım, %, 2020

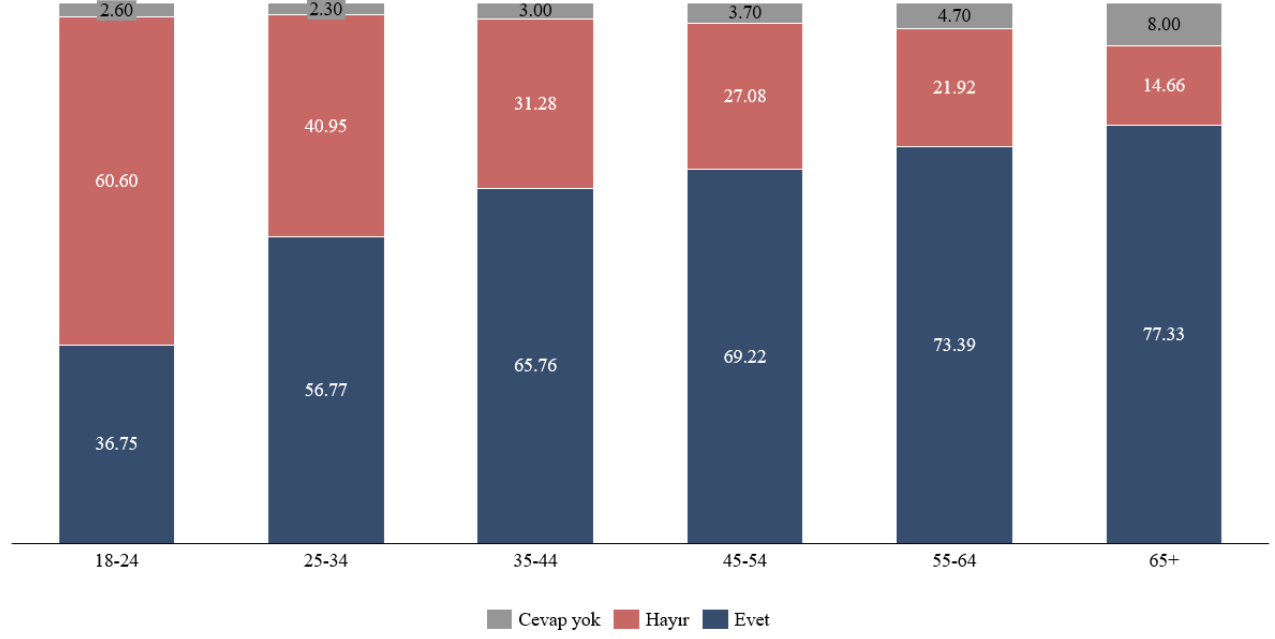

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Hem 2016'da hem de 2020'de, başörtüsü takma uygulaması daha genç yaş gruplarında daha az yaygındır ve en genç ve en yaşlı yaş grupları arasında önemli bir fark göstermektedir. 2016 yılında en genç yaş grubunun sadece %36'sı başörtüsü taktığını bildirirken bu oran 65 yaş ve üzerindekilerde %77,3, 55-64 yaş arasındakilerde ise %73,4'tür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

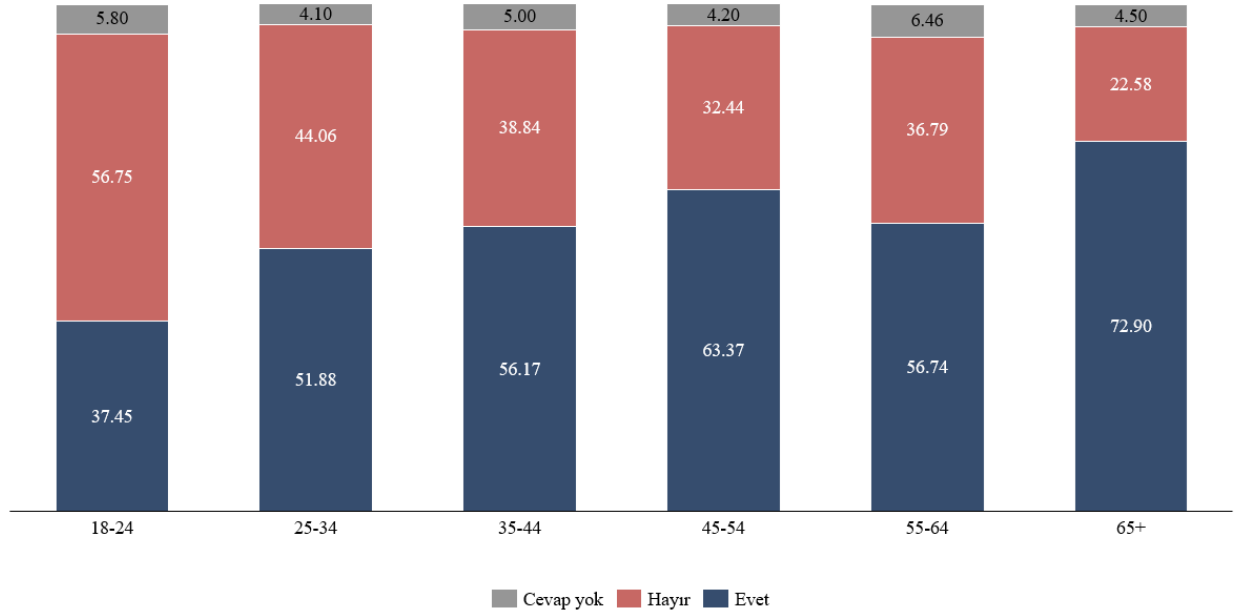
Şekil 26. Başörtüsü takma yaygınlığı, yaş gruplarına göre, %, 2016

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2020'de benzer bir örüntü ortaya çıkarken tüm yaş gruplarında (sadece hafif bir artışın olduğu en genç 18-24 yaş grubu hariç) başörtüsü takma eğilimi azalmıştır.

Şekil 27. Başörtüsü takma yaygınlığı, yaş gruplarına göre, %, 2020

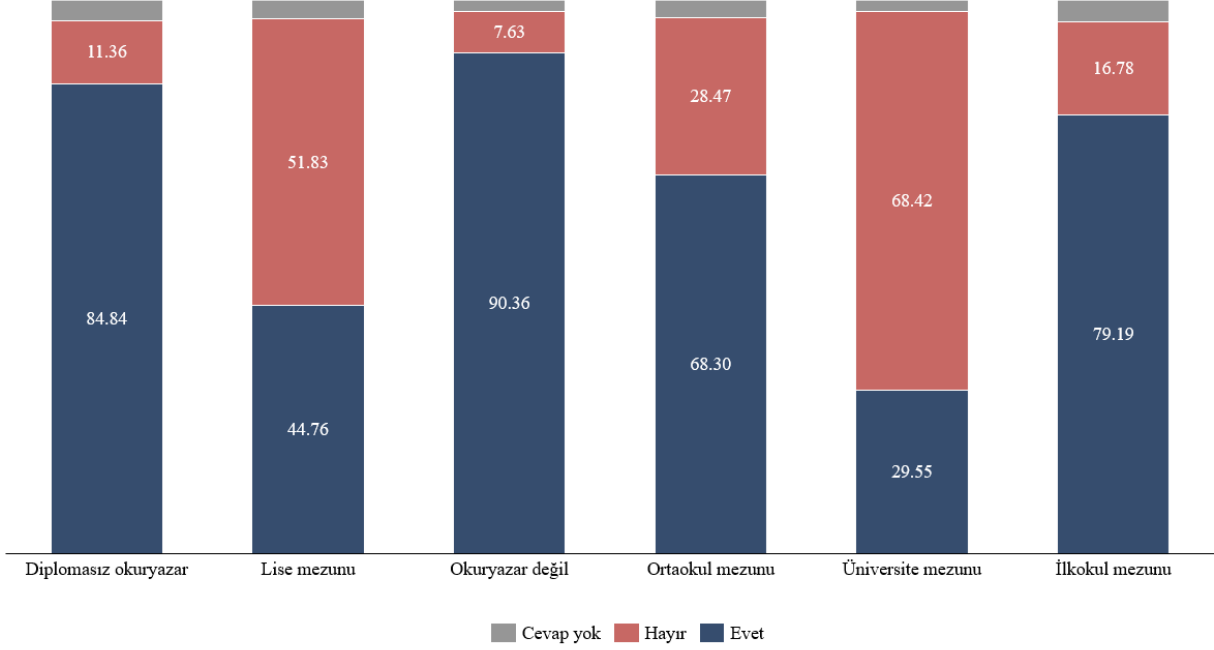

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Hem 2016'da hem de 2020'de başörtüsü takma pratiği eğitim seviyesi yükseldikçe azalmıştır. Örneğin, 2016 yılında okuma yazma bilmeyen ve örgün eğitim almamış katılımcıların %90'ı başörtüsü taktığını belirtirken lise mezunlarının yarısından azı ve üniversite mezunlarının sadece %30'u başörtüsü taktığını belirtmiştir.

Şekil 28. Başörtüsü takma yaygınlığı, yaş gruplarına göre, %, 2016

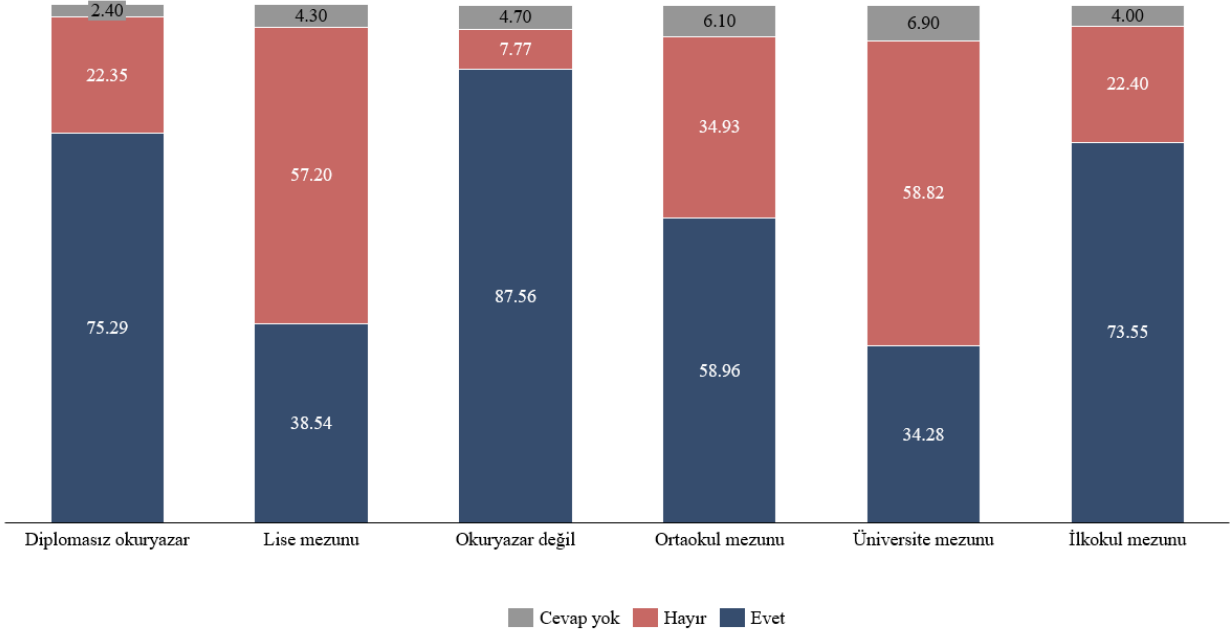

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında da benzer bir örüntü ortaya çıkmış, ancak farklılıklar biraz daha az belirgin olmuştur. Daha düşük eğitim seviyesine sahip katılımcıların yüzdesinde 2020 yılında bir azalma olmuştur. Buna karşılık, başörtüsü taktığını bildiren üniversite mezunlarının oranı hafifçe artmıştır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 29. Başörtüsü takma yaygınlığı, eğitim düzeyine göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

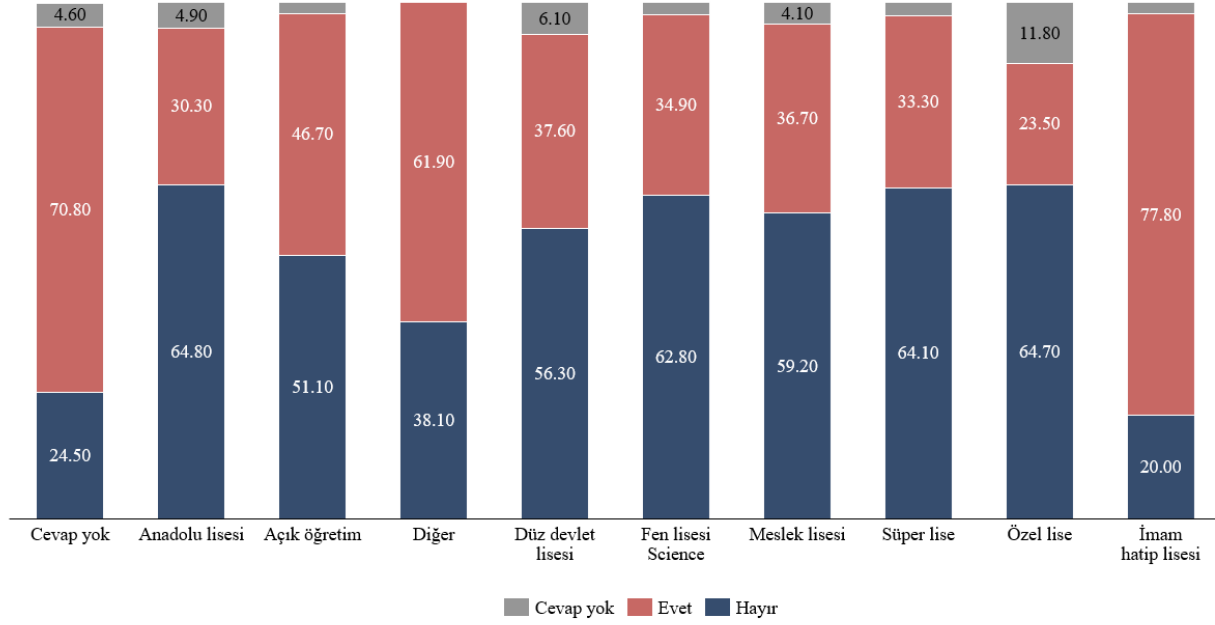
Okul türü açısından, beklendiği gibi, İslami müfredata sahip bir meslek lisesi olan İmam Hatip okullarından mezun olan kadınların başörtüsü takma olasılığı daha yüksektir. Spesifik olarak, 2020 yılında⁸, İmam Hatip okullarından mezun olanların %78'i başörtüsü taktığını bildirmiştir. Açık öğretim programlarına katılan kadın katılımcıların yüksek bir yüzdesi (%47) de başörtüsü taktığını bildirmiştir.

⁸ Bu soru 2016 anketinde sorulmamıştır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

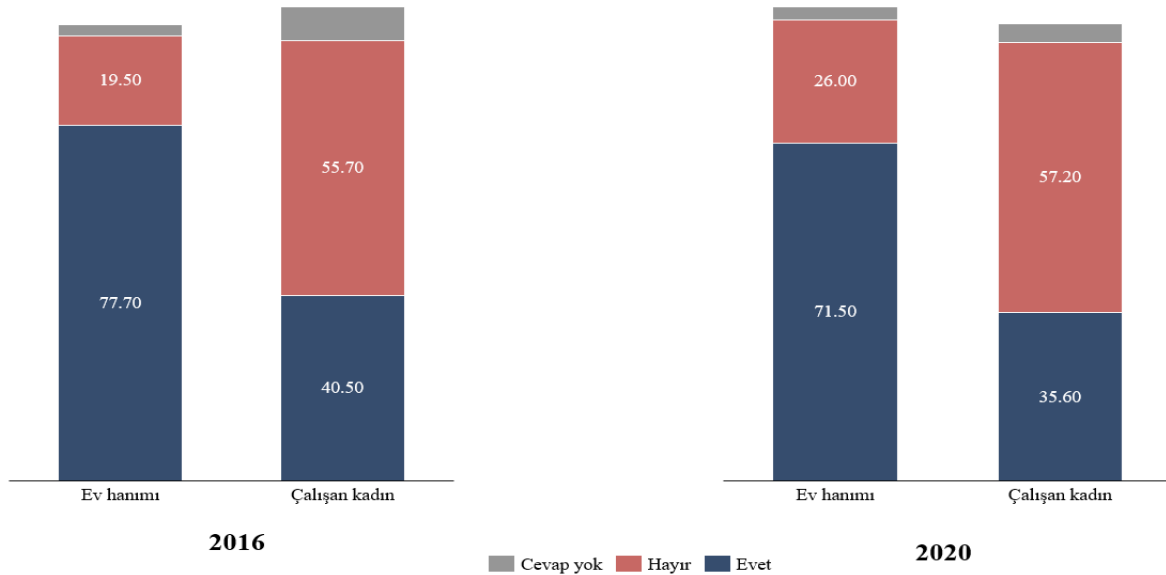
Şekil 30. Başörtüsü takma yaygınlığı, lise türüne göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Hem 2016'da hem de 2020'de ev kadını olan katılımcıların çalışanlara kıyasla önemli ölçüde daha yüksek bir yüzdesi başörtüsü taktığını belirtmiştir. 2020 yılında, başörtüsü takan kadınlar arasında her iki grup için de neredeyse eşit bir düşünüş yaşanmıştır.

Şekil 31. Başörtüsü takma yaygınlığı, mesleklere göre, %, 2016 ve 2020

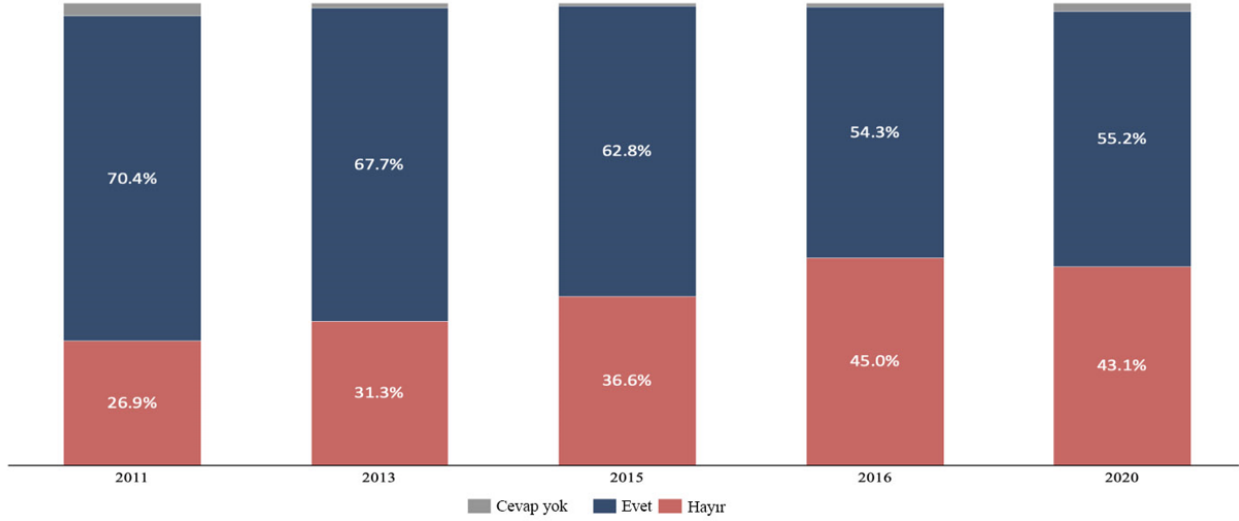
Not: Katılımcılara "Başörtüsü takıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

1.3. Dini uygulamalara riayet edilmesi

1.3.1. Dini aylarda oruç tutmak

2011'den bu yana yapılan anketler oruç tutmanın azaldığını göstermektedir. 2011 yılında, dini aylarda düzenli olarak oruç tuttuğunu belirten katılımcıların oranı %70 seviyesindeydi. Bu oran 2013 ve 2015 yıllarında sırasıyla %68 ve %63'e gerilemiştir. 2016 yılında dini aylarda düzenli olarak oruç tuttuğunu belirten katılımcıların oranı daha da düşerek %54'e gerilemiştir. Bu oran 2020 yılında %55 ile 2016'nın sadece biraz üzerinde kalmıştır.

Şekil 32. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, %, 2011, 2013, 2015, 2016 ve 2020

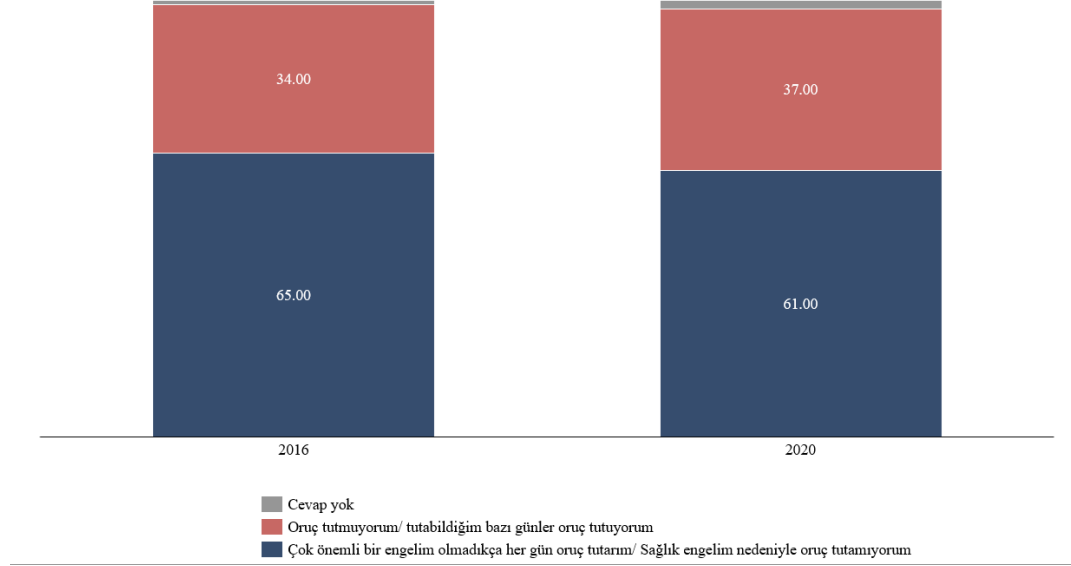
Not: Katılımcılara "Oruç tutuyormusunuz?" diye sorulmuştur.

Bu raporun geri kalanında, "sağlık nedenleriyle oruç tutamıyorum" sorusunu yanıtlayan katılımcılar, düzenli olarak oruç tuttıklarını bildiren katılımcılarla aynı şekilde ele alınmıştır. Bu varsayım, her iki grubun da dini pratiklere eşit derecede bağlı olduğu, ancak ikincisinin sağlık kısıtlamaları nedeniyle oruç tutamadığı fikrine dayanmaktadır.

Sağlık nedenleriyle oruç tutamayanlar ile her gün oruç tutanlar birleştirildiğinde, 2016 ve 2020 yıllarında bildirilen rakamlar sırasıyla %65 ve %61'dir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 33. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, %, 2016 ve 2020

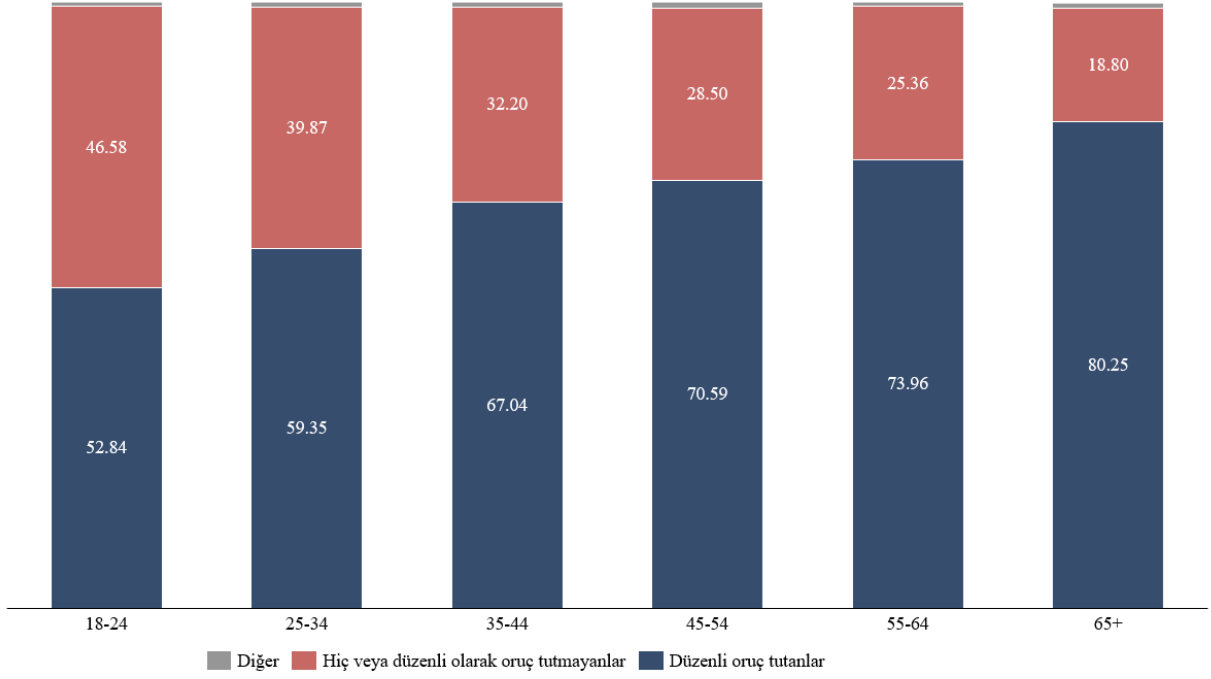
Not: Katılımcılara "Oruç tutuyor musunuz?" diye sorulmuştur.

Kadın katılımcıların düzenli olarak oruç tutma olasılığı daha yüksektir. 2016 yılında kadın katılımcılar arasında oruç tutma oranı (%68) erkek katılımcılara (%62) kıyasla daha yüksektir. Benzer olarak, 2020 yılında kadın katılımcıların %64'ü, erkek katılımcıların %57'si oruç tuttuğunu bildirmiştir.

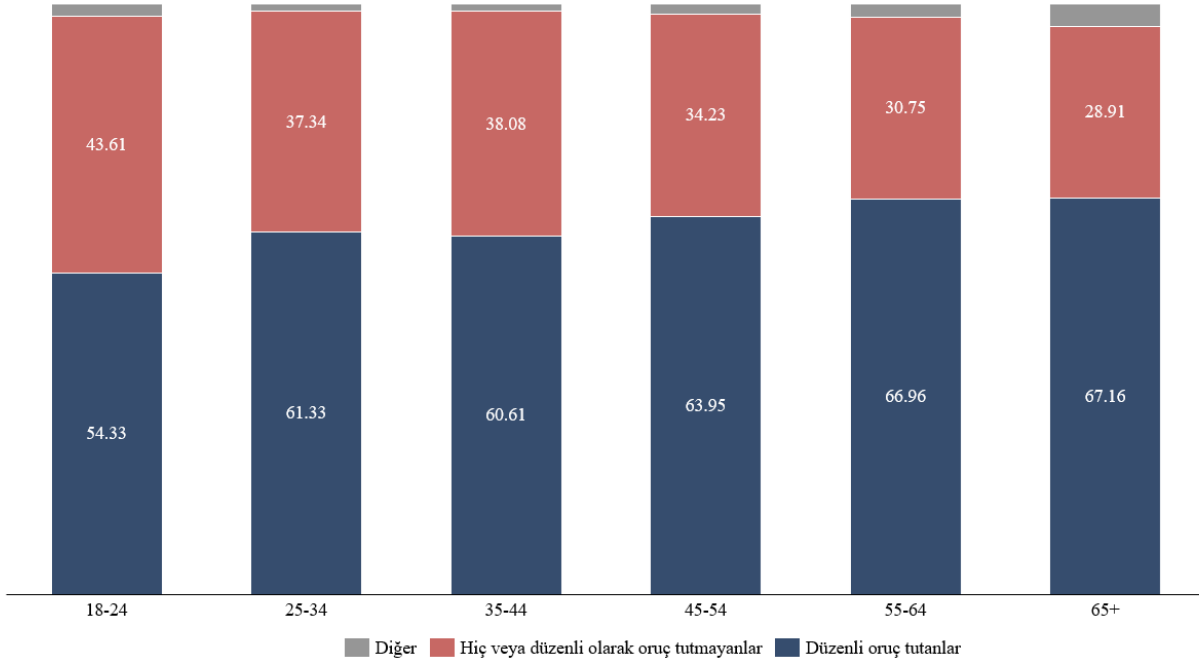
Hem 2016 hem de 2020'de oruç tuttuğunu bildiren katılımcılar genç yaş gruplarında daha düşüktür. Bununla birlikte, en genç yaş grubunun (18-24) yarısından fazlası her iki yılda da düzenli olarak oruç tuttuğunu bildirmiştir. Yaş grupları arasındaki farklılıklar 2016'da 2020'ye kıyasla daha belirgindir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 34. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, yaş gruplarına göre, %, 2016

Şekil 35. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, yaş gruplarına göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Oruç tutuyor musunuz?" diye sorulmuştur.

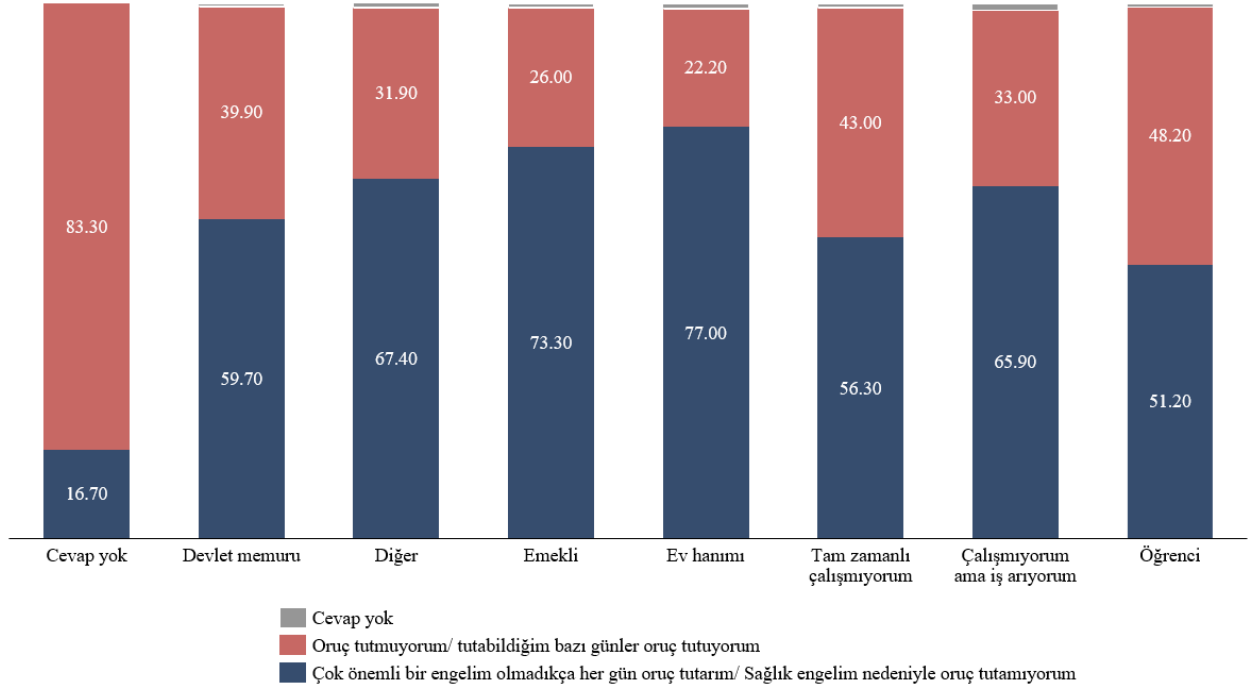
Hem 2016'da hem de 2020'de, anket sonuçları çalışmayanlar arasında düzenli oruç tutma oranlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. 2016 yılında ev kadınları ve emekliler düzenli

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

oruç tuttuklarını özellikle bildirmişlerdir ve oruç tutma işsiz olup iş arayanlar arasında da yaygındır. Buna karşılık, kamu görevlileri, özel sektör çalışanları ve öğrenciler arasında daha düşük düzenli oruç tutma oranları gözlenmiştir.

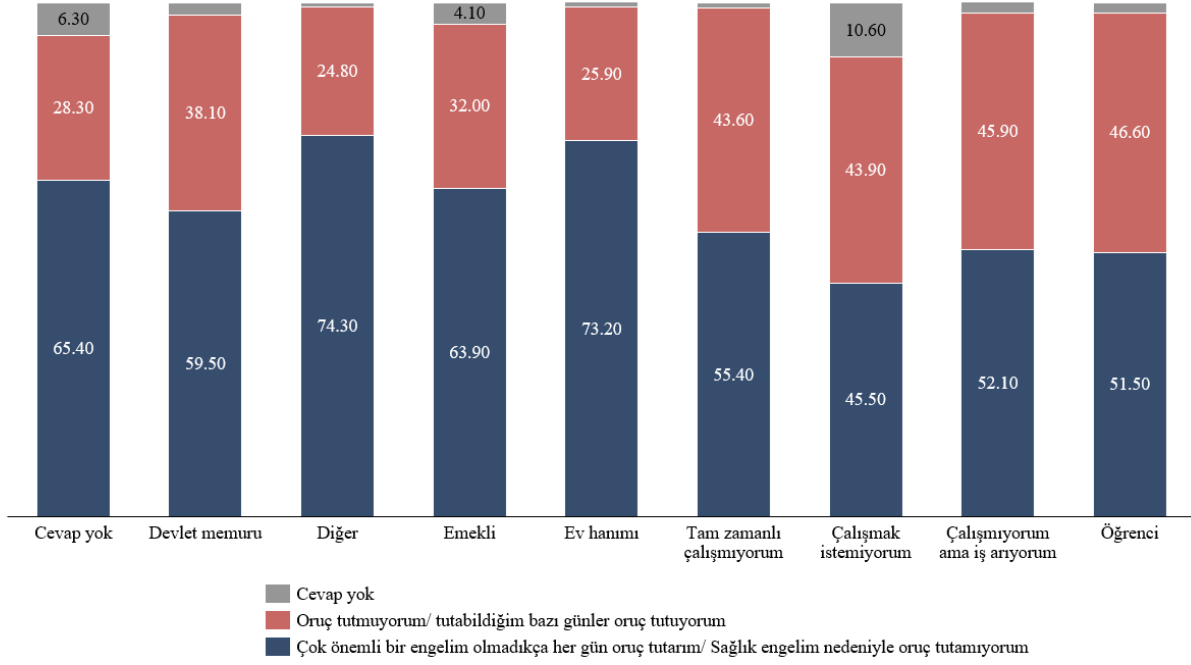
2020 yılında, bazı farklılıklar olsa da benzer bir örüntü ortaya çıkmıştır. Ev kadınları ve emekliler, 2016 yılına kıyasla biraz daha düşük olmakla birlikte, meslek grupları arasında en yüksek oruç tutma oranlarına sahip olmaya devam etmiştir. İşsiz olup iş arayanlar 2020'de daha düşük oruç tutma oranları bildirerek öğrencilerle aynı seviyeye gelmiştir. Oruç tutma oranları kamu görevlileri, özel sektör çalışanları ve öğrenciler için aynı kalmıştır.

Şekil 36. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, meslek gruplarına göre, %, 2016

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 37. Dini aylarda oruç tutma yaygınlığı, meslek gruplarına göre, %, 2020

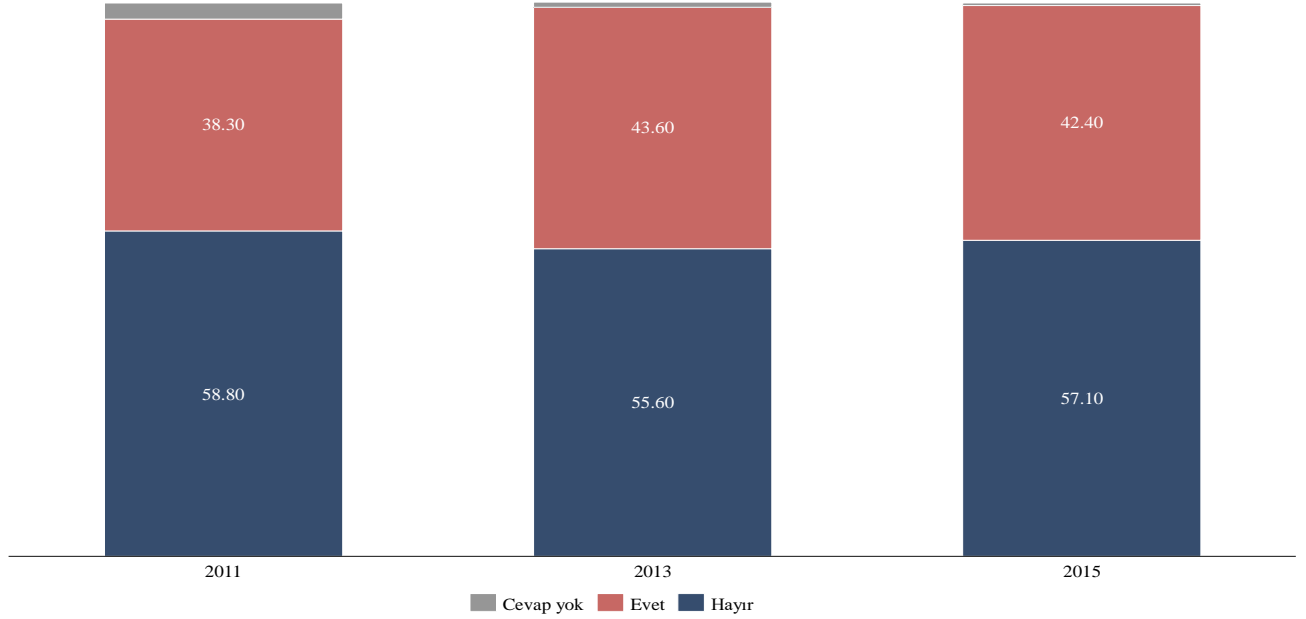
Not: Katılımcılara "Oruç tutuyor musunuz?" diye sorulmuştur.

1.3.2. Namaz kılma oranı

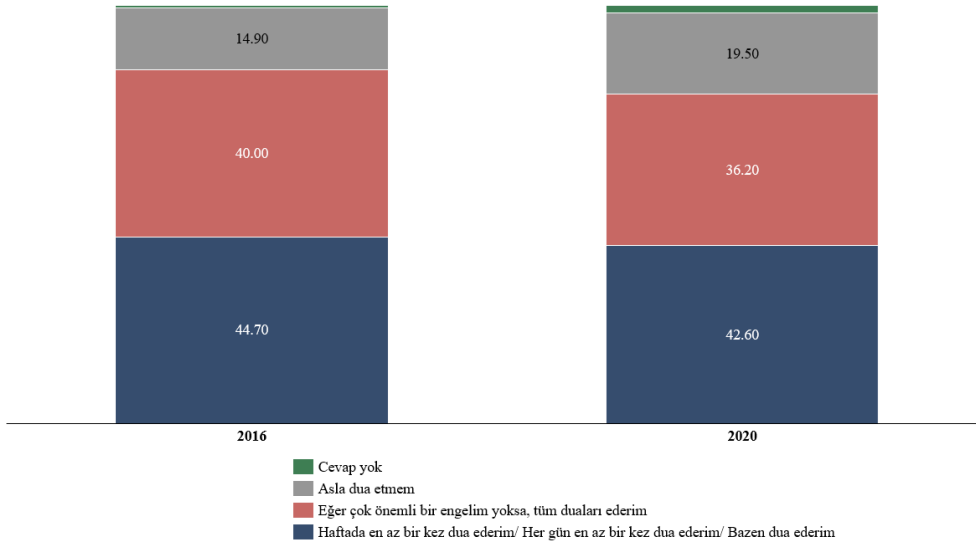
2013 yılından bu yana düzenli olarak günde beş vakit namaz kıldığını bildiren katılımcıların oranında bir düşüş eğilimi görülmektedir. 2011 yılında %38 olan bu oran 2013 yılında %44'e yükselmiş ancak o tarihten bu yana giderek azalmıştır. Bu oran 2015'te %42'ye, 2016'da %40'a gerilemiş, 2020'de ise 2011 seviyesinin de altına inerek %36'ya düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 38. Günlük namaz kılma yaygınlığı, %, 2011, 2013, 2015

Şekil 39. Günlük namaz kılma yaygınlığı, %, 2016 ve 2020

Not: 2011, 2013 ve 2015 yıllarında anket sorusu "Günde beş vakit düzenli olarak namaz kılıyor musunuz?" şeklinde sorulmuştur. Format 2016 ve 2020'de değişmiş ve katılımcılara grafikte gösterildiği gibi bir dizi cevap seçeneği sunulmuştur.

Oruçla ilgili sonuçlara benzer şekilde, kadın katılımcıların günde beş vakit namaz kılma olasılığı daha yüksektir. 2016 yılında kadın katılımcıların %44,7'si herhangi bir engel olmadığında günde beş vakit namaz kıldıklarını belirtirken bu oran erkek katılımcılarda %35,2'dir. Benzer bir cinsiyet farkı 2020 anketinde de gözlenmiş, kadın katılımcıların %40,7'si namaz kıldığını belirtirken bu oran erkeklerde %31,3 olmuştur.

Hem 2016'da hem de 2020'de, günde beş vakit namaz kıldığını belirten katılımcılar daha yüksek yaş gruplarında giderek artmıştır. Buna karşılık, hiç dua etmediğini bildirenler ileri yaş gruplarında azalmıştır.

KUTU 2. Dindarlık ölçütü: Din kimler için gerçekten önemlidir?

Koenig ve Büssing'e (2010) göre, bireysel dindarlığın mabede katılım⁹, dua, meditasyon veya kutsal kitap çalışması gibi özel dini faaliyetler ve dinin yaşam ve karar verme açısından önemi gibi birçok boyutu vardır.

Dini kimlik ölçütü oluşturmak için, özel dini faaliyetlerin uygulanmasına odaklanan bir metodoloji kullanıyoruz. Müslüman dindarlığının 2016 ve 2020 anketlerindeki mevcut boyutları aşağıdaki gibidir:

1- "Dini aylarda ne sıklıkla oruç tutarsınız?" Katılımcılar cevap verirse:

- "Önemli bir engel yoksa her gün oruç tutarım."
- "Sağlık sorunlarım nedeniyle oruç tutamıyorum."

2-"Ne sıklıkla dua ediyorsunuz?"

- "Önemli bir engel yoksa tüm farz namazlarını kılarım."

Bu nedenle, raporun geri kalanında kullanılan dini grup aşağıdaki gibidir:

- "Önemli bir engel yoksa her gün oruç tutarım" veya "Sağlık nedeniyle oruç tutamıyorum" ve "Önemli bir engel yoksa tüm farz namazları kılarım" ve "Namaz dışında Kur'an okurum" diyen katılımcılar.

Oluşturulan dindarlık ölçütüne göre, 2016 yılında katılımcıların %36,5'i dindar olarak kabul edilmektedir. 2020 yılında dindar olarak kabul edilen katılımcıların oranı %32,5'e düşmüştür.

⁹ Örneğin, bu Hristiyanlar için kiliseye, Müslümanlar için camiye düzenli olarak gitmek olabilir.

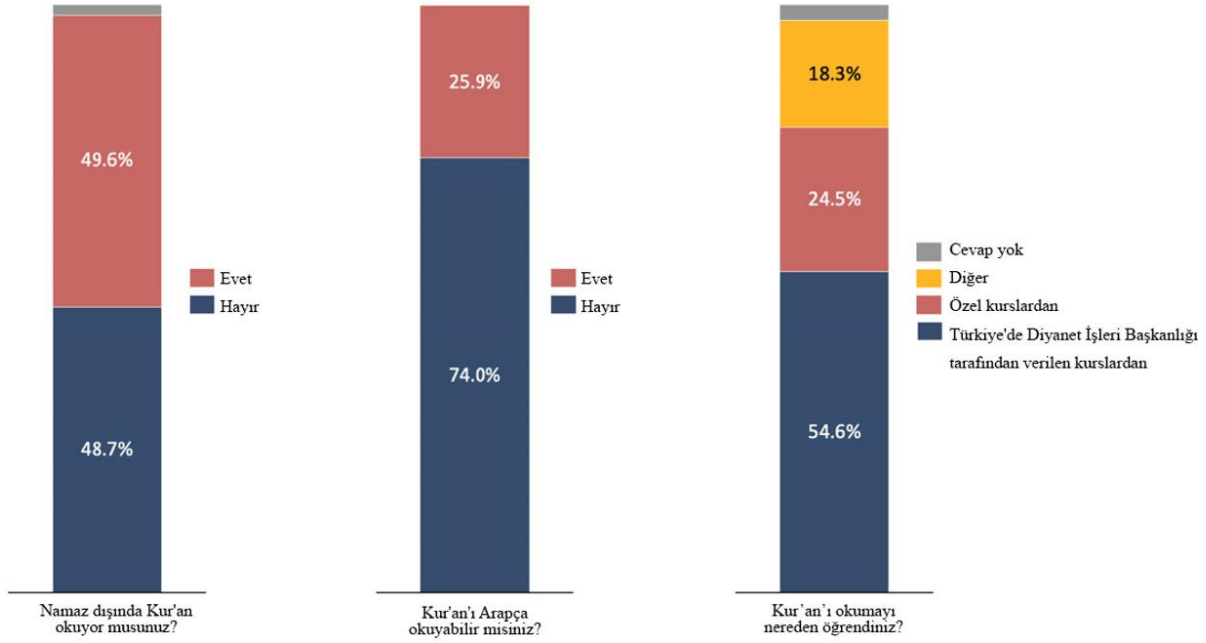
Koenig, H. G. and Büssing, A. (2010). The Duke University Religion Index (DUREL): A Five-Item Measure for Use in Epidemiological Studies. Religions, 1:78–85.

1.3.3. Kur'an okuma alışkanlıkları

2020 yılında, katılımcıların neredeyse yarısı ibadet faaliyetleri dışında Kur'an'ı Kerim (Müslümanların kutsal kitabı) okuduklarını bildirmiştir¹⁰. Katılımcıların önemli bir kısmı (%75) Diyanet tarafından sunulan eğitim programları veya özel kurslar aracılığıyla Arapça okuma becerisi edinmiştir. Ayrıca, katılımcıların yaklaşık yarısı (%53) Kur'an'ı anlamak için bir tefsire veya bir âlime başvurmanın gerekli olduğuna inanmaktadır. Kur'an'ı anlamak için dış kaynaklara duyulan bu güven, Arapça dilinde yeterlilik eksikliği gibi faktörlere bağlanabilir.

Şekil 40. Kur'an okuma yaygınlığı

1.4. Dini bilgi kaynakları¹¹

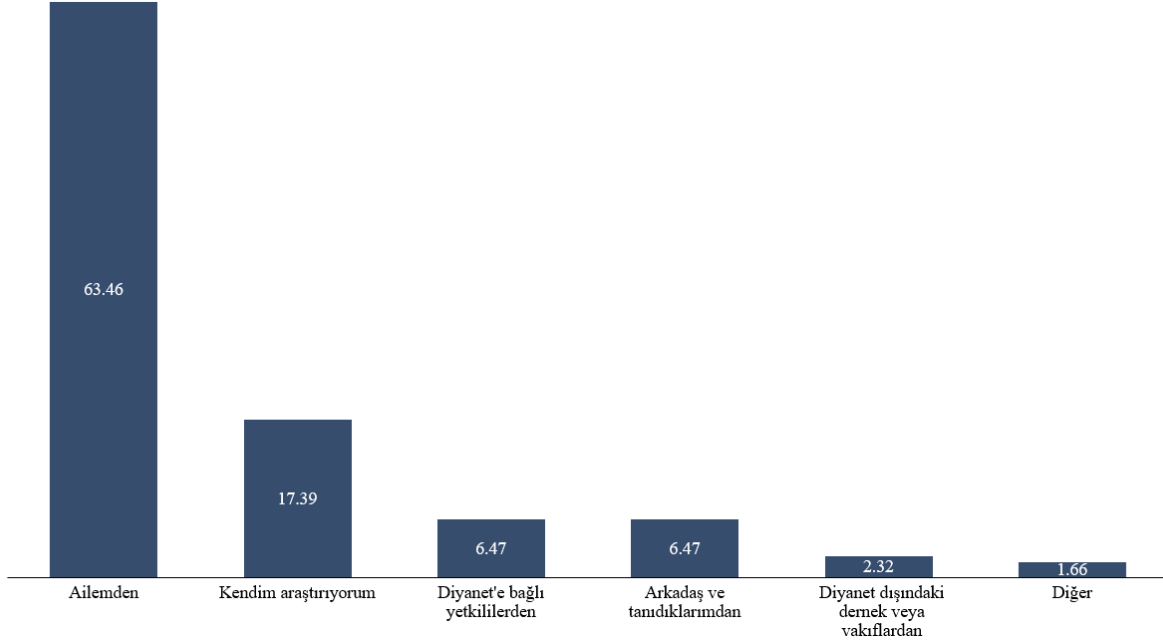
2020 anket sonuçları, aile ortamının dini öğrenmedeki önemli rolünü vurgulamaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi (%63) din hakkında aileleri aracılığıyla bilgi edindiklerini belirtmiştir; bu da dini inanç ve uygulamaların şekillenmesinde ailenin etkisini göstermektedir. Bazı katılımcılar din anlayışlarını ilerletmek için bireysel araştırmalar da yapmaktadır. Buna karşılık, katılımcıların nispeten küçük bir yüzdesi Türkiye'deki resmi dini otorite olan Diyanet'ten öğrendiklerini belirtmiştir (%6).

¹⁰ Aynı soru 2016 anketinde sorulmamıştır.

¹¹ Bu bölümde analiz edilen sorular, katılımcıların dini bilgilerine güvendikleri veya İslam hakkındaki görüşlerini dikkate aldıkları kişiler (gazeteciler, yazarlar, akademisyenler veya kanaat önderleri gibi) ile ilgili soru haricinde 2016 anketinde sorulmamıştır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 41. Dini bilgi kaynakları, %, 2020

Not: 2020 yılında anket sorusu "Dini bilgileri hangi kaynaklardan ediniyorsunuz?" şeklinde sorulmuştur.

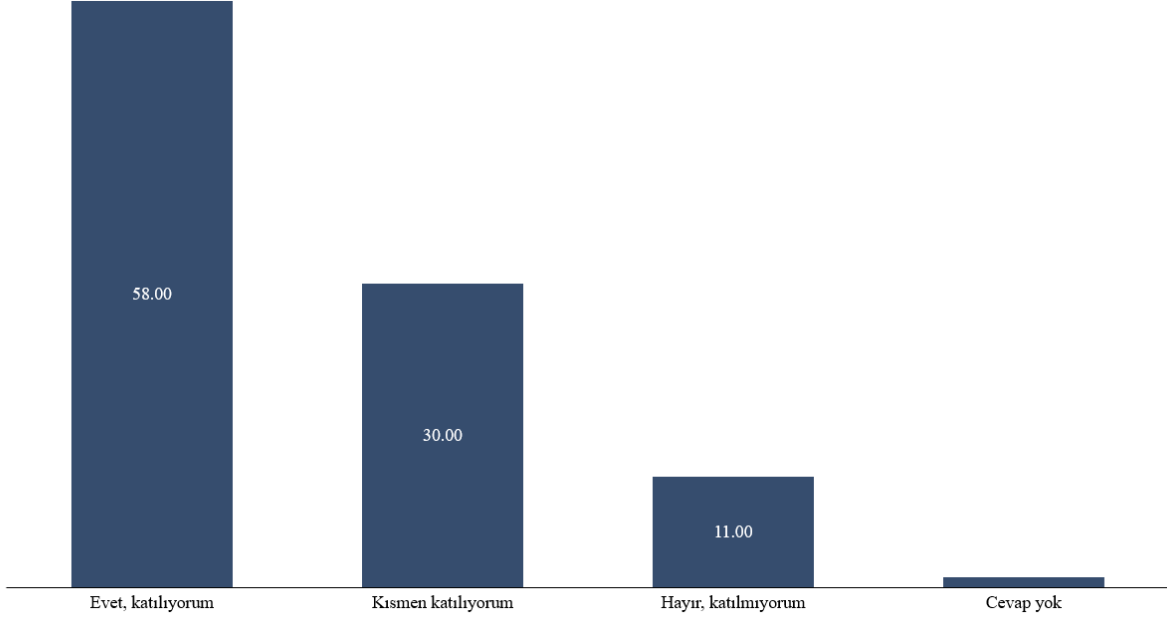
Not: *Diyanet*, Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı'dır.

Dernek veya vakıflardan dini bilgi edinme oranı %2 ile nispeten düşük olmakla birlikte, belirli gruplar arasında ve belirli illerde daha yaygındır. Örneğin, Erzurum ve Şanlıurfa'da katılımcıların %9'u ve %7'si dernek veya vakıflardan dini bilgi edindiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, fen ve imam hatip okullarından mezun olan bireylerin bu tür dernek veya vakıflardan bilgi edinme olasılığı daha yüksektir; bu grupların sırasıyla %5,7 ve %5,9'u din eğitimi için bu kaynağı kullanmaktadır.

Diyanet'in (Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı) verdiği bilgilere duyulan güven katılımcılar arasında farklılık göstermektedir. 2020 yılında katılımcıların %58'i namaz vakitleri, Ramazan ayı ve bayram tarihlerine ilişkin takvim hesaplamaları konusunda Diyanet tarafından sağlanan bilgilerin doğruluğuna güvendiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık üçte biri (%30) kararsız veya emin değilken %11'i bu tür bilgiler için Diyanet'e güvensiz olduğunu ifade etmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DIN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 42. Diyanet'in namaz vakitleri, Ramazan ve bayram tarihleri için yaptığı hesaplamalara duyulan güven, %, 2020

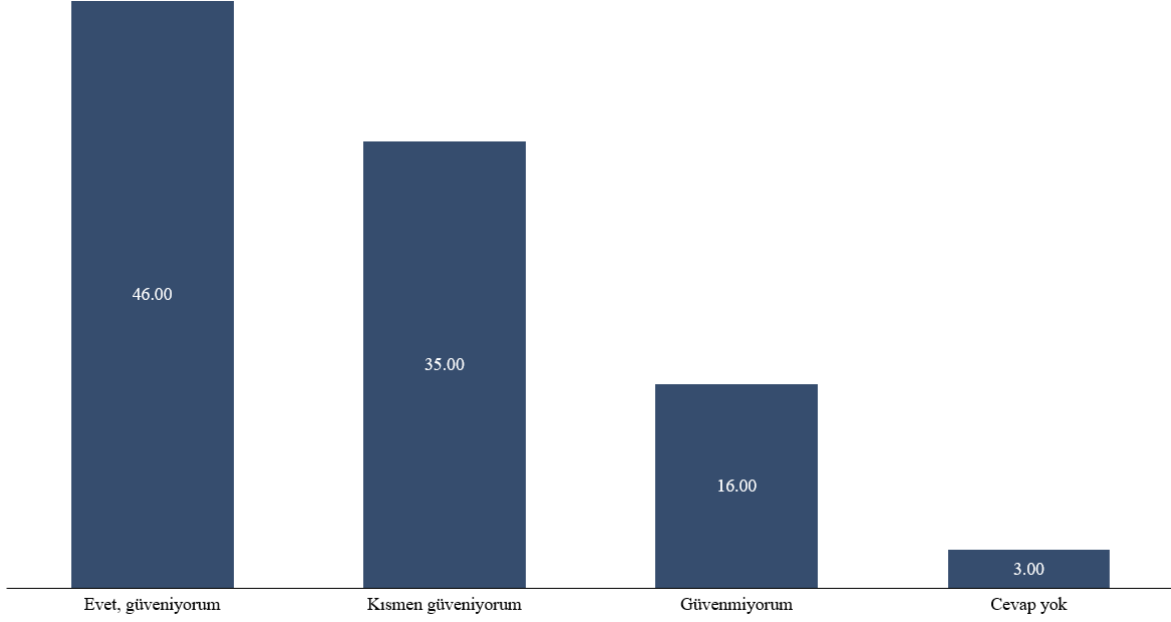

Not: Katılımcılara "Diyanet'in namaz vakitleri, Ramazan ayı ve bayram tarihleri ile ilgili hesaplamalarına güveniyorum" ifadesine katılıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Diyanet tarafından verilen ve dini konularda görüş bildiren fetvalara da duyulan güven katılımcılar arasında farklılık göstermektedir. Katılımcıların %46'sı bu fetvalara güvendiklerini ifade ederken %35'i kısmen güvendiklerini, %16'sı ise güvenmediklerini belirtmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 43. Diyanet'in dini görüşlerine (fetvalarına) güven, %, 2020

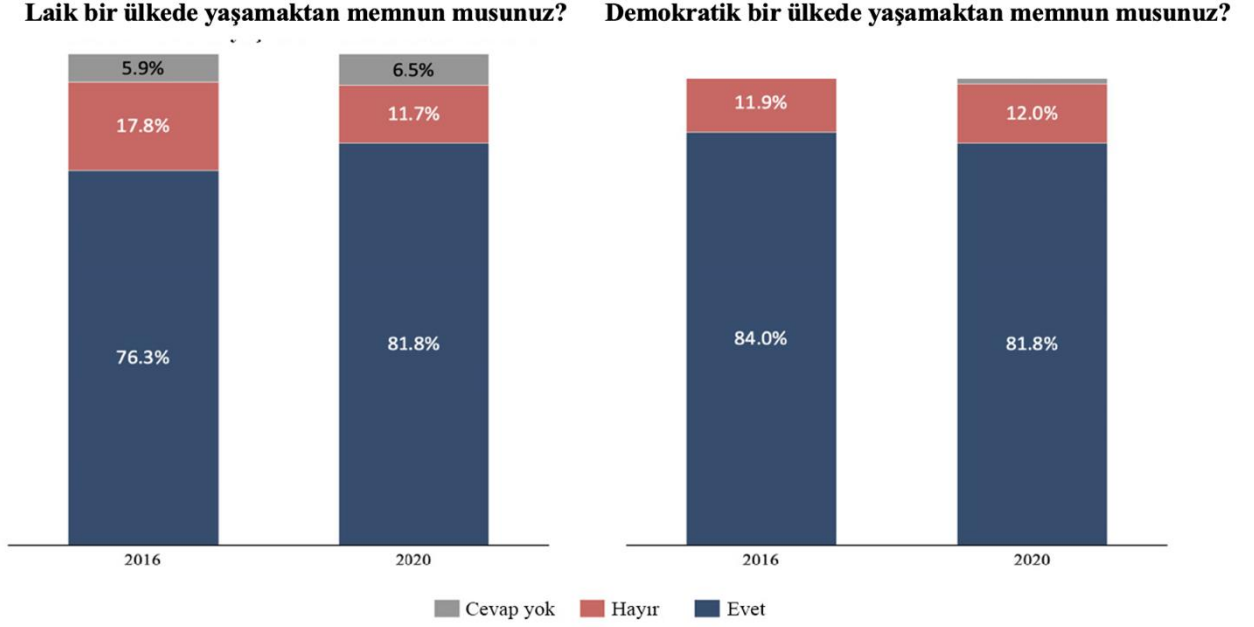
Not: Katılımcılara "Diyanet'in dini konularda açıkladığı dini görüşlere (fetvalara) güveniyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

1.5. Demokrasi ve laikliğe yönelik tutumlar

Genel olarak, katılımcıların çoğunluğu laik ve demokratik bir ülkede yaşamayı tercih etmektedir ve 2016 ile 2020 yılları arasında laik bir ülkede yaşama tercihlerinde artış eğilimi görülmektedir. 2016 yılında katılımcıların %75'i laik bir ülkede yaşamaktan memnun olduklarını ifade ederken 2020 yılında bu oran %81'e yükselmiştir. 2016 ve 2020 yılları arasında demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduklarını ifade edenlerin oranında hafif bir düşüş yaşanırken (%84'ten %81'e), katılımcıların %12'si her iki yılda da demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olmadıklarını belirtmiştir. 2020 yılında bilmiyorum diyenlerin oranı biraz daha yüksektir.

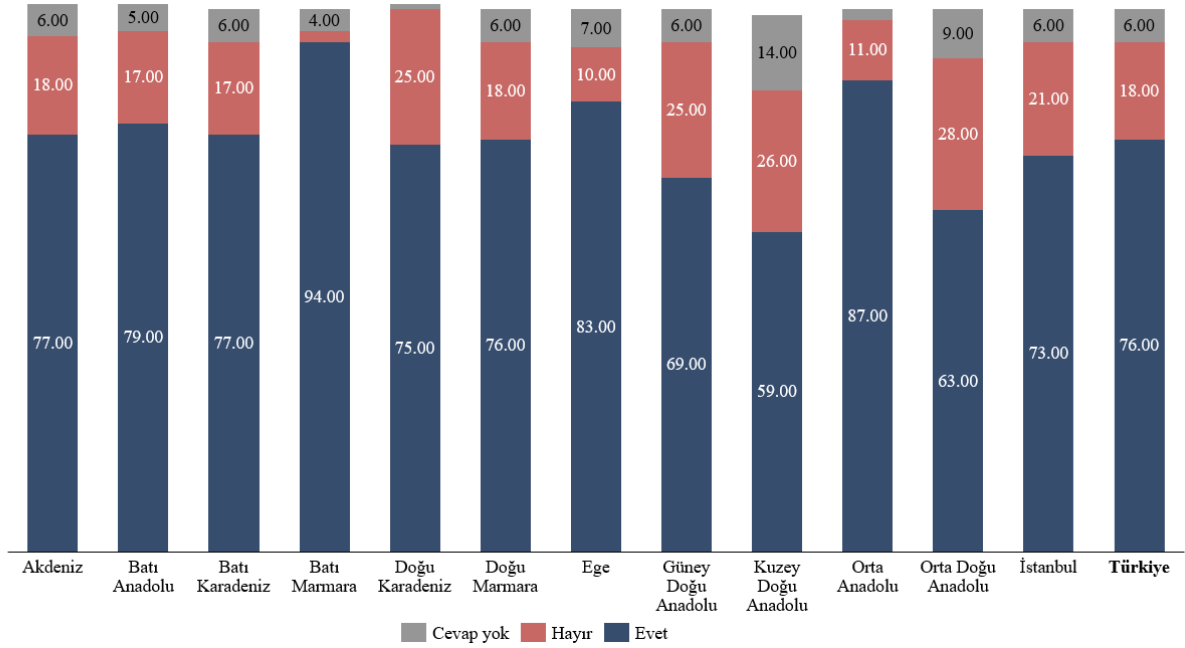
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYİLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 44. Laik ve demokratik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, %, 2016 ve 2020

2016 yılında laik bir ülkede yaşamaktan hoşnutsuz olduğunu ifade eden katılımcıların oranı Türkiye'nin doğu bölgelerinde en yüksektir. Memnuniyet ifade eden katılımcıların en yüksek yüzdesi ise Batı Marmara ve Ege'nin batı bölgeleri ile Orta Anadolu'da görülmüştür.

Şekil 45. Laik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, bölgesel dağılım, %, 2016

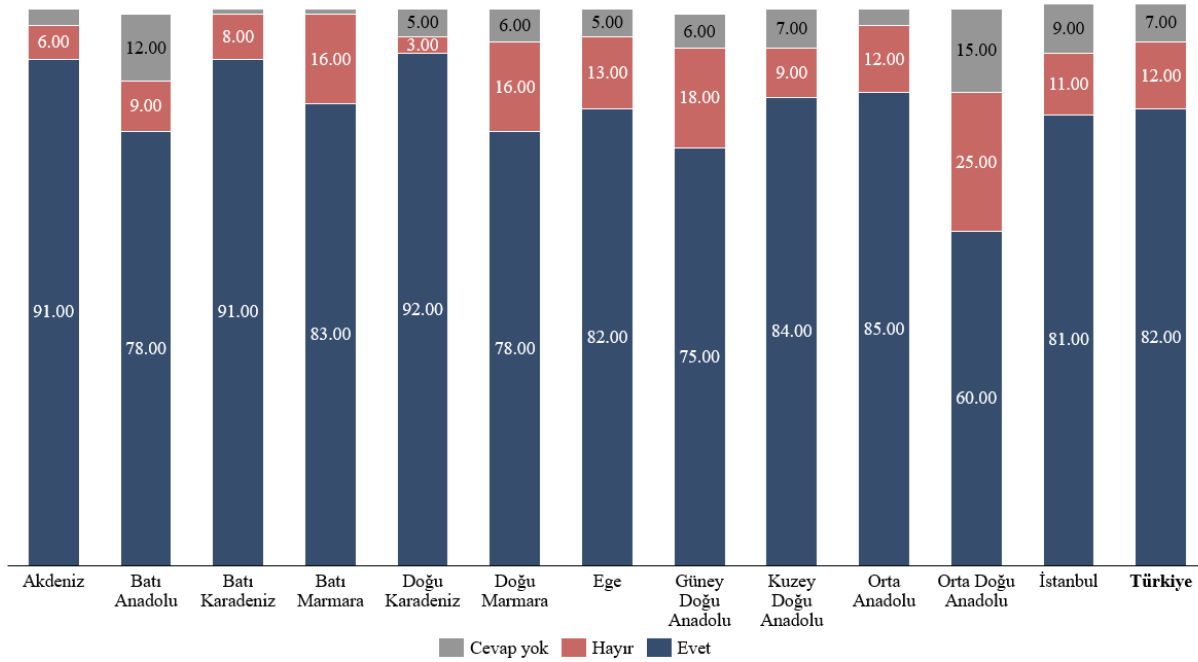

Not: Katılımcılara "Laik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında kayda değer bölgesel değişimler gözlenmiştir. Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri, katılımcıların en yüksek oranda seküler bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu belirttiği bölgeler olarak ortaya çıkmıştır.

Laik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade edenlerin oranı 2016 yılında bu bölgelerde oldukça düşüktür ve yaklaşık dörtte üçtür. Ayrıca, Kuzeydoğu Anadolu ve İstanbul'da laik bir ülkede yaşamaktan memnun olduklarını belirten katılımcıların oranında önemli bir artış olmuştur. Buna karşılık, Batı Marmara'da demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade eden katılımcıların oranında kayda değer bir düşüş yaşanmıştır. 2016 sonuçlarıyla tutarlı olarak, laik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu belirten katılımcıların oranı Orta Doğu Anadolu'da düşük kalırken Güneydoğu Anadolu'da yine düşük ancak 2016'ya göre biraz daha yüksektir.

Şekil 47. Laik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, bölgesel dağılım, %, 2020

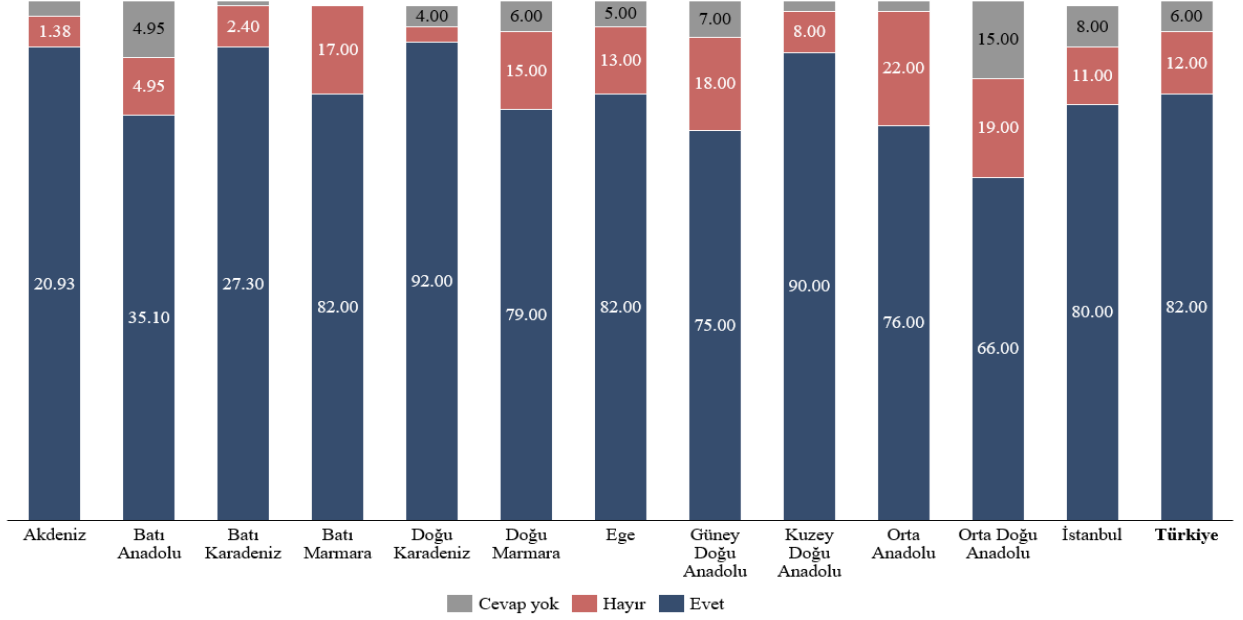

Not: Katılımcılara "Laik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Hem 2016'da hem de 2020'de, demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade eden katılımcıların bölgesel eğilimleri, laik bir ülkede memnun olduğunu ifade eden katılımcıların eğilimlerini yakından yansıtmaktadır.

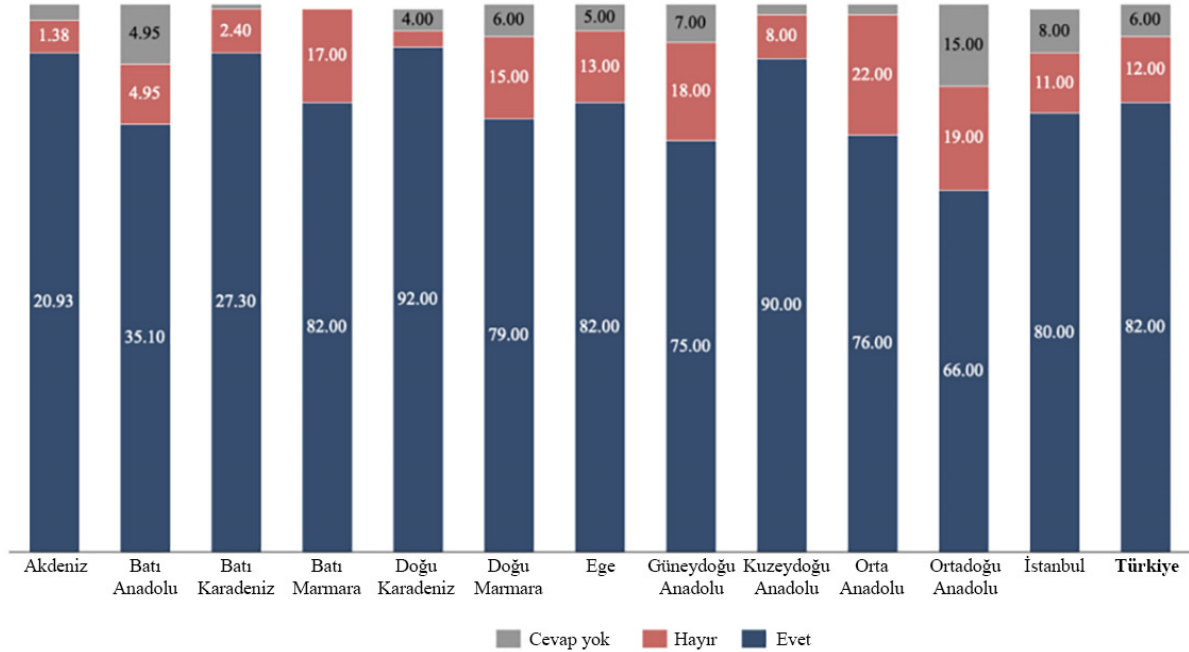
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 48. Demokratik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, bölgesel dağılım, %, 2016

Not: Katılımcılara "Demokratik bir ülkede yaşamaktan mutlu musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Şekil 49. Demokratik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, bölgesel dağılım, %, 2020

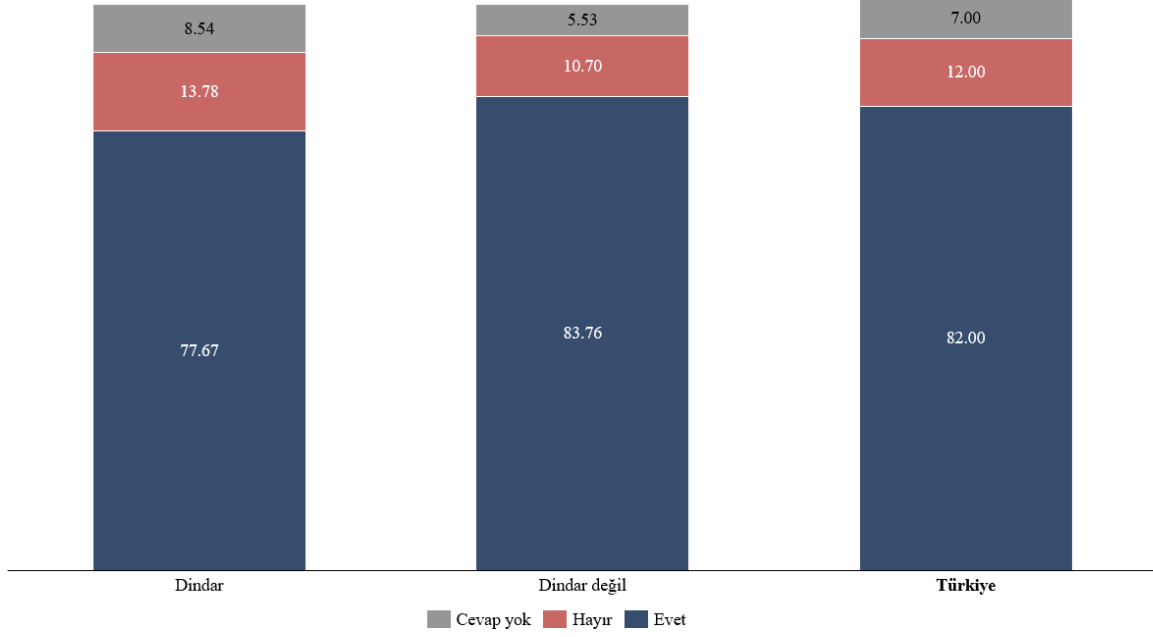

Not: Katılımcılara "Demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

2020 yılında, dindar katılımcıların hem laik hem de demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduklarını belirtme olasılıkları dindar olmayan katılımcılara kıyasla daha düşüktür.

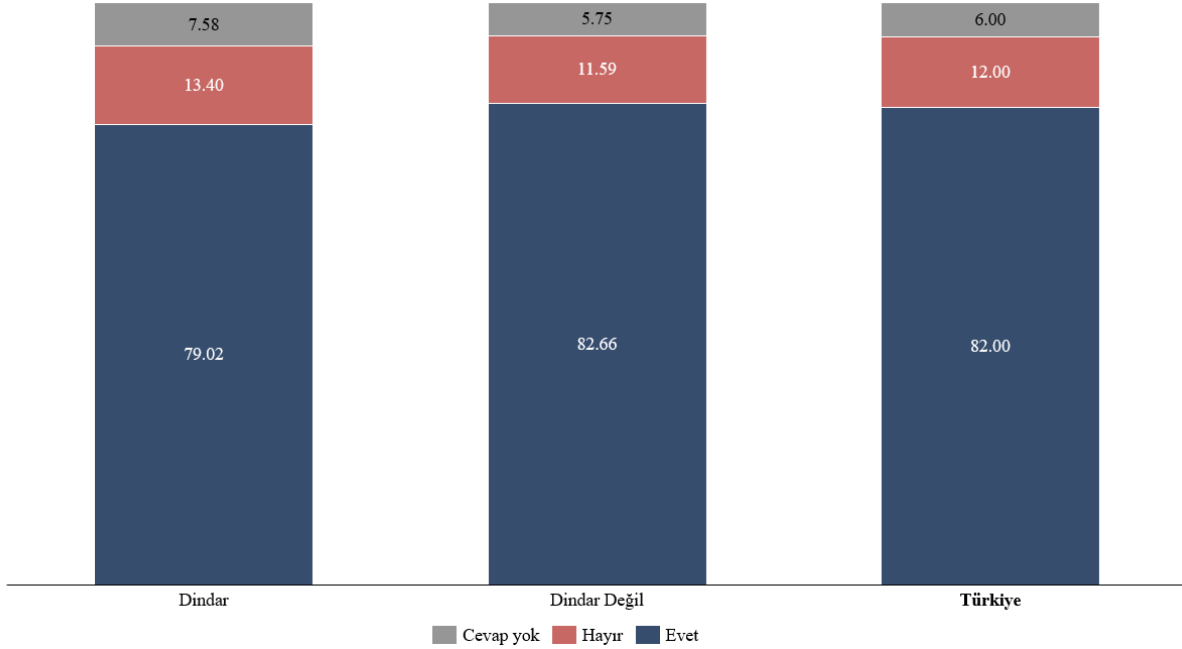
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDENİN DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 50. Laik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, dindar olan ve olmayanlara göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Laik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Şekil 51. Demokratik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler, dindar olan ve olmayanlara göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Oy verilen siyasi parti açısından bakıldığında, 2020 yılında laik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade eden bireylerin en yüksek yüzdeleri İyi Parti ve CHP seçmenleri arasındadır (sırasıyla %90 ve %89). Saadet Partisi seçmenleri ise %87 ile yüksek bir oran sergilemiştir.

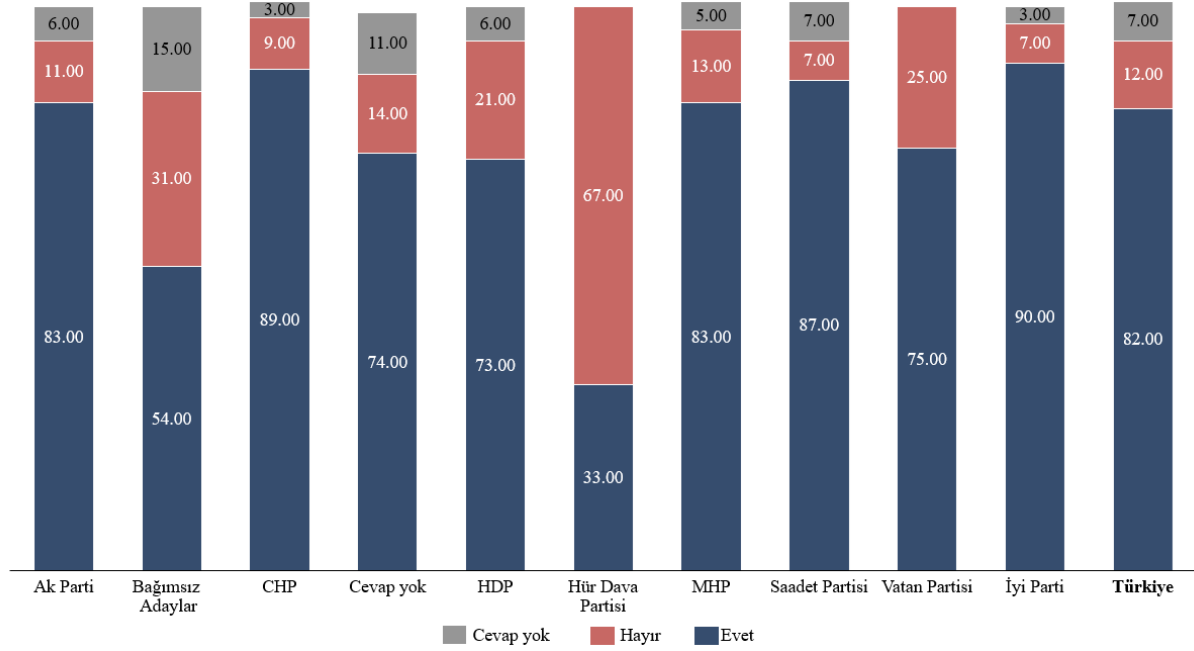
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

İktidar partisi AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) ve koalisyon ortağı MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) seçmenlerinin %83'ü memnuniyetini ifade etmiştir.

Buna karşılık, en düşük memnuniyet oranlarının Vatan Partisi (%75), Kürtlerin daha çok oy verdiği parti olan HDP (Halkların Demokratik Partisi) (%72) ve Hür Dava Partisi (%33) seçmenleri arasında olduğu bildirilmiştir.

Şekil 52. Oy verilen partiye göre laik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler (24 Haziran 2018 seçimlerine göre), %, 2020

Not: Katılımcılara "Laik bir devlette yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

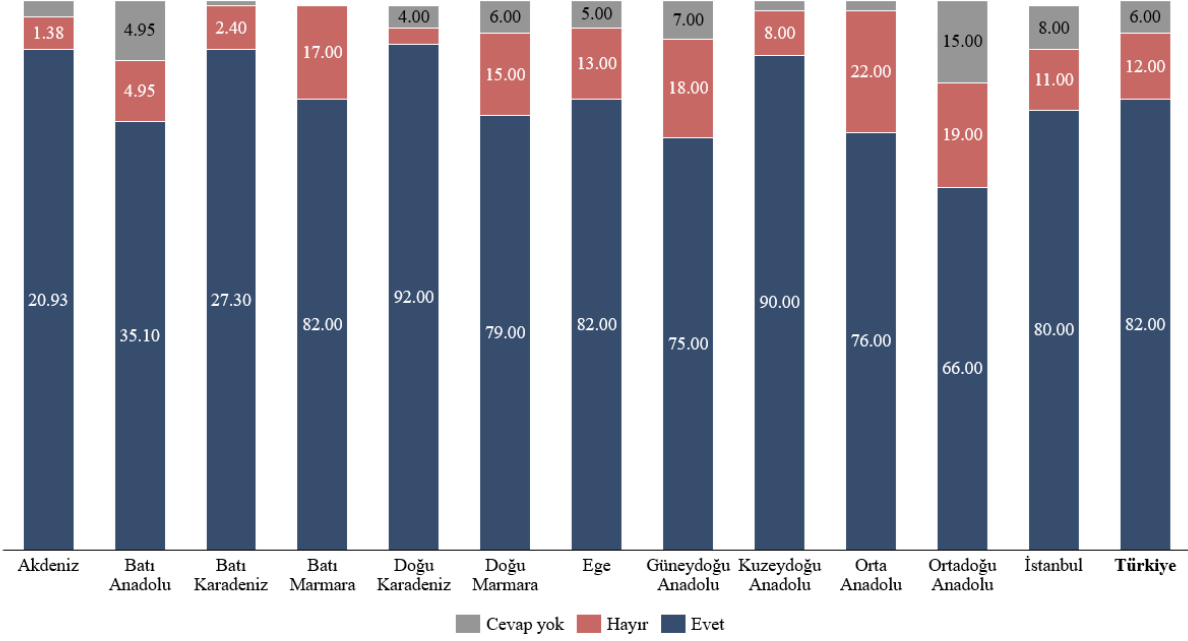
Oy verilen siyasi partiye dayalı olarak demokratik bir ülkede yaşamaktan duyulan memnuniyet açısından, farklılıklar olsa da laik bir ülkede yaşamaktan duyulan memnuniyet ile belirli paralellikler bulunmaktadır. Demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade eden bireylerin en yüksek oranı Saadet Partisi seçmenleri arasında görülmüştür (%93). İyi Parti de %89 gibi yüksek bir oranla laiklik için bildirilen oranlara yakın bir oran sergilemiştir. Laiklikten daha az memnuniyet gösteren Vatan seçmenleri arasında demokratik bir ülkede yaşamaktan memnuniyette kayda değer olarak daha yüksektir (%88).

Buna karşılık, CHP seçmenleri arasında demokrasiden duyulan memnuniyet laikliğe kıyasla az olup AKP ve MHP seçmenleri tarafından bildirilen düzeylere paraleldir; %85'i demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun olduğunu ifade etmiştir.

Demokratik bir ülkede yaşamaktan en düşük memnuniyet oranları, laik bir ülkede yaşamaktan memnuniyet oranlarına paralel olarak, yine HDP (%69) ve Hür Dava Partisi (%33) seçmenleri arasında bildirilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 53. Oy verilen partiye göre demokratik bir ülkede yaşamaya ilişkin görüşler (24 Haziran 2018 seçimlerine göre), %, 2020

Not: Katılımcılara "Demokratik bir ülkede yaşamaktan memnun musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

BÖLÜM 2 - TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK: FARKLI İNANÇ VE KÖKENDEN GELENLERE KARŞI TUTUMLAR

Bölüm 3, 2016-2020 yılları arasındaki anket verilerine dayanarak Türkiye'de inanç ve etnik/dinsel köken farklılıklarının ne derece hoş görüldüğünü ve bu tutumların dini gruplar, bölgeler, cinsiyet, yaş ve eğitim arasında nasıl değiştiğini ve zaman içinde nasıl geliştiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İlk bölüm, katılımcıların farklı inançlara sahip olan ve dindar olmayan kişiler hakkındaki görüşlerini ve bu kişilerle olan ilişkilerini incelemektedir. İkinci bölüm, başta Sünniler ve Aleviler olmak üzere farklı dini ekollere mensup kişiler arasındaki etkileşim istekliliğine ve Suriyelilerle finansal, ticari ve kişisel etkileşimler de dahil olmak üzere çeşitli etkileşim türlerini inceleyen etkileşime odaklanmaktadır.

2.1. Dini kimlik ve hoşgörü

Hem 2016'da hem de 2020'de katılımcılara farklı inanç, uygulama ve yaşam tarzlarına sahip bireylerin yanı sıra dini görevlerini ihmal eden veya dindar olmayan bireyler hakkındaki görüşleri hakkında ayrıntılı sorular sorulmuştur. Bu bölümde, katılımcıların 2016 ve 2020 yıllarındaki bakış açıları dindarlık¹² cinsiyet, yaş ve eğitim gibi profillerine göre incelenmiştir¹³.

Türkiye'de dine karşı yumuşak bir tutum sergilendiğine işaret edecek şekilde, hem 2016'da hem de 2020'de katılımcıların sadece %21'i dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını belirtmiştir. Buna karşılık 2016 yılında katılımcıların %71'i 2020'de de %68'i dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olabileceğini dile getirmiştir.

Dindar katılımcılar arasında da dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını düşünenlerin oranı düşüktür (2016 yılında dindar katılımcıların %29'u dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını iddia etmiştir) ve 2020 yılında daha da düşerek ortalamaya yakın bir oran olan %24'e gerilemiştir.

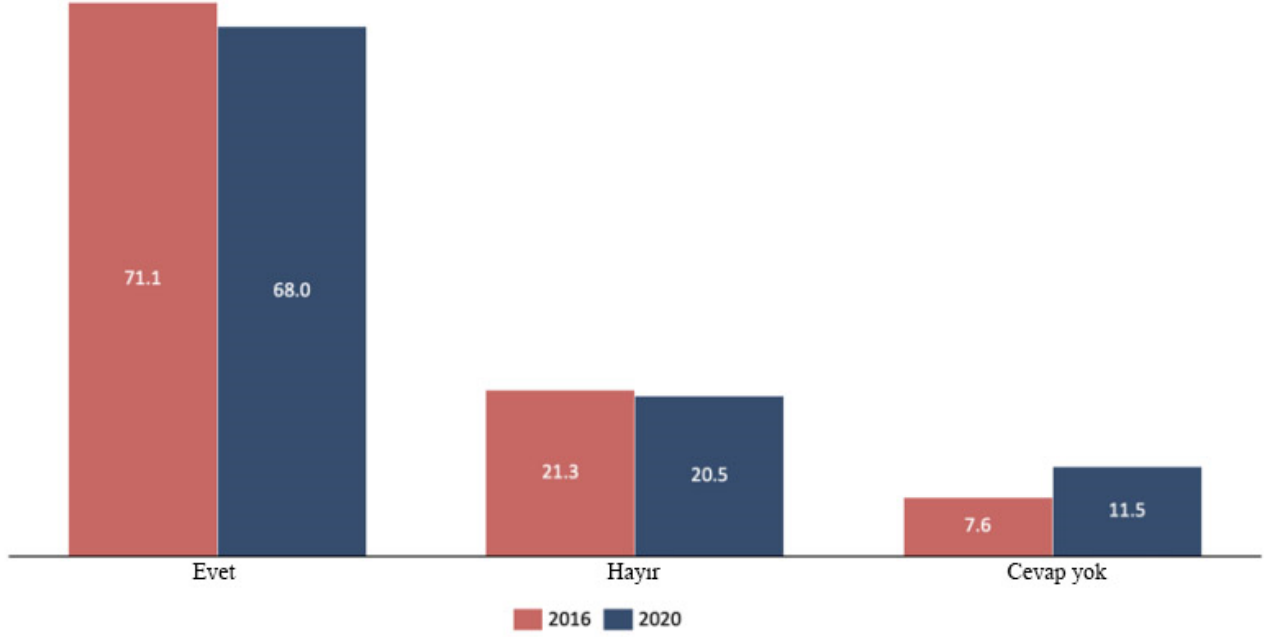
¹² Dindarlık ölçeğinin tanımı, dini aylarda günlük namaz kılma ve oruç tutma gibi uygulamaları kapsamaktadır.

¹³ Analiz aşağıdaki sorulara verilen cevaplara dayanmaktadır:

1. "Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?"
2. "Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?"
3. Katılımcılara aşağıdaki cevap seçenekleri sunulmuştur: a) "Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişi günahkârdır." b) "Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişi sadece günahkâr değil, aslında bir kâfirdir." c) "Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişi sadece dini görevlerini ihmal eden bir kişidir." d) "Bilmiyorum."
4. "Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur" ifadesine tepkiler.
5. "Genellikle inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım." ifadesine verilen tepkiler (Soru sadece 2020 yılında sorulmuştur)
6. "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine verilen tepkiler. (Soru sadece 2020 yılında sorulmuştur)
7. "İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunuyor musunuz?"

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 54. Dindar olmayan insanlar hakkındaki görüşler, %, 2016 ve 2020

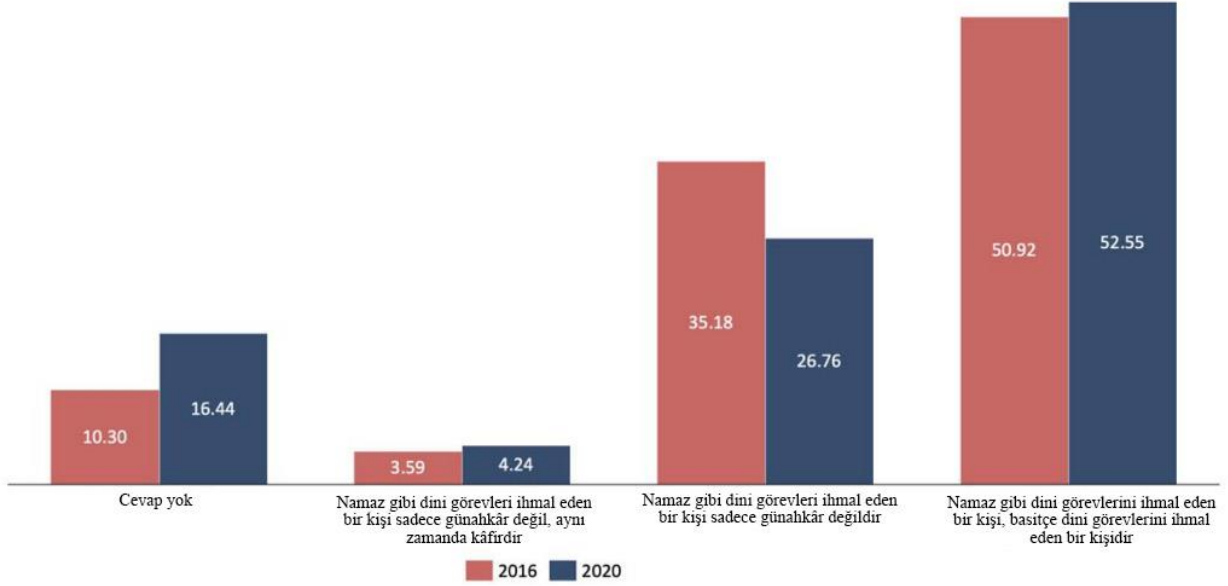
Not: Katılımcılara "Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?" sorusu yöneltilmiştir.

Dini pratiklere bağlı kalmayan kişilere yönelik yargı daha yüksek olmakla birlikte, 2016 ve 2020 yılları arasında azalmıştır. Dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr olduğunu söyleyen katılımcıların oranı %35'ten %27'ye gerilemiştir. Öte yandan, dini görevleri ihmal eden bir kişinin kafir olduğunu düşünen katılımcıların oranı her iki yılda da %4 civarındadır.

Bununla birlikte, dindar olarak tanımlanan katılımcıların daha yüksek bir yüzdesi, namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr veya kâfir olduğunu belirtmiştir (2016'da dindar katılımcıların %56'ü) ve bu oran 2020'de %50 ile yüksek kalmıştır. Spesifik olarak dindar katılımcılar arasında namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr olduğunu söyleyenlerin oranı 2016'da %51, 2020'de %50 idi. Kâfir olduğunu söyleyenlerin oranı ise 2020'de %5'te kalmış ve bu oran 2020'de %3'e düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 55. Dini pratiklere bağlı olmayan kişiler hakkındaki görüşler, %, 2016 ve 2020

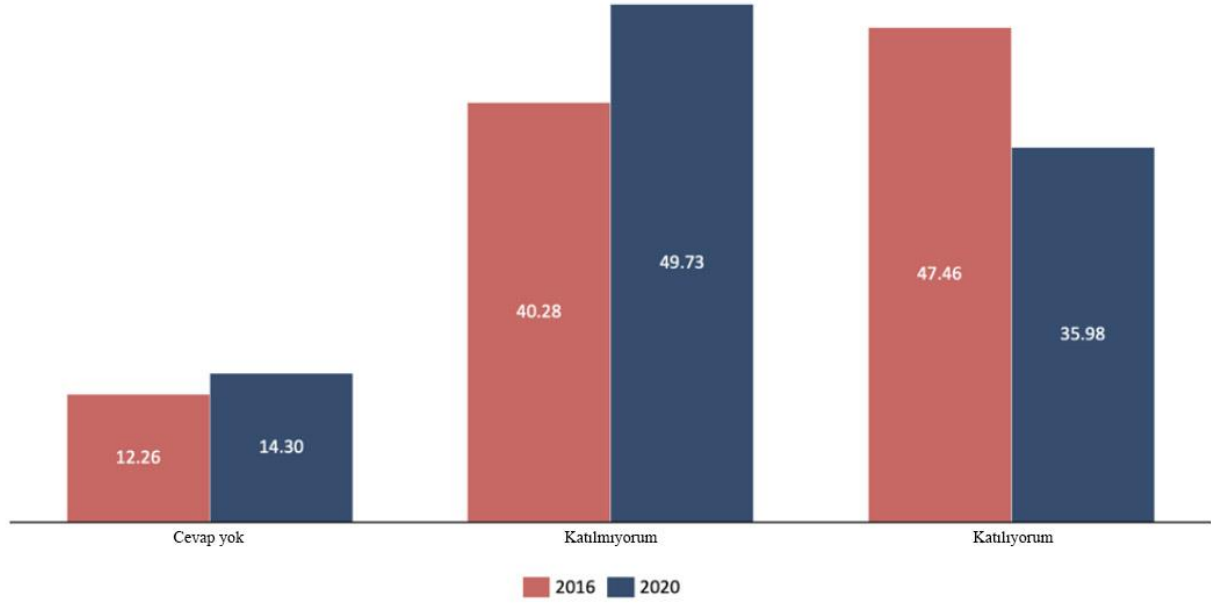
Not: Katılımcılara "Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Çoğulculuktaki artışa işaret edecek şekilde, 2016-2020 yılları arasında kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğunu belirten katılımcıların oranında bir düşüş yaşanmıştır; söz konusu oran %47'den %36'ya düşmüştür. Benzer bir düşüş dindar katılımcılar arasında da gözlenmektedir; kendi inanç ve uygulamalarının en doğru uygulama şekli olduğuna inandığını belirtenlerin oranı %58 'ten 2020'de %44'e düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 56. Kişinin kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğuna dair inancı, %, 2016 ve 2020

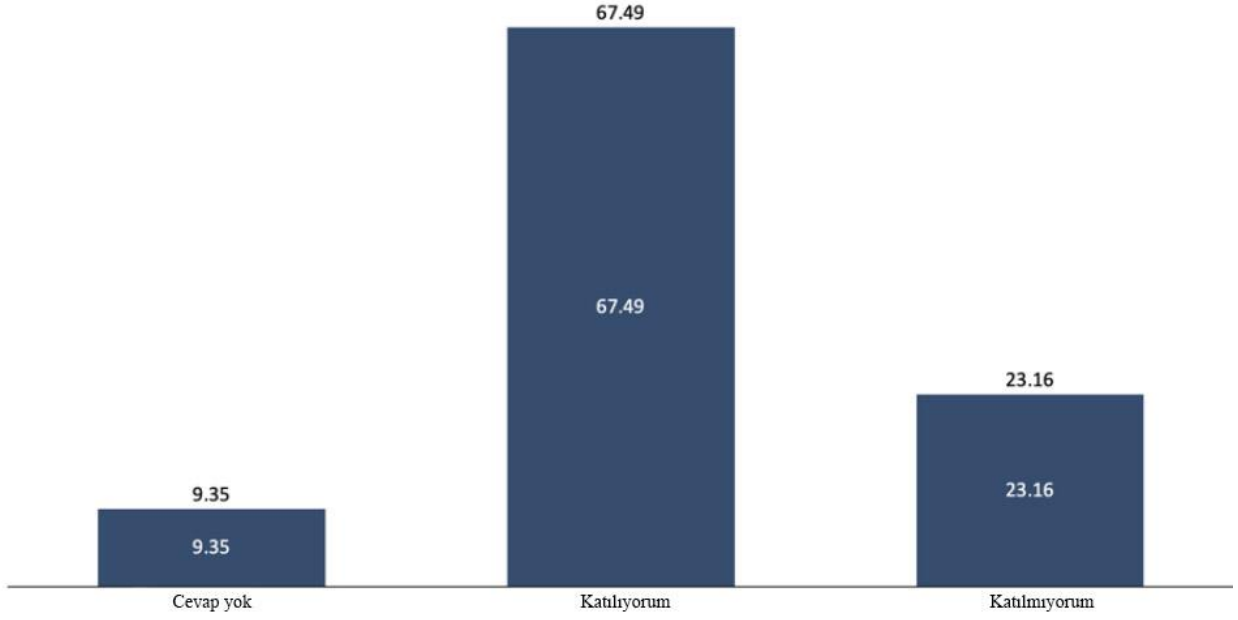

Not: Katılımcılardan "Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir.

Buna ek olarak, 2020'de sadece %23'ü inançlarına göre yaşamayan insanlarla arasına mesafe koyduğunu ve daha da azı (%16) kendilerinden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemediğini söylemiştir. Dindar katılımcılar, inançlarına uymayan kişilerden uzak durmayı tercih ettiklerini daha fazla ifade etmişlerdir (%32). Öte yandan, dindar katılımcıların sadece biraz daha yüksek bir oranı, kendilerinden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip kişilere tahammül edemediklerini beyan etmiştir (%19).

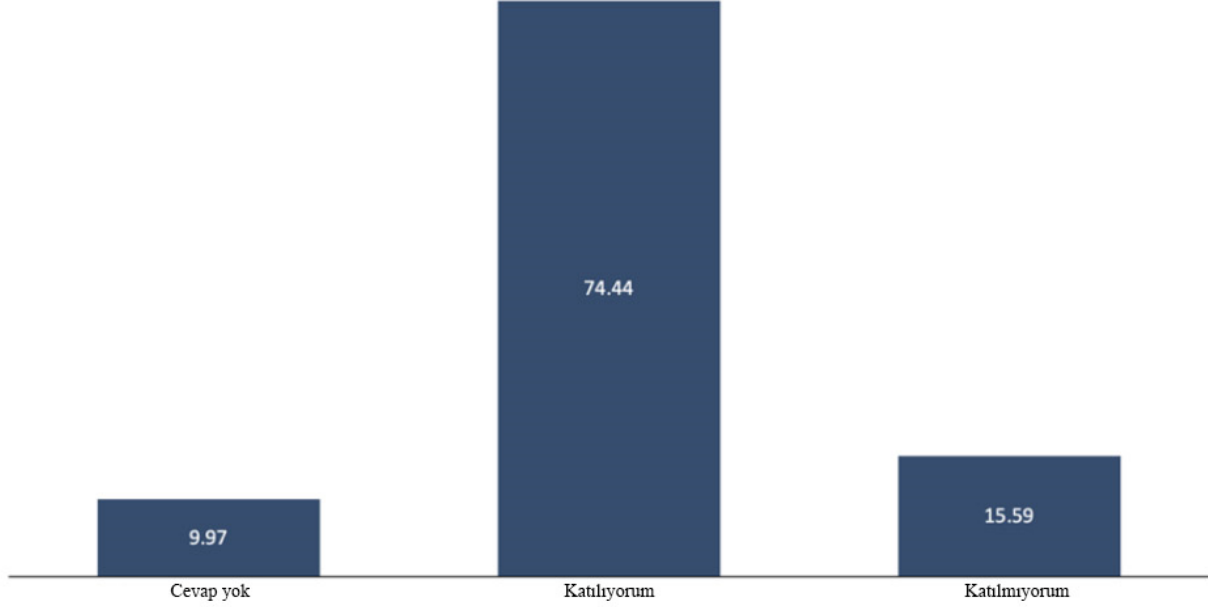
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 57. Farklı inançlara göre yaşayan insanlarla etkileşim kurma konusundaki görüşler, % 2020

Not: Katılımcılardan "Genellikle inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

Şekil 58. Farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip kişiler hakkındaki görüşler, % 2020

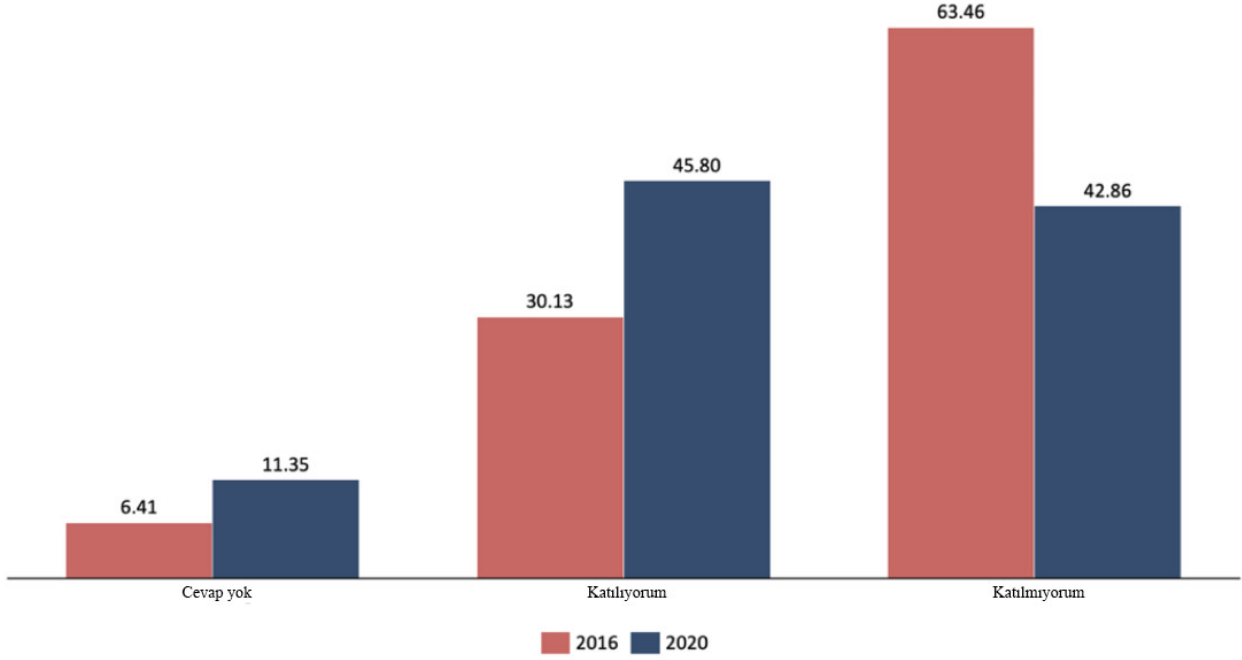
Not: Katılımcılardan "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

Öte yandan, katılımcıların yüksek bir yüzdesi İslami kuralları uygulamayan Müslümanlara tavsiyede bulduklarını belirtmiştir, ancak tavsiyede bulunmak Türkiye'de sosyal bir uygulama olarak kabul edilebilir. 2016 yılında tavsiye verdiğini söyleyenlerin oranı %63 gibi yüksek bir orandayken vermediğini söyleyenlerin oranı %30'dur.

Bununla birlikte, muhtemelen dine verilen önemin azaldığına işaret edecek şekilde, tavsiye verdiğini bildiren katılımcıların oranı 2020'de tavsiye vermediğini söyleyenlerin altına düşmüştür. Dindar katılımcılar arasında bu oran 2016'da %86 iken %61'e düşmüştür ki bu oran hala oldukça yüksektir.

Şekil 59. İslami kuralları uygulamayan Müslümanlara tavsiyede bulunmaya ilişkin görüşler, % 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "İslami kuralları uygulamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunur musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

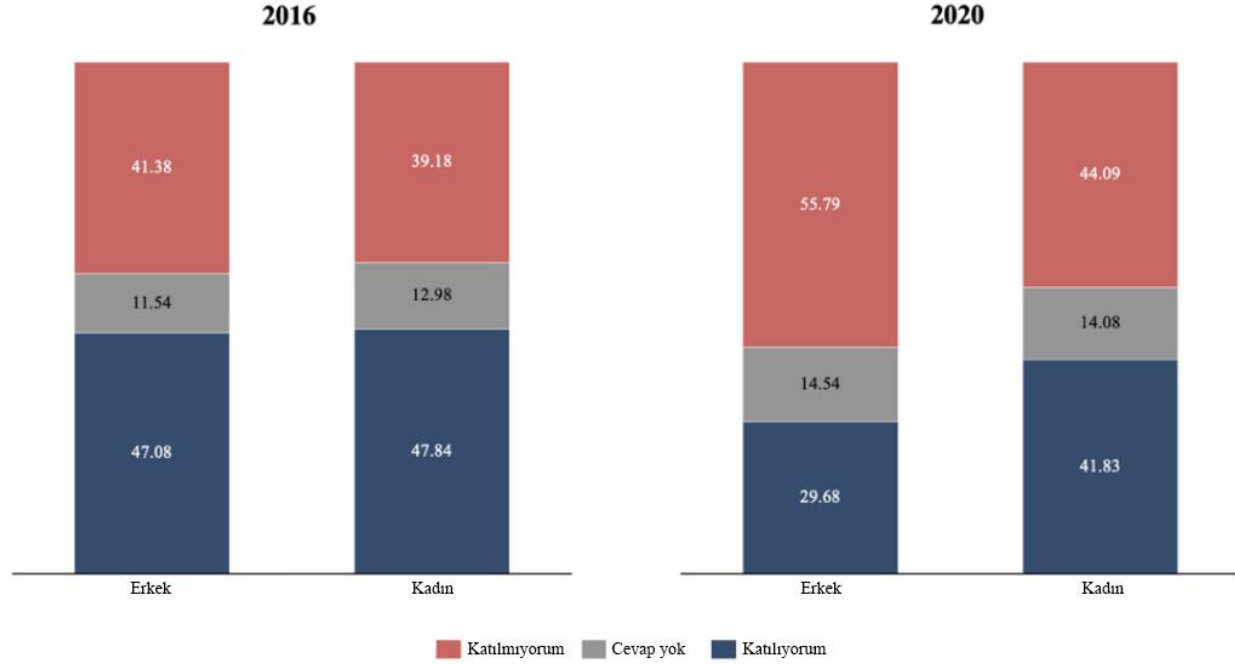
2.1.1. Cinsiyete göre varyasyon

2020 anket verileri, kadınlar arasında dışlayıcı tutumların daha yaygın olduğunu altını çizmektedir. Bunun bir açıklaması, kadınların önemli bir kısmının ev kadını olması nedeniyle işgücüne katılımındaki farklılık olabilir. Bu durum, dışlayıcı eğilimlerdeki gözlemlenen eğilime katkıda bulunabilecek daha düşük sosyal katılım ve ekonomik etkileşim düzeylerine yol açabilir.

Kadınlar arasında daha dışlayıcı eğilimlere işaret eden 2020 anket verileri aşağıdaki gibidir:

- 2020 yılında, kadın katılımcıların kendi inanç ve uygulamalarının en doğru uygulama şekli olduğunu belirtme olasılığı daha yüksektir.

Şekil 60. Kişinin kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğuna dair inancı, cinsiyete göre, %, 2016 ve 2020

Not: Katılımcılardan "Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir.

- Benzer şekilde, 2020 yılında kadın katılımcıların %26'sı "Genellikle inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım" ifadesine katılırken bu oran erkek katılımcılarda %20'dir.

Öte yandan, bu eğilim diğer sorular için geçerli değildir. Bunlara ilişkin sonuçlar aşağıda (**Ek 3.**) ayrıntılı olarak verilmiştir.

2.1.2 Yaşa göre varyasyon

Anket verileri, dışlayıcı eğilimlerde kayda değer bir nesnel değişim olduğunu göstermektedir. Bu eğilimler, hem 2016'da hem de 2020 veri setlerinde görüldüğü üzere, genç katılımcılar arasında yaşlı meslektaşlarına kıyasla azalmaktadır. En belirgin farklılıklar en genç yaş grubu ile daha yaşlı olanlar arasındadır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Bununla birlikte, yaş grupları arasındaki farklılıklar bazı durumlarda, örneğin katılımcılar yaşam tarzları inançlarından farklı olan bireylerle aralarına mesafe koyma fikriyle karşı karşıya kaldıklarında daha az göze çarpmaktadır. Sadece 18-24 yaş grubundaki katılımcılar daha düşük bir katılım düzeyi gösterirken diğer yaş grupları nispeten tutarlı katılım düzeyleri sergilemektedir.

Benzer şekilde, farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara yönelik olumsuz duygularla ilgili olarak, en genç ve en yaşlı yaş grupları şaşırtıcı bir şekilde birbirine yaklaşmakta ve her biri bu ifadeye %14 oranında katılmaktadır.

Sonuçlar **Ek 4'te** ayrıntılı olarak verilmiştir.

2.1.3 [Eğitim seviyesine göre değişim](#)

Anket verileri, daha yüksek eğitim seviyelerine sahip katılımcıların daha az dışlayıcı eğilimler yansıtarak başkalarını daha fazla kabullenmeye açık olduklarını ortaya koymaktadır. En belirgin farklılıklar, okuma yazma bilmeyenler, örgün eğitimi sınırlı ancak okuma yazma becerisine sahip olanlar ve ilkokul mezunlarını içeren en az eğitilmiş katılımcılar ile lise ve üniversite mezunlarını karşılaştırırken ortaya çıkmaktadır. Bazı sorularda, üniversite mezunları dışlayıcı tutumlara karşı belirgin bir şekilde daha az eğilim göstermektedir. Sonuçlar **Ek 5'te** ayrıntılı olarak verilmiştir.

2.2.Farklı dini kimliklere karşı hoşgörü

Bu bölümün ilk kısmında katılımcılar daha ılımlı ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilemiş, çoğunluk kendi inançlarını başkalarına dayatma veya farklı inançlara sahip insanlardan uzak durma yönünde güçlü bir eğilim göstermemiştir. 2020 yılında, katılımcıların çok küçük bir yüzdesi (%16) "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine katılmıştır. Benzer şekilde, katılımcıların yalnızca %23'ü "Benim inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama genellikle mesafe koyarım" ifadesine katılmıştır. Bu bölüm, farklı dini ekollere mensup kişiler, özellikle Sünniler ve Aleviler arasındaki etkileşim isteğini ve Suriyelilerle etkileşimi incelemektedir.

2.2.1. [Diğer dini kimlikler ile etkileşim](#)

Sünni katılımcıların çoğunluğu Alevilerle etkileşim konusunda bir sorun yaşamamaktadır; ancak bu etkileşimlerin niteliği değişmekte, kişisel etkileşimlerden ziyade kamusal veya finansal etkileşimlere daha fazla eğilim gösterilmektedir. 2020'de Sünnilerin %71'i Alevi bir komşuya sahip olmaktan rahatsızlık duymayacağını belirtmiştir, ancak 2016'dan bu yana kabul azalmıştır. Benzer şekilde, 2020'de %69'u evini bir Alevi'ye kiralamaya istekli olduğunu ifade etmiştir, ancak bu isteklilik 2015 ve 2016 anketlerinden bu yana azalmıştır.

Buna karşılık, daha düşük bir oran (%54) Alevileri iş ortağı olarak görmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Alevilerin iş ortağı olarak kabul edilmesi 2015 ve 2016 anketlerinden sonra azalan bir eğilim göstermiştir. Sünni katılımcıların yaklaşık yarısı (%48) Alevi bir gelini/damadı ailelerine kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu oran 2015'te %46'dan %42'ye düşmüş ve 2020'de tekrar yükselmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Tablo 2. Sünnilerin Alevilerle ilişki kurma konusundaki görüşleri, %

Sorulan grup	Hakkında sorulan grup	İlişki türü	2015	2016	2020
Sünni	Alevi	Çocukların evlenmesi	46,1	41,9	47,7
Sünni	Alevi	Ev sahibi - kiracı	73,6	71,9	68,6
Sünni	Alevi	Komşu	82,9	84,5	71,1
Sünni	Alevi	İş ortaklığı	64,3	60,8	54,1

Sünni katılımcıların iş ortağı olarak Alevilerle iş birliği yapma istekliliği Türkiye genelinde önemli bölgesel farklılıklar sergilemektedir. Genel olarak, batıda ve/veya daha sanayileşmiş bölgelerde daha fazla kabul görülürken daha yoksul ve sosyal açıdan muhafazakâr bölgelerde daha az kabul görülmektedir.

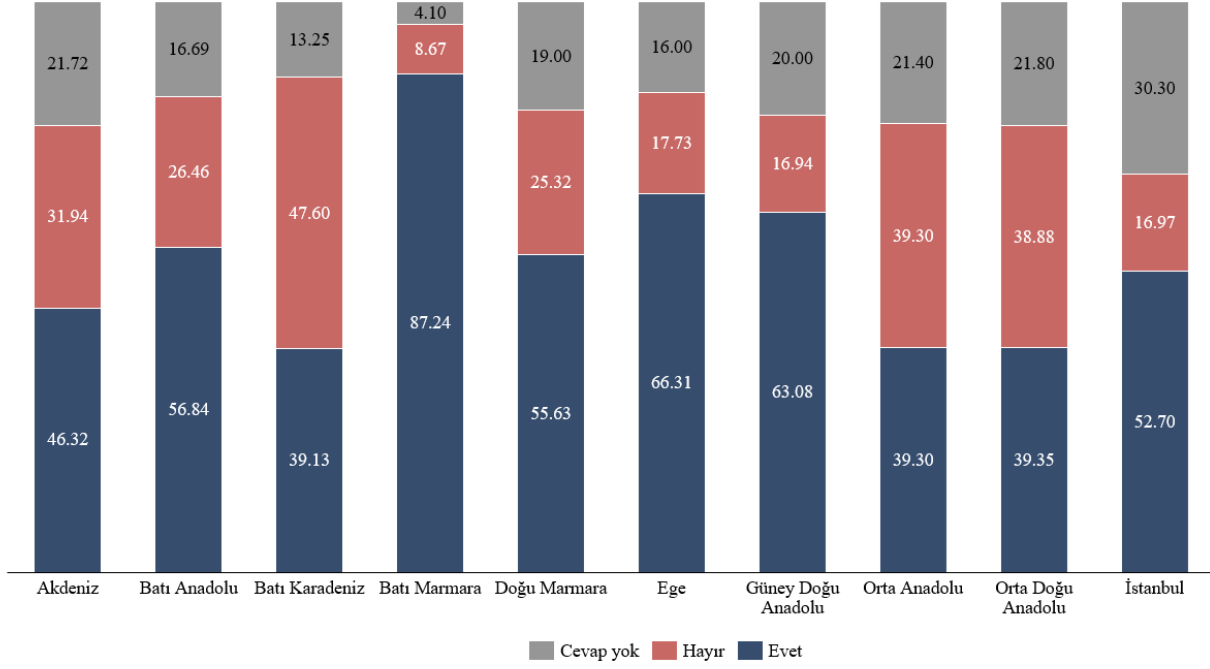
Örneğin, sanayiye sahip Güneydoğu Anadolu'daki ve Batı Anadolu (başkent Ankara ve gelişmekte olan bir sanayi merkezi olan Konya dahil), Batı Marmara (Bursa ve Kocaeli gibi sanayi illerine ev sahipliği yapan) ve Ege gibi diğer batı sanayi bölgelerindeki katılımcılar Alevilerle iş birliği yapma konusunda ortalamanın üzerinde bir yatkınlık sergilemiştir.

En büyük şehir ve ticaret merkezi olan İstanbul'da isteklilik ortalamanın biraz altında kalmıştır, bu da muhtemelen bu mega şehirdeki farklı görüşleri yansıtmaktadır. İstanbul'daki Sünni katılımcılar aynı zamanda en yüksek belirsizlik seviyesini sergilemiş ve %30'a varan bir oranla Alevileri iş ortağı olarak görüp görmeyeceklerini bilmediklerini belirtmişlerdir.

Buna karşılık, Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Batı Karadeniz gibi görece daha az sanayileşmiş bölgelerde Sünniler Alevilerle çalışma konusunda daha fazla endişe duyduklarını ifade etmişlerdir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 61. Sünnilerin Alevilerle iş ortağı olarak ilişki kurma konusundaki görüşleri, bölgesel dağılım, %, 2020

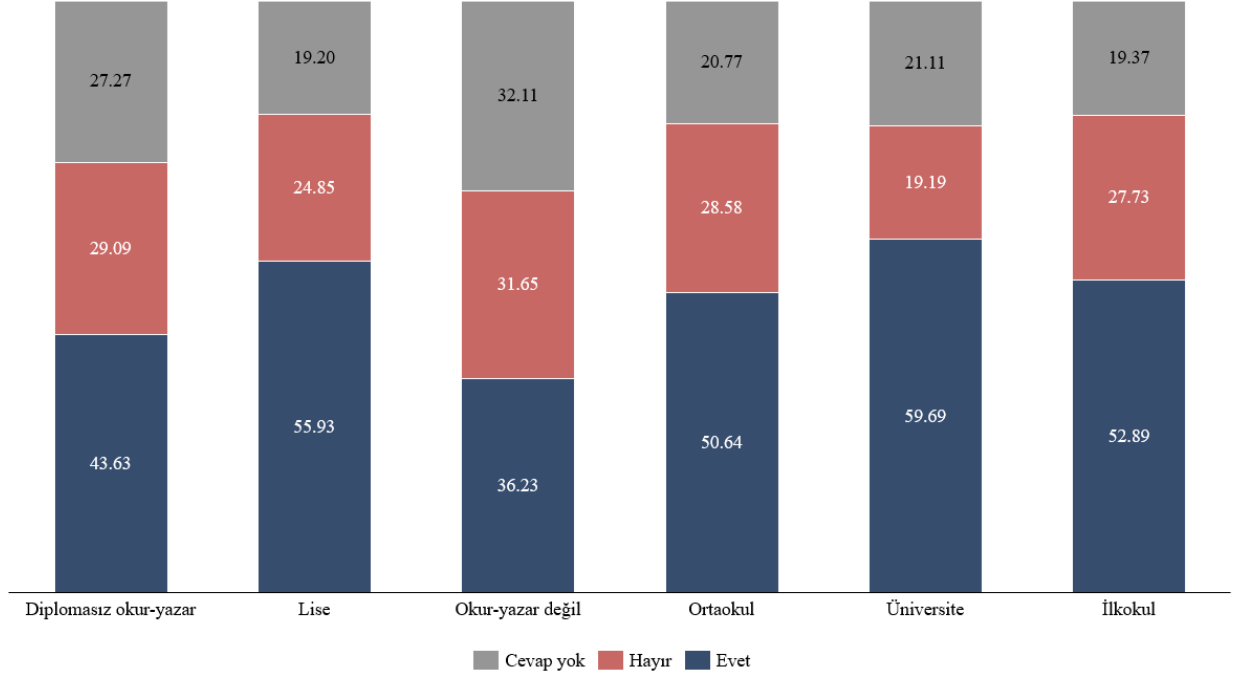

Not: Katılımcılara "Bir şirket kuracağınızı ve bir iş ortağı bulmanız gerektiğini düşünün. Alevi kökenli birini iş ortağı olarak düşünür müsünüz?"

Anket sonuçları, Sünni katılımcıların Alevilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma istekliliğinde önemli bir yaş farklılığı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, eğitim seviyelerine göre kayda değer farklılıklar vardır ve daha yüksek eğitim seviyeleri olan katılımcılar daha fazla kabul göstermektedirler.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 62. Sünnilerin Alevilerle iş ortağı olarak çalışmaya ilişkin görüşleri, eğitim düzeyine göre, %, 2020

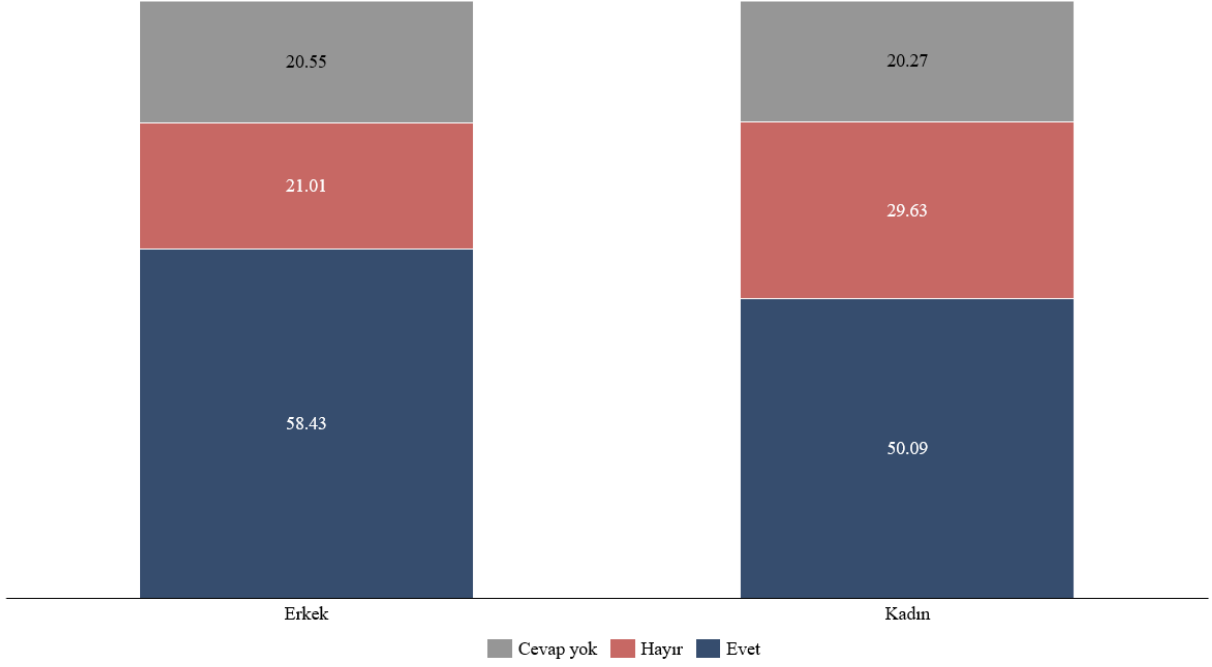

Not: Katılımcılara "Bir şirket kuracağınızı ve bir iş ortağı bulmanız gerektiğini düşünün. Alevi kökenli birini iş ortağı olarak düşünür müsünüz?"

Anket sonuçları, Sünnilerin Alevilerle ilişki kurma istekliliğinde cinsiyetler arasında kayda değer farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır; kadınlar Alevilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma veya ailelerinde Alevi gelin/damat bulundurma konusunda daha az istekli olduklarını ifade etmişlerdir.

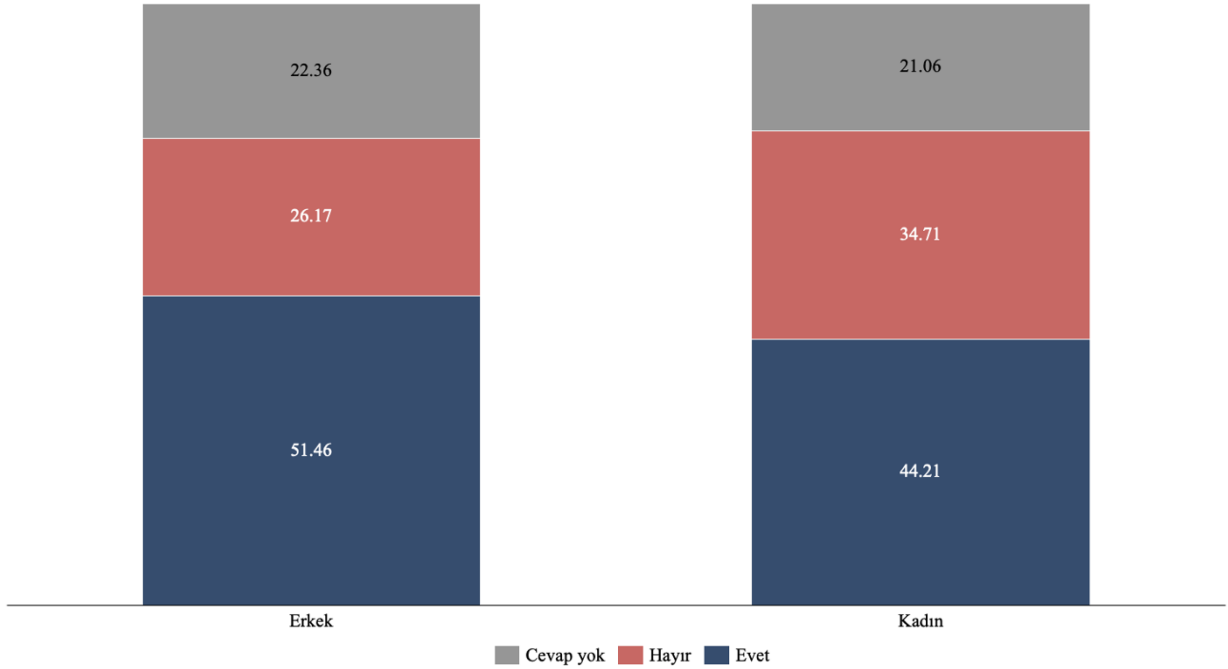
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 63. Sünnilerin Alevilerle iş ortağı olarak çalışmaya ilişkin görüşleri, cinsiyete göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Bir şirket kuracağınızı ve bir iş ortağı bulmanız gerektiğini düşünün. Alevi kökenli birini iş ortağı olarak düşünür müsünüz?"

Şekil 64. Sünnilerin Alevilerle evlilik hakkındaki görüşleri, cinsiyete göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Çocuğunuz evlenecek olsa Alevi kökenli bir damadı ya da gelini kabul eder misiniz?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Tersinden bakıldığında, Alevi katılımcıların daha yüksek bir oranı Sünnilerle kamusal, finansal, iş ve kişisel etkileşimlere açıktır. 2020 yılında Alevilerin %87 gibi yüksek bir oranı evlerini bir Sünni'ye kiralamaya açık olduklarını belirtirken %85'i Sünni bir komşuya sahip olmaktan rahatsız olmayacaklarını ifade etmiştir. Daha kişisel etkileşimlerin kabulü daha düşük olsa da (%70'i Sünni bir gelini/damadı ailelerine kabul etmeye hazır olduklarını ve %75'i Alevilerin iş ortağı olmasına açık olduklarını belirtmiştir), yine de Sünnilerin Alevileri kabulünü önemli ölçüde aşmaktadır.

Tablo 3. Alevilerin Sünnilerle Alevilerin Sünnilerle ilişki kurma konusundaki görüşleri, %

Sorulan grup	Hakkında sorulan grup	İlişki türü	2020
Alevi	Sünni	Çocukların evlenmesi	70
Alevi	Sünni	Ev sahibi-kiracı	86,5
Alevi	Sünni	Komşu	85,2
Alevi	Sünni	İş ortağı	74,5

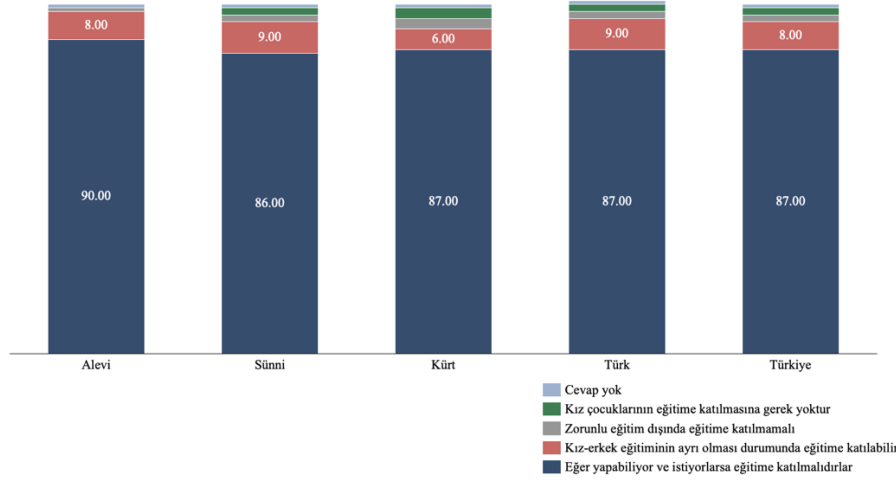
Cinsiyet farklılıkları açısından önemli bir değişiklik görülmemiştir. Alevi olarak tanımlanan katılımcıların örneklem büyüklüğü, bölgesel farklılıkların yanı sıra yaş ve eğitim grupları arasındaki farklılıklar hakkında sonuç çıkarmak için çok küçüktür.

KUTU 3. Alevilerin kadınların eğitimi ve istihdamına ilişkin görüşleri

2020 yılında, katılımcıların çoğunluğu kadınların eğitime ve işgücüne katılımı konusunda hoşgörülü görüşler ifade ederken Aleviler Sünniler, Kürtler ve Türklere kıyasla daha hoşgörülü görüşler sergilemiştir. Örneğin, Alevilerin %90'ı, Türklerin ve Kürtlerin %87'sine kıyasla, kadınların istedikleri takdirde eğitim alabileceklerine inanmaktadır.

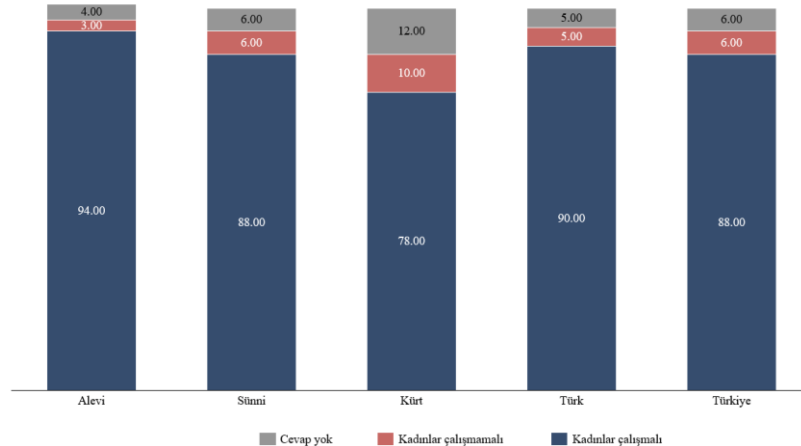
Şekil 65. Kadınların eğitime katılımına ilişkin görüşler, %, 2020

Not: Katılımcılara "Kadınların eğitime katılımı konusunda aşağıdaki görüşlerden hangisine katılıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Bu fark kadınların çalışma hayatına katılımı konusunda daha belirgindir; Alevilerin %94 gibi yüksek bir oranı kadınların çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bu oran Kürtler arasında en düşüktür; Kürt katılımcılar arasında kadınların çalışması gerektiğine inananların oranı sadece %78 iken, kadınların çalışmaması gerektiğini söyleyenlerin oranı %10'dur.

Şekil 66. Kadınların işgücüne katılımına ilişkin görüşler, %, 2020

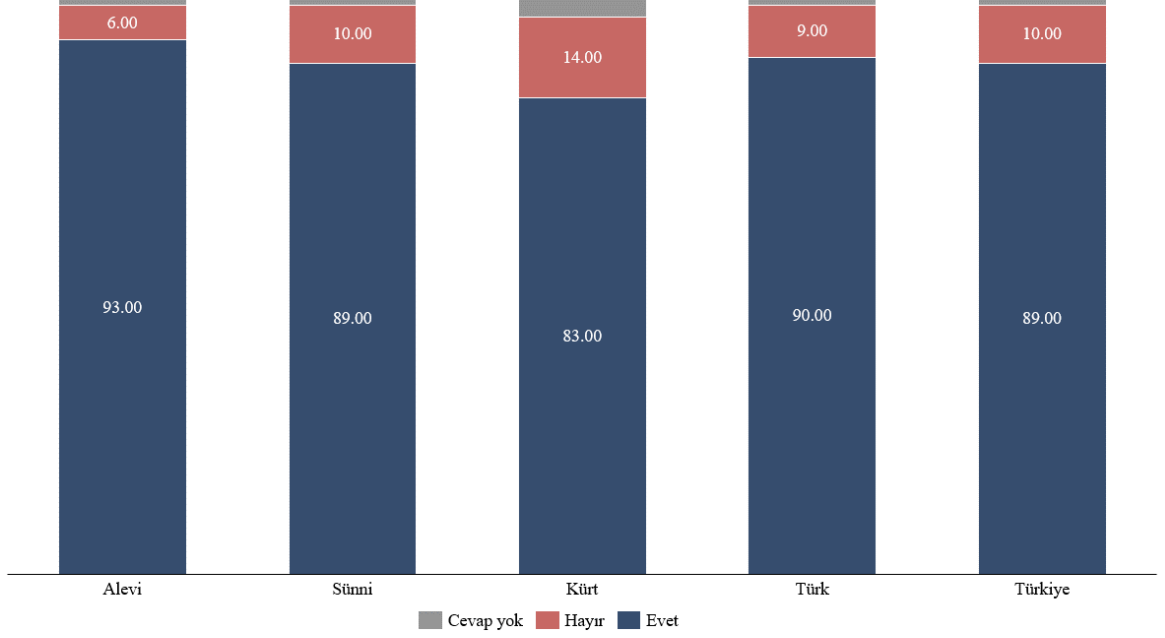

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Not: Katılımcılara "Kadınların çalışması konusunda aşağıdaki görüşlerden hangisine katılıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Benzer şekilde, Alevilerin %93'ü bir kadının yönetimi altında çalışacağını belirtirken, bu oran Sünnilerde %89, Kürtlerde ise %83'tür.

Şekil 67. Kadın bir yöneticinin yönetimi altında çalışmaya ilişkin görüşler, %, 2020

Not: Katılımcılara "Kadın bir yöneticinin yönetimi altında çalışır mısınız?" sorusu yöneltilmiştir.

2.2.2. Suriyelilerle Etkileşim

2020 yılında, katılımcılar arasında Suriyelilerle etkileşime girme isteği, özellikle kişisel ve ticari etkileşimler söz konusu olduğunda düşüktür.

Tablo 4. Suriyelilerle ilişki kurmaya ilişkin görüşler, %, 2020

Sorulan grup	Hakkında sorulan grup	İlişki türü	2020
Suriyeli olmayan	Suriyeli	Çocukların evlenmesi	22,7
Suriyeli olmayan	Suriyeli	Ev sahibi-kiracı	35,5
Suriyeli olmayan	Suriyeli	Komşu	50,5
Suriyeli olmayan	Suriyeli	İş ortaklığı	22,8
Suriyeli olmayan	Suriyeli	Çocukların sınıf arkadaşlığı	31,1

Suriyelilerin ilin toplam nüfusu içindeki oranı ve büyükşehir olma durumu, katılımcıların Suriyeliler ile etkileşim istekliliğini etkiliyor gibi görünmektedir. Türkiye'nin batısında yer alan ve Suriyeli nüfusun yoğun olduğu İstanbul ve İzmir gibi mega şehirlerde (il nüfusuna oranla nispeten düşük olsa da), Suriyeli iş ortaklarına sahip olma konusunda diğer illere kıyasla daha yüksek bir kabul söz konusudur. Bu illerden katılımcıların sırasıyla yaklaşık %31'i ve %33'ü Suriyelilerle ortaklık kurmaya yönelik olumlu bir tutum sergilemiştir. Bu iki ildeki olumlu tutumların, ticaretin canlı olduğu mega şehirler olmalarının da etkisiyle, iş ortaklıklarına bakış açısını olumlu yönde etkilediğini belirtmek gerekir.

Suriyelilerin toplam nüfus içindeki oranının nispeten düşük olduğu batıdaki Denizli ve Güneydoğu'daki Diyarbakır gibi diğer illerde de katılımcılar olumlu bir eğilim sergilemiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

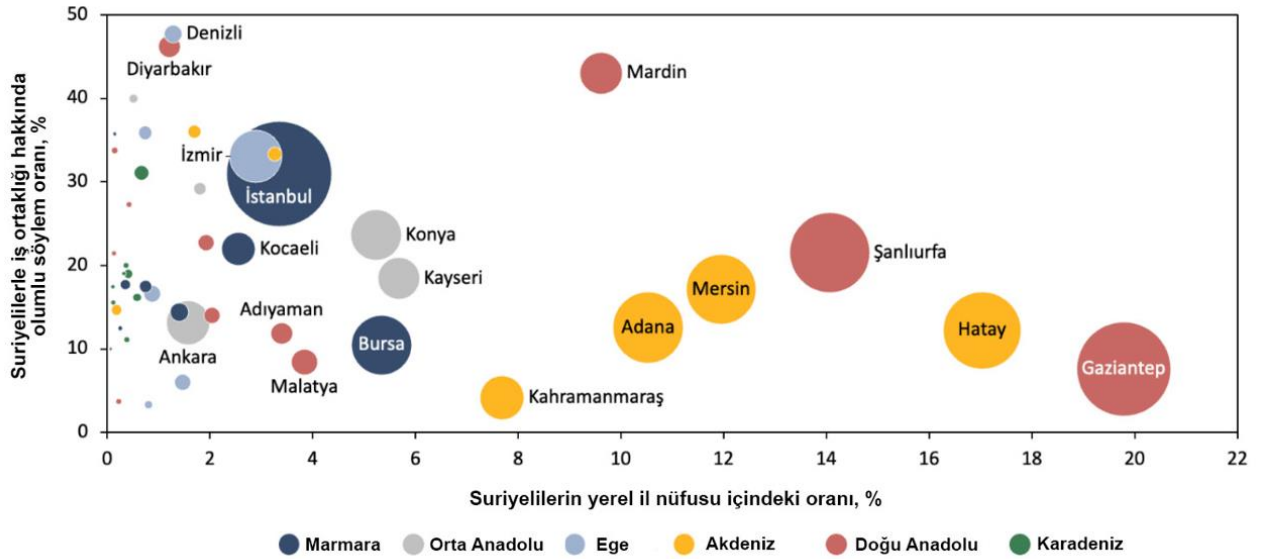
Ancak, Suriyelilerin toplam nüfus içindeki oranının nispeten düşük olduğu bazı illerde, katılımcıların Suriyelilerle iş ilişkilerine yönelik olumlu tutumlar sergilemediği de belirtilmelidir. Örneğin, Türkiye'nin batısında yer alan ve toplam Suriyeli nüfusu ve oranı nispeten düşük olan Bursa'da (toplam nüfusun yaklaşık %5'i), katılımcıların sadece yaklaşık %11'i Suriyelilerle iş ortaklıkları konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Bu durum, önemli bir sanayi sektörüne sahip olan Bursa'da yerel işçilerin Suriyelilerle iş rekabeti algısına bağlanabilir.

Öte yandan, Suriyelilerin toplam nüfus içindeki oranının çok yüksek olduğu bölgelerde, katılımcılar Suriyelilerle iş ortaklığı yapma konusunda olumsuz bir eğilim sergilemiştir.

Örneğin, Suriyeli nüfusun toplam nüfusun sırasıyla %14 ve %20'sini oluşturduğu Şanlıurfa ve Gaziantep gibi Güneydoğu illerinden katılımcılar, bu tür ortaklıklara karşı olumsuz duygular ifade etmiştir. Benzer şekilde, Akdeniz'de yer alan ancak güneydoğuya yakın olan ve genel nüfusuna oranla önemli bir Suriyeli nüfusa sahip olan Hatay'dan da olumsuz yanıtlar gelmiştir. Yine Akdeniz'de yer alan ve büyük bir Suriyeli nüfusa sahip olan Mersin ve Adana'dan katılımcılar da bu tür ortaklıklara olumsuz bakmaktadır.

Ancak Mardin'de katılımcılar, ilin nüfusu içinde nispeten yüksek sayıda Suriyeli olmasına rağmen Suriyelilerle iş ortaklıklarına yönelik olumlu bir tutum sergilemiştir.

Şekil 68. İllere göre Suriyeliler ve Suriyeli nüfus ile iş ortaklıkları hakkında olumlu söylem oranı, 2022

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), TEPAV hesaplamaları.

Not: Geçici koruma altındaki Suriyelilere ilişkin nüfus verileri 19 Ekim 2023 tarihi itibarıyla, Türk vatandaşlarına ilişkin veriler ise Şubat 2023 rakamlarına dayanmaktadır.

Not: Daire büyüklükleri ildeki geçici koruma altındaki toplam Suriyeli nüfusu temsil etmektedir.

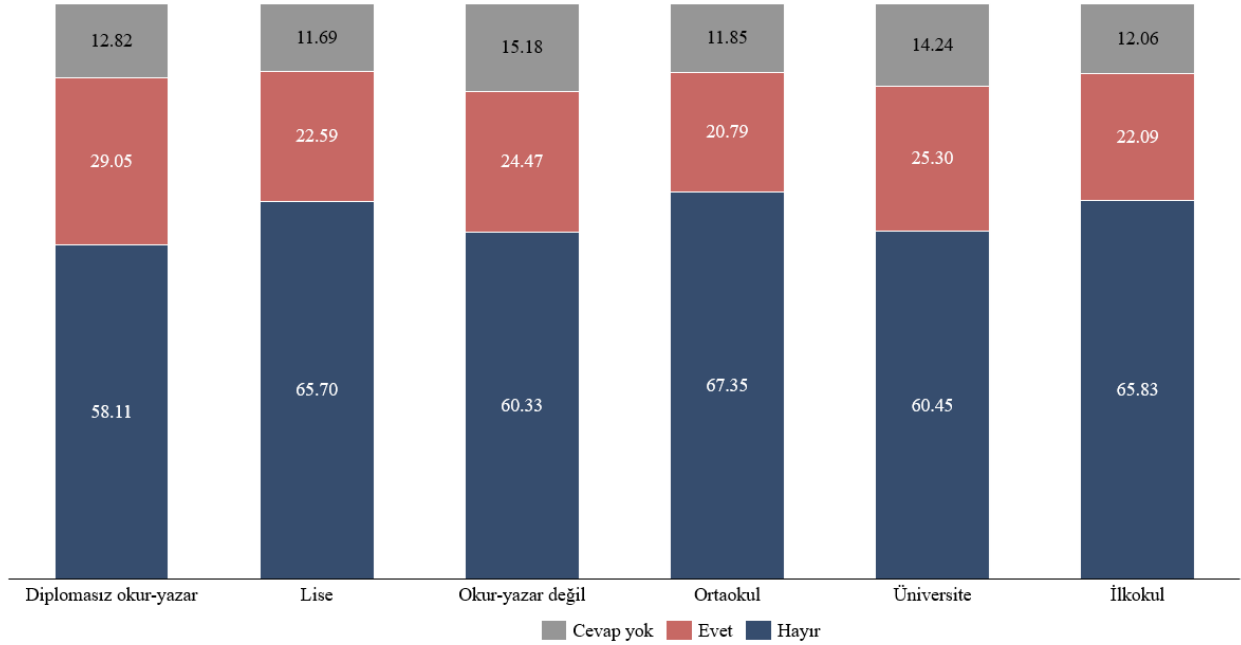
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Sünnilerin Alevilerle etkileşim kurma istekliliğine ilişkin bulgulara benzer şekilde, 2020 anket sonuçları da katılımcıların Suriyelilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma istekliliğinde yaşa dayalı önemli bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Bununla birlikte, eğitim seviyelerine göre kayda değer farklılıklar vardır, ancak bunun yüksek eğitilmiş katılımcıların ayrımcılık yapma ihtimalinin daha düşük olduğu anlamına gelmediğini belirtmek önemlidir. Suriyelilerle iş ortağı olarak iş birliği yapma konusunda en yüksek isteklilik, örgün eğitimi olmayan ancak okuyup yazan katılımcılar arasında gözlenmiştir; bu grubun %29'u istekli olduğunu ifade etmiştir (ortalama %23'e kıyasla). İkinci en istekli eğitim grubu %25 ile üniversite mezunları olurken bunu %25 ile okuma yazma bilmeyen katılımcılar takip etmiştir. İlkokul ve lise mezunları için ortalamaların altında yüzdeler bildirilmiş ve benzer bir isteklilik düzeyi gösterilmiştir. Ortaokul mezunları %21 ile bu eğitim grubunda en az istekli olanlardır.

Şekil 69. Suriyelilerle iş ortağı olarak çalışmaya ilişkin görüşler, eğitim düzeyine göre, %, 2020

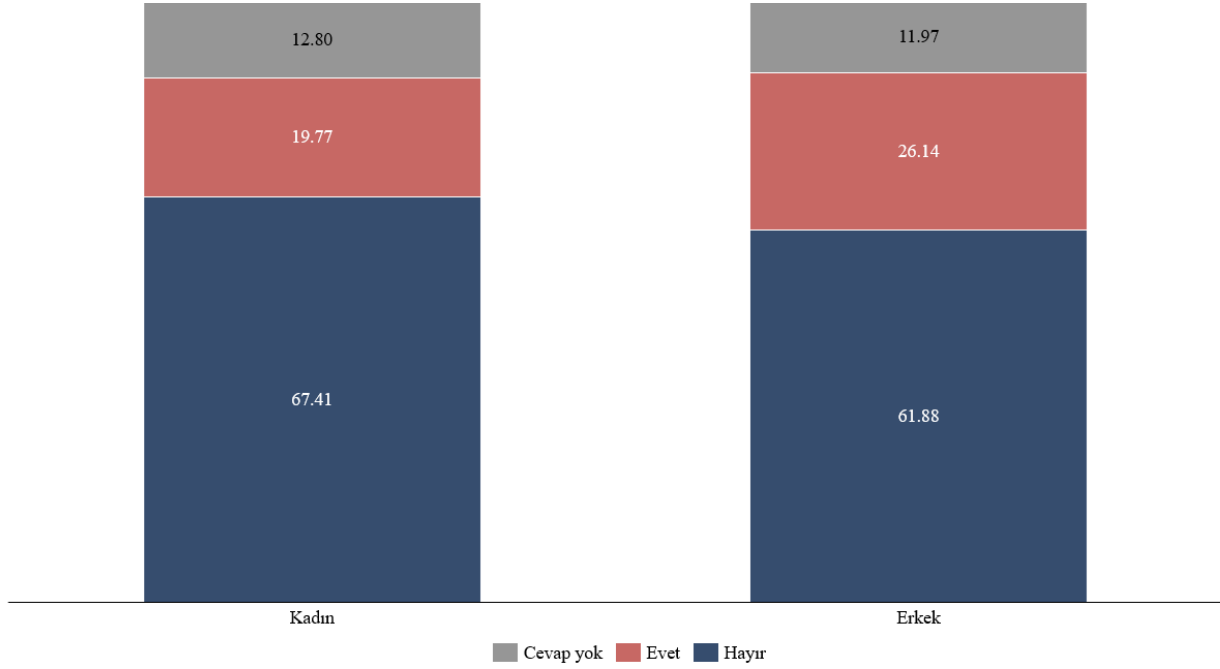

Not: Katılımcılara "Bir şirket kuracağınızı ve bir iş ortağı bulmanız gerektiğini düşünün. Suriyeli kökenli birini iş ortağı olarak düşünür müsünüz?"

Sünnilerin Alevilerle etkileşim kurma istekliliğine ilişkin bulgulara benzer şekilde, anket sonuçları kadınların Suriyelilerle iş ortağı olarak iş birliği yapmaya veya Suriyelileri ailelerine gelin/damat olarak almaya daha az eğilimli olduğunu göstermektedir.

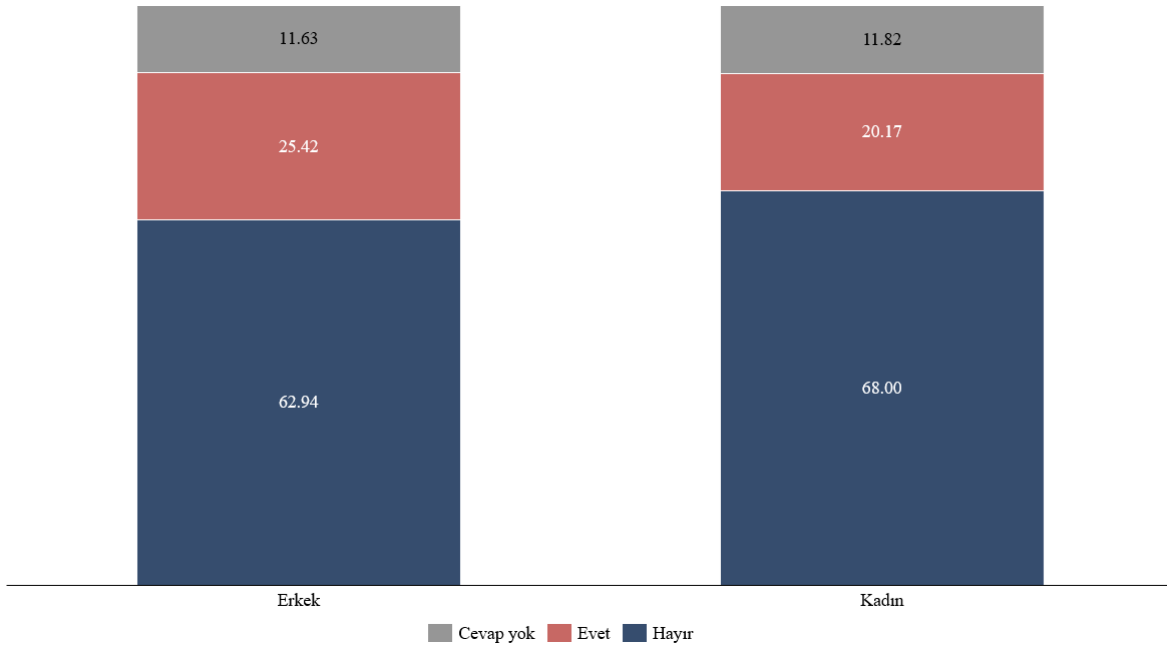
TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 70. Suriyelilerle iş ortağı olarak çalışmaya ilişkin görüşler, cinsiyete göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Bir şirket kuracağınızı ve bir iş ortağı bulmanız gerektiğini düşünün. Suriyeli kökenli birini iş ortağı olarak düşünür müsünüz?"

Şekil 71. Suriyelilerle evliliğe ilişkin görüşler, cinsiyete göre, %, 2020

Not: Katılımcılara "Çocuğunuz evlenecek olsa Alevi kökenli bir damadı ya da gelini kabul eder misiniz?" sorusu yöneltilmiştir.

BÖLÜM 3 - RADİKAL DİNİ TUTUMLAR

Bölüm 3, Türkiye'de radikal dini tutumlara sahip grupları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu tutum, tekfir pratiği veya ötekinin kafir olarak ayrıştırılması ile yakalanmaktadır.

Anket bulgularını değerlendirirken bir ideolojik radikalizm endeksi oluşturulmuş ve aşağıdakileri içeren farklılaşma göstergeleri belirlenmiştir:

- 1) Mevcut yasalar yerine İslami yasa olarak algılanan şeylere (örneğin hırsızlık için el kesme) uyma isteği
- 2) İslami uygulamaları, uygulamayan Müslümanlara dayatma
- 3) Dini görevlerini ihmal eden bir kişinin kafir olduğu görüşüne sahip olma;
- 4) Mevlit okuma ve nazar boncuğu gibi geleneksel dini uygulamalara katılmayı şirk olarak görme.

Özellikle, katılımcılara katıldıkları veya katılmadıkları aşağıdaki ifadeler verilmiştir:

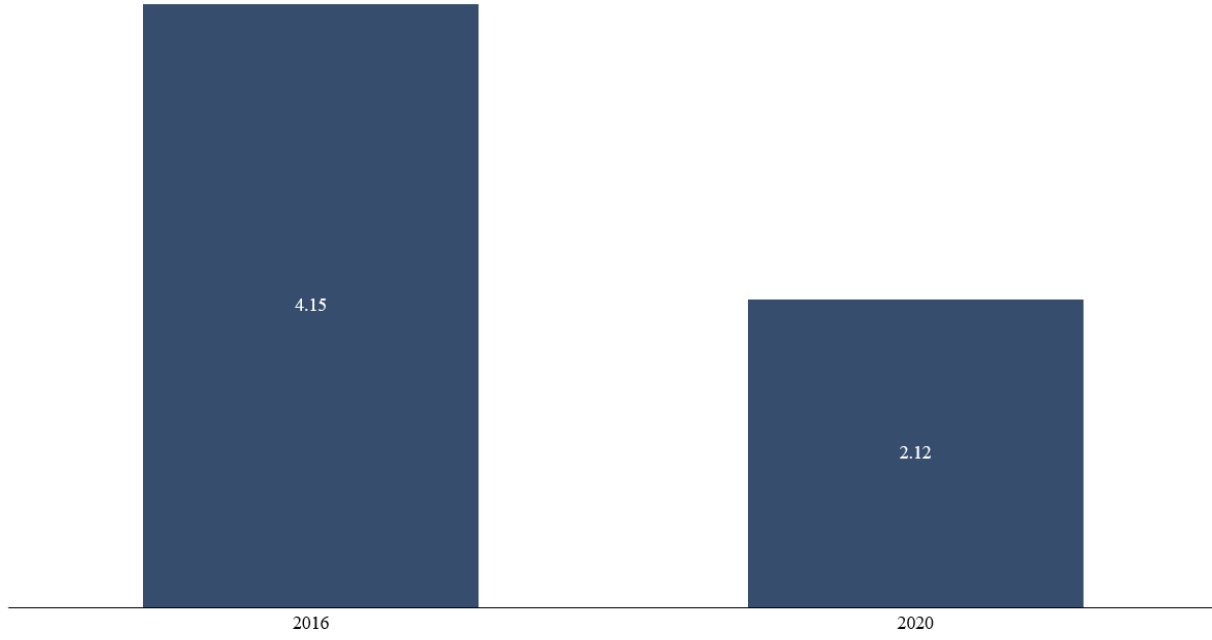
1. *'İslam'ı uygulamak için bazı yasaları çiğneyebilirim.*
2. *'Eğer fırsatım olsaydı, bir hırsızın elini kestirmek isterdim.*
3. *'Eğer fırsatım olsaydı, İslami uygulamaları ibadet etmeyen Müslümanlar üzerinde uygulardım'.*
4. *'Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişi sadece günahkâr değil, aslında bir kâfirdir'.*
5. *"Nazarın kullanılmasını doğru bulmuyorum, çünkü bu şirktir.*
6. *"Mevlit okumayı doğru bulmuyorum, çünkü bu şirktir.*

İdeolojik radikalizm endeksi oluşturulurken bu altı soru radikal eğilimleri açıklayan değişkenler olarak ele alınmıştır. Bu sorulardan en az üçüne katılan katılımcılar radikal eğilimleri olan katılımcılar olarak kabul edilmektedir.

Oluşturulan ideolojik radikalizm endeksine göre, 2016 yılında katılımcıların %4'ü radikal olarak değerlendirilmiştir. Bu oran 2020 yılında %2'ye düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 72. Radikal dini tutumlara sahip katılımcılar, %, 2016 ve 2020

KUTU 4. Belirlenen farklılaşma göstergelerindeki genel eğilimler

Beş soru için 2016 ve 2020'de değişken olarak ele alınan genel sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- *'İslam'ı uygulamak için bazı yasaları çiğneyebilirim'*: Bu ifadeye katılım 2016'da %39 gibi yüksek bir orandayken 2020'de %19'a düşmüştür. 2020'de %66'sı yasaları çiğnemeyeceğini belirtirken (2016'da %49'du), kayda değer bir yüzde (%15) çiğneyip çiğnemeyeceğini bilmediğini söyledi.
- *'Fırsatım olsaydı, İslami uygulamaları ibadet etmeyen Müslümanlara dayatırdım'*: Her iki yılda da katılımcıların düşük bir yüzdesi bu ifadeye katılmıştır ve 2016'dan 2020'ye katılımı %16'dan sadece %9'a önemli bir düşüş olmuştur. 2020 yılında %81'i katılmamıştır.
- *'Fırsatım olsaydı, bir hırsızın elini kestirmek isterdim'*: Bu ifadeye katılım 2016'da dörtte birin (%27) üzerindeyken 2020'de sadece %13'e düşmüştür. 2020 yılında %76'sı katılmadığını, %11'i ise bilmediğini söylemiştir.
- *"Nazar boncuğu kullanımını doğru bulmuyorum, çünkü şirkir."*: 2020'de %6,1 gibi yüksek bir oran şirk olduğunu düşünmektedir. Genel olarak, nazarın kullanımına yönelik kabul düzeyi düşüktür ve katılımcıların yalnızca üçte biri bunun doğru olduğuna inanmaktadır. Katılımcıların dörtte biri nazarın dinde yeri olmadığını için kullanımının yanlış olduğunu belirtirken %19,9'u da kullanımının mantıksız olduğunu düşünmektedir.
- *"Mevlit okunmasını şirk olduğu için doğru bulmuyorum."*: 2020 yılında sadece %1,37'si Mevlit okumanın şirk olduğuna inanırken %6,83'ü dinde yeri olmadığını düşündüğü için doğru bulmamaktadır. Katılımcıların dörtte üçü (%75) Mevlit okumayı doğru bulurken %11,18'i kararsız kalmıştır.

Aşağıda radikal eğilimli katılımcılar sosyal dışlanma ve dindarlık algılarına göre incelenmektedir.

3.1 Sosyal dışlanma ölçütü

Sosyal dışlanma ölçütü, katılımcıların toplumla ve mahalleleriyle olan bağlarına ilişkin iki soruya verdikleri yanıtlar temel alınarak oluşturulmuştur:

1. "Kendimi toplumdan dışlanmış hissediyorum."
2. "Kendimi mahallemdedeki insanlarla bağlantılı hissetmiyorum."

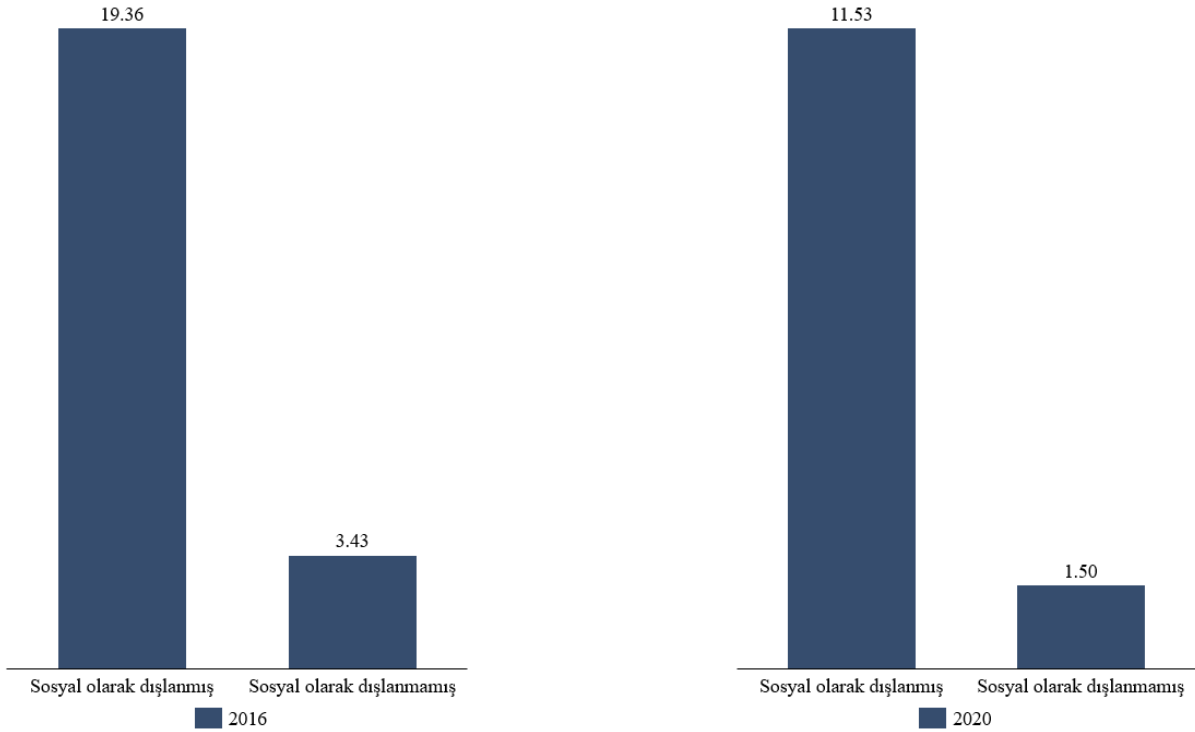
Her iki ifadeye de katılan katılımcılar sosyal olarak dışlanmış kabul edilmiştir. Sosyal dışlanmanın, bir kişinin radikal eğilimler gösterip göstermemesi üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir.

2016 yılında, sosyal olarak dışlanmış katılımcıların %19 gibi yüksek bir oranı radikal dini tutumlar sergilerken bu oran sosyal olarak dışlanmayanlar arasında sadece %3'tür.

2020'de bir düşüş yaşanırken sosyal olarak dışlanmış hissedenler arasında radikal dini tutumlar %12 ile kayda değer bir oranda kalmıştır.

Sosyal olarak dışlanmış kabul edilenler arasında radikal dini tutumların 2016 ve 2020 yılları arasında azalması, sosyal olarak dışlanmış olarak tanımlanan katılımcıların genel olarak artmasına rağmen gerçekleşmiştir. 2016 yılında %5 olan bu oran 2020 yılında %6'ya yükselmiştir.

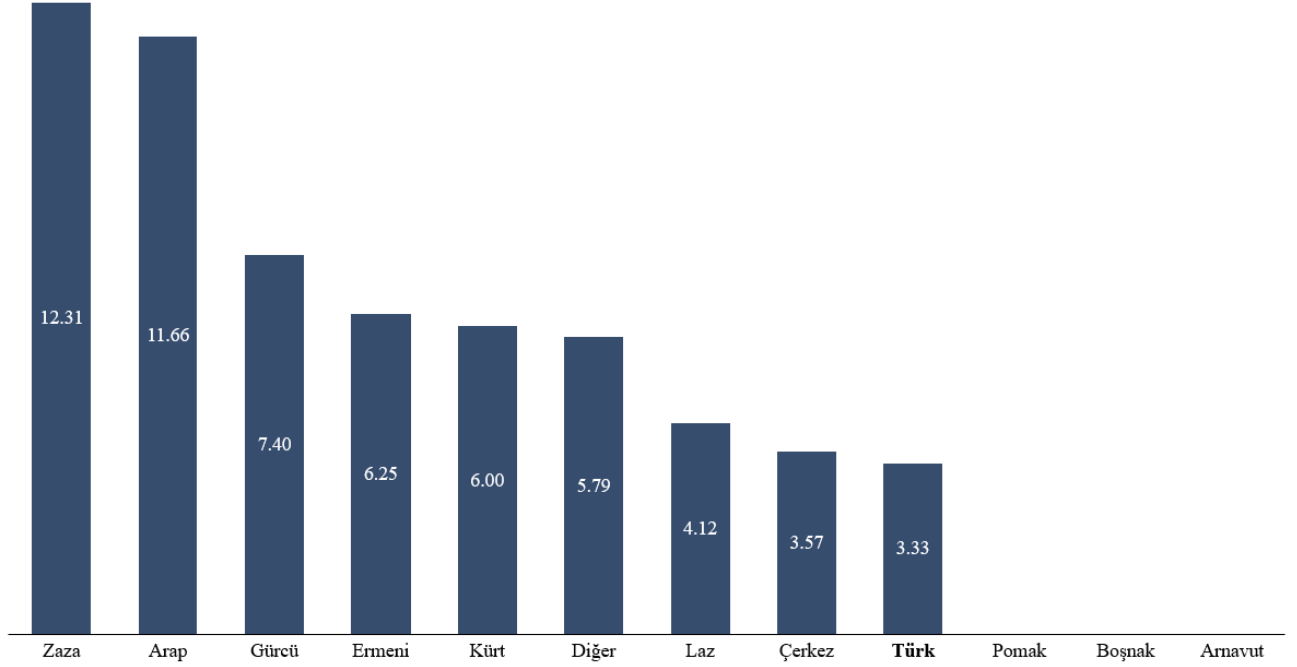
Şekil 73. Radikal dini tutumlara sahip gruplar, sosyal dışlanmaya göre, %, 2016 ve 2020

3.2 Etnik köken

2016 yılında radikal eğilimlere sahip olanlar en çok Zazalar ve Araplar arasında görülmüş, Zaza ve Arap katılımcıların her biri %12'sini oluşturmuştur.

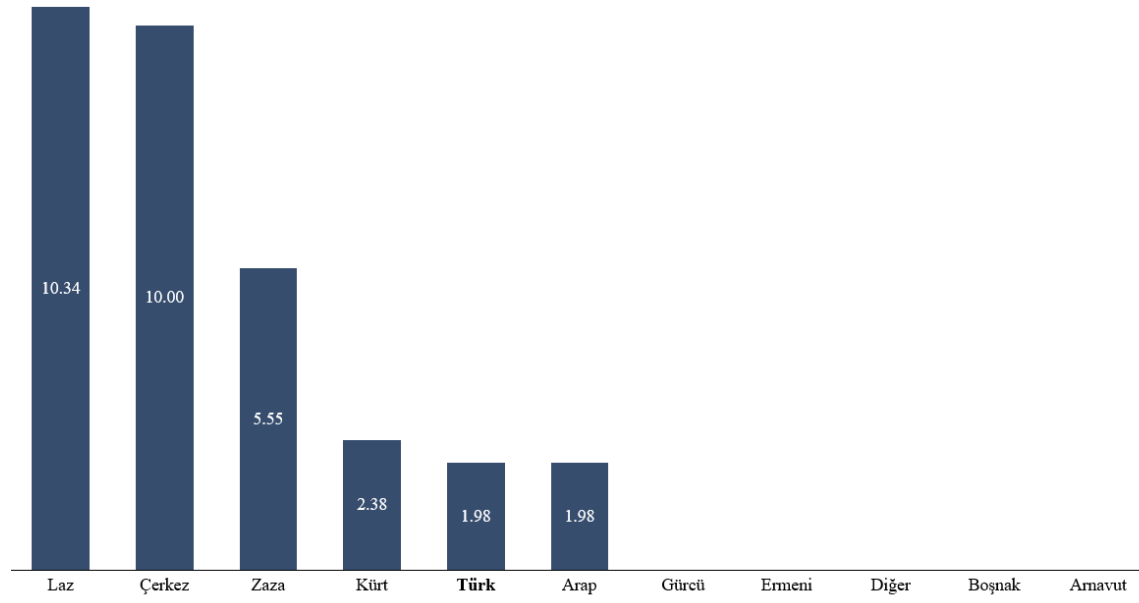
Şekil 76. Etnik kökene göre radikal dini tutumlara sahip gruplar, %, 2016

2020 yılında bu oranlar Zaza ve Arap katılımcılar için daha düşüktür. Radikal katılımcılar en çok Laz ve Çerkez katılımcılar arasında görülmüştür. Ancak bu iki etnik grubun örneklem büyüklüğü düşük olduğundan sonuç çıkarmak zorlaşmaktadır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 77. Etnik kökene göre radikal dini tutumlara sahip gruplar, %, 2020

SONUÇ

Türkiye'de din, kurumsal olarak köklü olmaktan ziyade ağırlıklı olarak kültürel bir uygulamadır. Dinin özel ve bireysel olarak uygulanması yaygınlığını korumaktadır; günlük namazların kılınması, dini aylarda oruç tutulması ve kutsal kitabın incelenmesi yaygın uygulamalardır. Özellikle, bireyler dini bilgiye erişmek için Diyanet gibi kurumlara başvurmak yerine aile eğitimine veya kendi araştırmalarına güvenmektedir. Laik bir devlet tercihi ve demokrasiden duyulan memnuniyet, din dışı bir siyasi ortam eğilimine işaret etmektedir.

Tarikatlara olan dini bağlılıkta bir azalma eğilimi söz konusudur. Bu durum, Fethullah Gülen'in dini cemaatinin (veya cemaatinin) adının karıştığı Türkiye'deki 2016 darbe girişimi sonrasında tarikatlardan uzaklaşılmasıyla da bağlantılı olabilir.

Bulgular ayrıca, özellikle daha genç, eğitilmiş ve çalışan nüfus arasında günlük namaz kılma, dini aylarda oruç tutma ve başörtüsü takma gibi dini uygulamaların yaygınlığında bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca anketler, %85'inin dini hayatlarında önemli ya da çok önemli olarak gördüğü (hem 2016'da hem de 2020'de) ağırlıklı olarak Müslüman nüfus arasındaki çoğulcu tutumları yansıtmaktadır. İnanç ve uygulamalardaki çeşitlilik yaygın olarak kabul görmektedir ve bu eğilim iki anket yılı arasında artış göstermiştir. Örneğin, 2016 ve 2020 yılları arasında kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı yaşamamanın en doğru yolu olduğunu belirten katılımcıların oranı %47'den %36'ya düşmüştür. 2020 yılında katılımcıların sadece %23'ü kendi inançlarına göre yaşamayan insanlarla arasına mesafe koyduğunu, %16'sı ise farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemediğini söylemiştir.

Ulusal kimliğe yapılan vurguda kayda değer bir değişim gözlenmektedir; katılımcıların kendilerini Türk olarak tanımlama oranı artarken etnik kimlik, özellikle de Kürt kimliği azalmaktadır. Bu durum, Türk kimliğine dahil edilemeyen Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla da desteklenmektedir.

Son olarak, katılımcılar arasında radikal dini tutumların yaygınlığı düşüktür ve azalma eğilimindedir. 2016 yılında katılımcıların %4'ü radikal dini tutumlara sahip olarak kategorize edilirken bu oran 2020 yılında %2'ye düşmüştür. Sosyal dışlanma, radikal dini tutumları etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

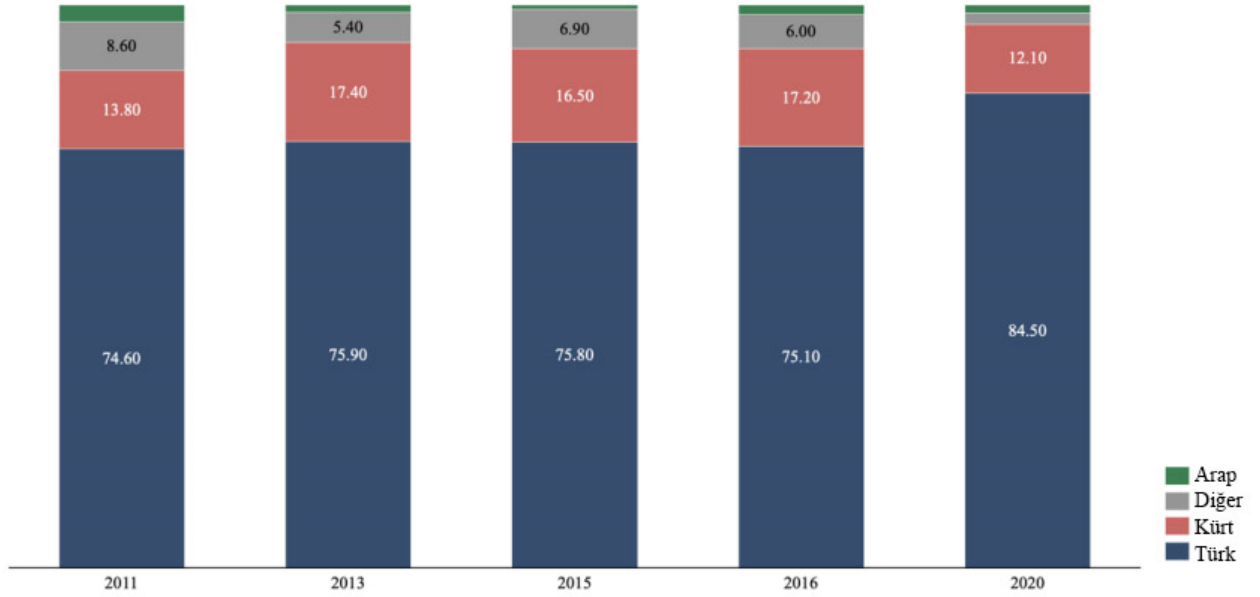
TEPAV'ın yakın zamanda başlayacak olan faktör analizi çalışması, çeşitli sosyo-ekonomik faktörlerin radikal dini tutumlar üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Daha ileri araştırmalar, Türkiye'nin çoğulcu ortamında radikal İslam'ın doğuşunu da ele alabilir.

Ek 1. Etnik kimlik

2011 ve 2013 yılları arasında katılımcıların kendilerini tanımlamalarında bir değişim yaşanmış ve daha fazla kişi kendini Kürt olarak tanımlamıştır. 2011 yılında katılımcıların %74'ü kendini Türk olarak tanımlarken %15'i Kürt, %11'i ise "diğer" olarak tanımlamıştır. Kendini Türk ve Kürt olarak tanımlayanların oranı 2013 yılında artmış (sırasıyla %76 ve %18), "diğer" olarak tanımlayanların oranı ise %5'e düşmüştür. 2013 yılında Türk hükümeti 30 yıldır süren çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan PKK-Türkiye barış sürecini başlatmıştır. Kürtler 2013'ten sonra Kürt kimliklerini açıklama konusunda daha az kaygılı olmuş olabilirler. Barış sürecinin 2015'te çökmesine rağmen, 2015'te ve 2016'da yapılan müteakip anketler 2013'tekine benzer sonuçlar göstermiştir.

Ancak 2020'de yapılan en son ankette daha güçlü bir Türk kimliğine doğru kayma olmuştur. 2020'de kendini Türk olarak tanımlayan katılımcılarda kayda değer bir artış (%85), Kürt (%12) ve "diğer" (%4) olarak tanımlayanlarda ise düşüş görülmüştür. Bu değişim, aralarında 2016 darbe girişimi ve PKK ile devam eden çatışmanın milliyetçi duyguların yükselmesine yol açmasının da bulunduğu çeşitli faktörlere bağlanabilir. Bu durum, Kürt olarak tanımlanmaya ilişkin kaygıların artmasına da yol açmış olabilir. Örneklem yöntemlerindeki değişiklikler gibi diğer faktörler de sonuçları etkilemiş olabilir.

Şekil 78. Etnik Köken/Kimlik dağılımı, %

Kürt nüfusunun analizi

2016 yılında Kürtlerin yaklaşık yarısı Güneydoğu Anadolu ve İstanbul'da bulunmakta olup ankete katılanların sırasıyla %30'u ve %20'si Kürt olduğunu bildirmiştir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde çoğunluk Diyarbakır, Batman ve bir dereceye kadar Şanlıurfa'da yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Kürtlerin önemli bir kısmı Ortadoğu Anadolu'da (%13), Akdeniz bölgesinde (%11), özellikle Adana ilinde ve Ege bölgesinde (%10), özellikle İzmir'de yaşamaktadır.

2020 yılına gelindiğinde, Kürt nüfus dağılımında kayda değer değişiklikler olmuştur. Güneydoğu Anadolu Kürtler için birincil bölge olmaya devam ederken (%25), bu bölge içinde değişiklikler olmuştur. Diyarbakır ana Kürt merkezi olmaya devam ederken Mardin'de artış görülmüş, Batman ve Şanlıurfa gibi şehirlerde Kürt olarak tanımlanan katılımcıların sayısı 2016'ya kıyasla azalmıştır.

2020 yılında İstanbul'un Kürt nüfusu içindeki payı %24'e yükselmiştir. Akdeniz bölgesinde de Kürt nüfusu artış göstererek %17'ye ulaşmıştır. Bu bölgede Mersin, Adana ve bir ölçüde Antalya Kürtlerin yoğunlaştığı başlıca bölgeler olmuştur.

Buna karşılık, Ege Bölgesi'nde kendini Kürt olarak tanımlayan katılımcıların oranında bir düşüş yaşanmış ve 2016'da %10 olan oran 2020'de %6'ya gerilemiştir. Ege'de hem İzmir hem de Manisa'da Kürt kimliğini bildiren katılımcıların sayısında azalma görülmüştür.

Genel olarak, 2020'de İstanbul, Diyarbakır, Mersin, Van ve Adana örnekleme göre en yüksek oranda Kürt'e ev sahipliği yapmıştır.

Tablo 5. Kürt nüfus, bölgesel dağılım, %, 2016 ve 2020

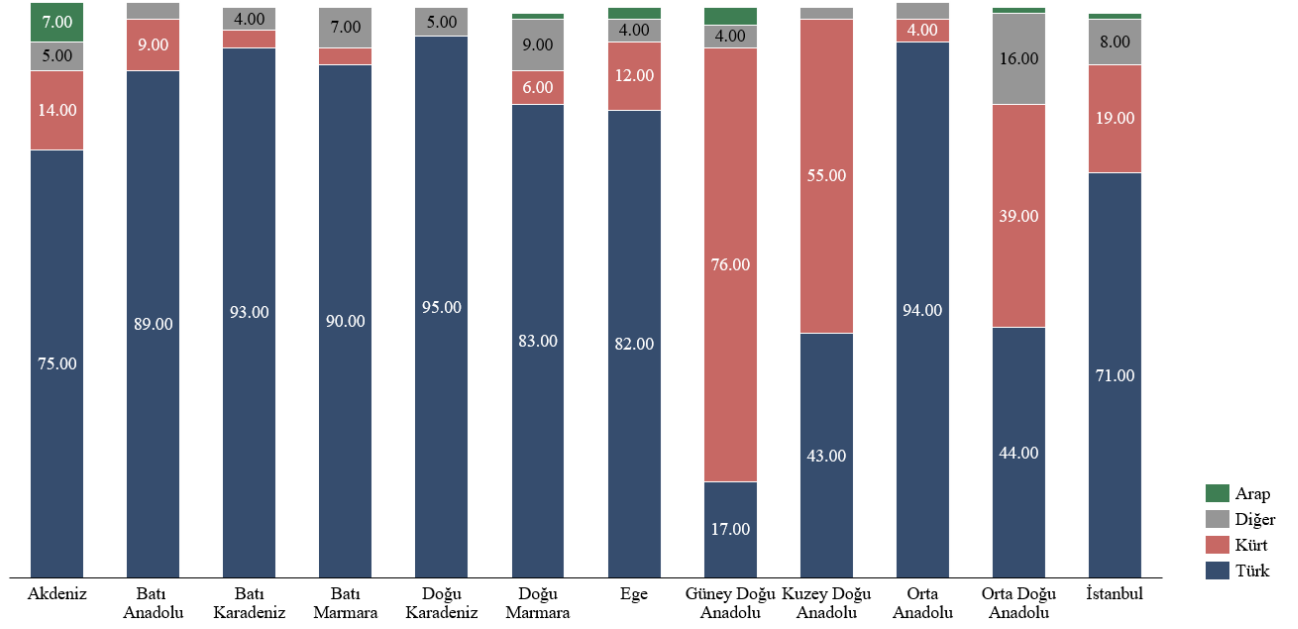
NUTS - 1	2016, yüzde	2020, yüzde	2016, değer	2020, değer
Ege	10,18	5,80	122	51
Orta Anadolu	0,75	0,68	9	6
Doğu Karadeniz	0,08	0,00	1	0
Doğu Marmara	4,00	3,30	48	29
İstanbul	19,60	24,43	255	215
Akdeniz	10,59	17,39	127	153
Orta Doğu Anadolu	12,68	10,00	152	88
Kuzey Doğu Anadolu	4,17	6,02	50	53
Güney Doğu Anadolu	30,44	24,55	365	216
Batı Anadolu	5,59	6,02	67	53
Batı Karadeniz	1,42	0,57	17	5
Batı Marmara	0,50	1,25	6	11

Kürt nüfusun Güneydoğu Anadolu'nun toplam nüfusu içindeki oranı, hâlâ yüksek olmakla birlikte, önemli ölçüde azalmıştır. 2016 yılında bölge nüfusunun yaklaşık dörtte biri kendini Kürt olarak tanımlarken 2020 yılında bu oran %35'e düşmüştür. İstanbul'da da gözle görülür bir düşüş yaşanmış, 2016'da %19 olan oran 2020'de %13'e düşmüştür.

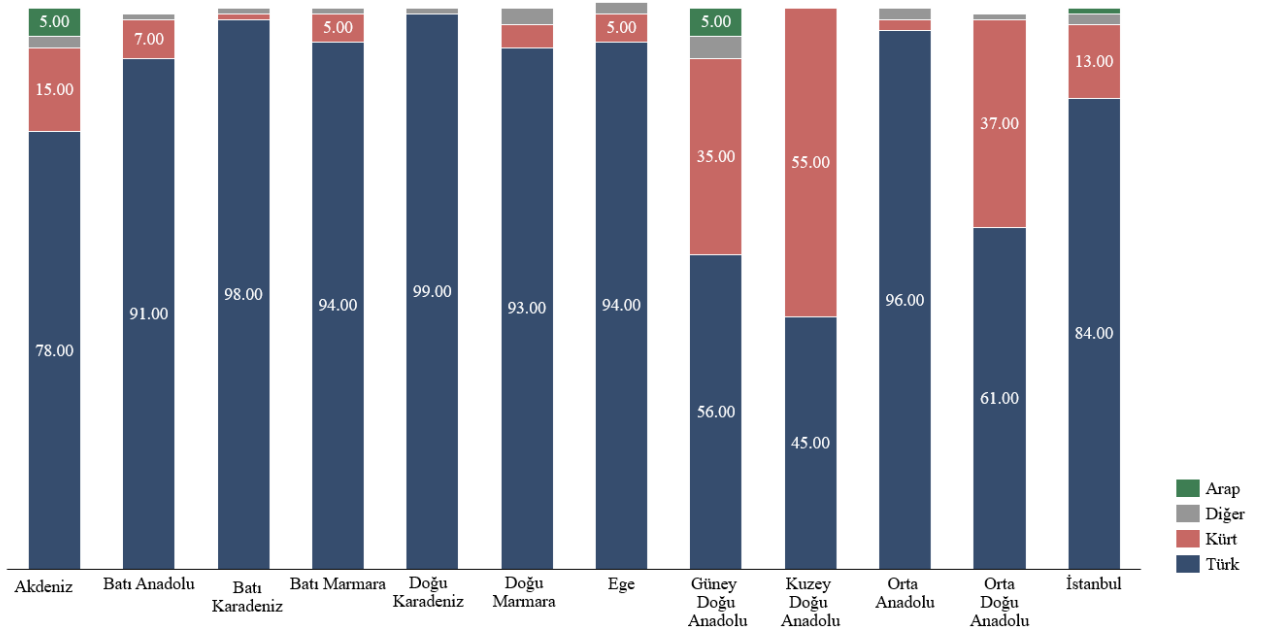
Buna karşılık, Kuzeydoğu Anadolu'da Kürtlerin bölgenin toplam nüfusu içindeki oranı hem 2016'da hem de 2020'de %55 olarak sabit kalmıştır. Benzer şekilde, Orta Doğu Anadolu'da Kürt nüfus 2016 yılında bölge nüfusunun %39'unu oluştururken 2020 yılında bu oran hafif bir düşüşle %37'ye gerilemiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 79. Kürt nüfusu, bölgesel dağılım, %, 2016

Şekil 80. Kürt nüfusu, bölgesel dağılım, %, 2020

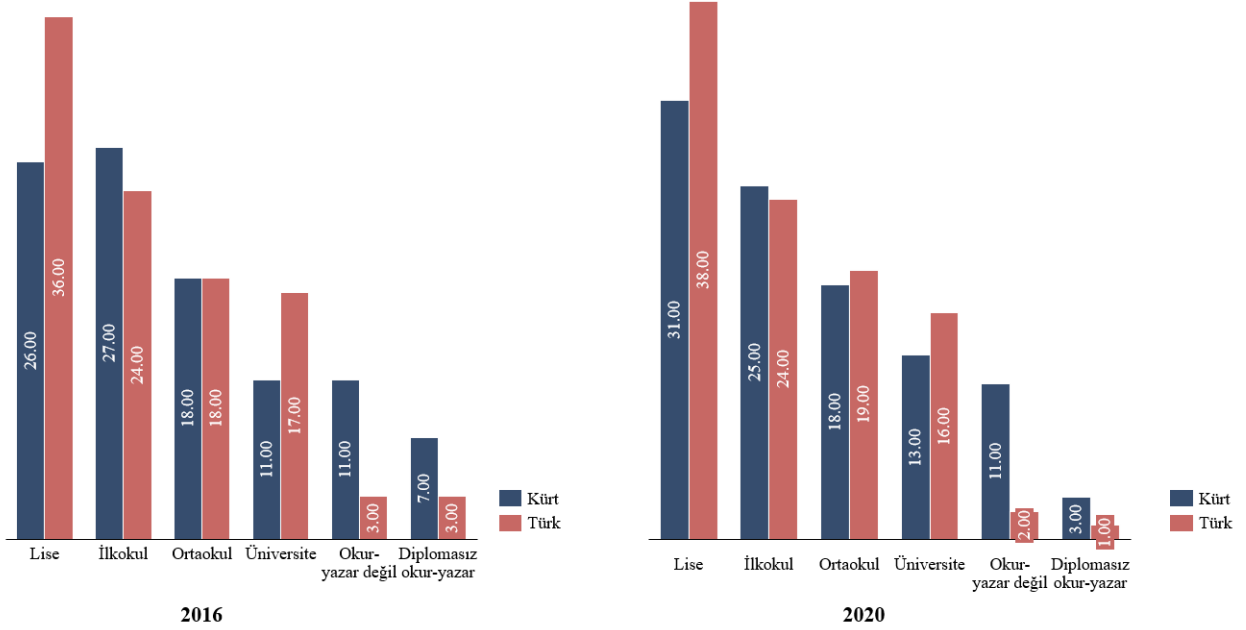
Anket sonuçları, hem 2016'da hem de 2020'de Kürtler arasında Türklere kıyasla daha düşük eğitim seviyelerine işaret etmektedir. Her iki anket yılında da, Kürt katılımcılar arasında okuma yazma bilmeyen veya okuma yazma bilen ancak resmi bir diploması olmayanların oranı Türklere kıyasla daha yüksektir (örneğin, 2020 yılında Kürtlerin %11'i okuma yazma bilmediğini belirtirken Türklere kıyasla %2'si bunu belirtmiştir). Lise veya üniversite mezunu olduğunu bildiren Kürtlerin oranı da Türklere kıyasla daha düşüktür. Bununla birlikte, her iki anket yılında da hem Kürtlerin hem de Türklere kıyasla daha büyük bir kısmı lise ya da ilköğretim mezunudur.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Bununla birlikte, iki anket yılı arasında Kürtler arasında eğitim seviyelerinde iyileşmeler olmuştur. Kürtler arasında lise mezunu olanların oranı 2016'da %26 iken 2020'de %31'e yükselmiş, üniversite mezunları biraz artarken ilkokul mezunu olanların oranı biraz düşmüştür.

Şekil 81. Kürt nüfusu, eğitim düzeyine göre, %, 2016 ve 2020

Bölgesel olarak, Güneydoğu Anadolu'da Kürtler arasında lise mezunlarının oranı 2016'da %23'ten 2020'de %41'e önemli bir artış göstermiştir. Benzer şekilde, üniversite mezunu Kürtlerin oranında da paralel bir artış yaşanmış ve 2016'da %11 olan oran 2020'de %21'e yükselmiştir.

Buna karşılık, İstanbul'da Kürtler arasında eğitim seviyesi düşüş göstermiştir. Lise mezunlarının oranı 2016'da %33 iken 2020'de %29'a, üniversite mezunu olanların oranı ise aynı dönemde %22'den %9'a düşmüştür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Tablo 6. Kürt nüfus, eğitim düzeyine göre, bölgesel dağılım, %, 2016 ve 2020

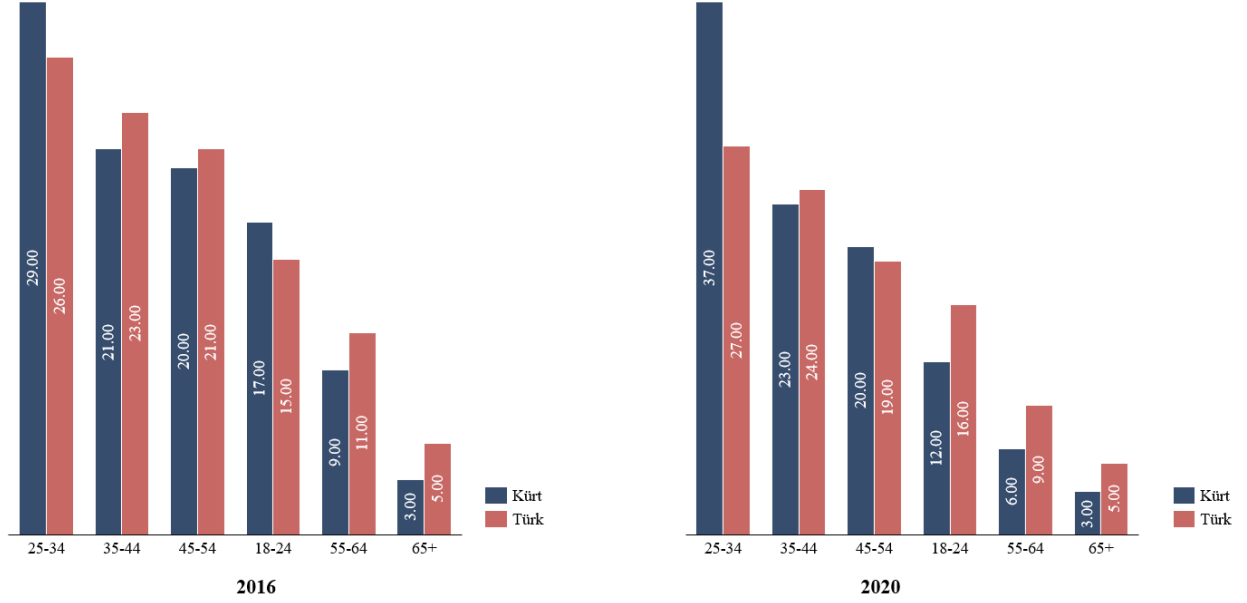
		Akdeniz	Batı Anadolu	Batı Karadeniz	Batı Marmara	Doğu Karadeniz	Doğu Marmara	Ege	Kuzey Doğu Anadolu	Orta Anadolu	Orta Doğu Anadolu	İstanbul	Güney Doğu Anadolu
2016	Diplomasız okur-yazar	8,7	3	0	0	0	4,2	10,7	4	0	6,6	5,5	7,4
2016	Lise	15,7	26,9	47,1	66,7	100	33,3	22,1	28	33,3	30,3	33,2	22,5
2016	Okur-yazar değil	11,8	3	11,8	0	0	12,5	8,2	12	0	11,8	4,7	15,3
2016	Ortaokul	19,7	17,9	11,8	16,7	0	22,9	18,9	16	22,2	13,8	17,4	19,7
2016	Üniversite	3,1	11,9	11,8	0	0	14,6	8,2	12	11,1	4,6	22,1	10,7
2016	İlkokul	40,9	37,3	17,6	16,7	0	12,5	32	28	33,3	32,9	17	24,4
2020	Diplomasız okur-yazar	5,9	0	0	0		3,4	3,9	0	0	4,5	4,2	1,4
2020	Lise	19	28,3	0	27,3		48,3	23,5	39,6	33,3	34,1	28,8	40,7
2020	Okur-yazar değil	26,1	1,9	0	0		6,9	2	7,5	0	6,8	14	4,2
2020	Ortaokul	14,4	28,3	60	18,2		6,9	23,5	20,8	50	20,5	14,4	16,7
2020	Üniversite	2,6	17	20	9,1		10,3	25,5	15,5	0	10,2	8,8	20,8
2020	İlkokul	32	24,5	20	45,5		24,1	21,6	17	16,7	23,9	29,8	16,2

Genel olarak, Kürt katılımcılar Türklerden daha gençtir. 2016 yılında Kürt katılımcılar 38,23 yaş ortalamasıyla Türklerden biraz daha gençken Türklerin yaş ortalaması 39,98'dir. Yaş farkı 2020'de açılmış, Kürtlerin yaş ortalaması önemli ölçüde düşerek 34,9 olurken Türklerin yaş ortalaması hafif bir düşüşle 38,58'e gerilemiştir. Ankete katılanların, özellikle 2020 yılında, ulusal istatistiklerden biraz daha genç olduğunu belirtmek gerekir. Yine de veriler, kendini Kürt olarak tanımlayanlar ile Türkiye ortalaması arasında bir yaş farkı olduğunu göstermektedir.

Türkler gibi Kürt katılımcıların da yüksek bir yüzdesi hem 2016 hem de 2020'de ikinci yaş grubunda (25-34) yoğunlaşmıştır. Kürt katılımcılar 2016 yılında 18-24 yaş grubunda daha yoğun iken 2020 yılında Türklerin biraz gerisinde kalmıştır. Ayrıca, en yaşlı iki yaş grubunda Türklerin oranı Kürtlere kıyasla biraz daha yüksektir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 82. Kürt nüfusu, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

Hem 2016'da hem de 2020'de Kürtler istihdam (özel ve kamu sektöründeki işlerde) açısından Türklerin çok az gerisindeyken bu fark iki anket yılı arasında azalmıştır. 2016 yılında Türklerin %38'ine karşılık Kürtlerin %32'si çalıştığını bildirmiştir. 2020 yılında Kürt katılımcıların istihdam oranı %41'e yükselirken Türk katılımcılarda bu oran %44'e ulaşmıştır.

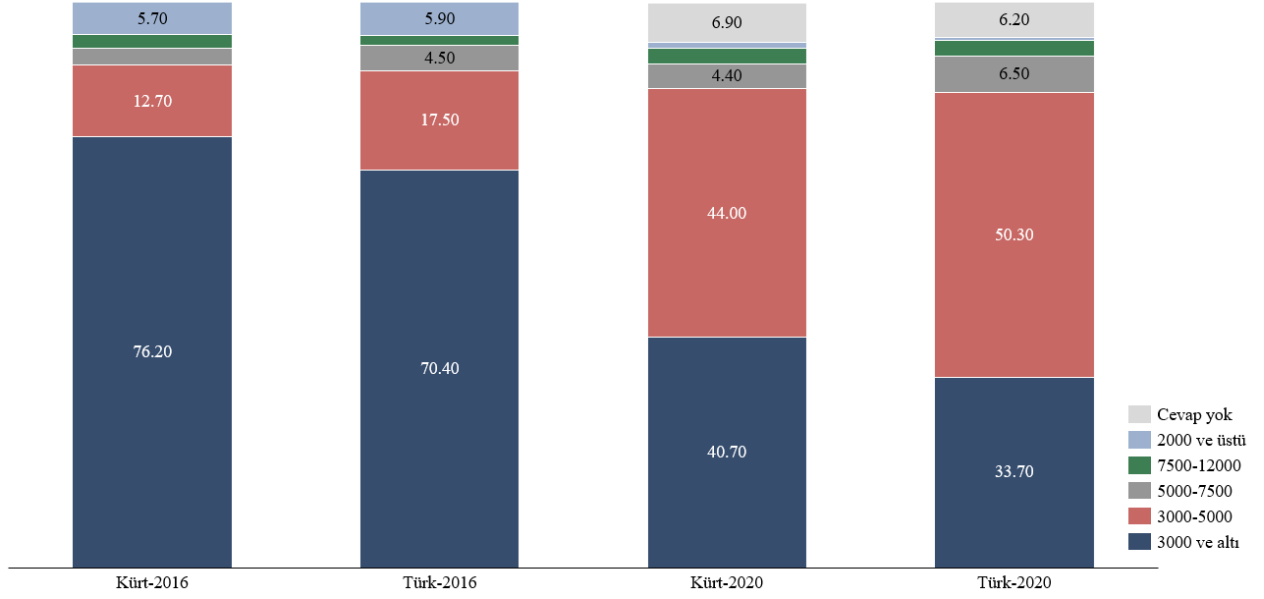
Hem Kürt hem de Türk katılımcıların, tuhaf veya geçici işleri içerebilecek "diğer" meslekleri bildirme oranında da önemli bir düşüş olmuştur. Kürtler arasında bu kategori 2016'da %10 iken 2020'de %4'e, Türk katılımcılar arasında ise 2016'da %7 iken 2020'de %1'e düşmüştür. Ayrıca, 2016 ve 2020 yılları arasında hem Kürt hem de Türk gruplarında çalışmadığını bildiren katılımcı sayısı azalmıştır.

Hem 2016'da hem de 2020'de Kürtlerin Türklere kıyasla daha büyük bir yüzdesi en düşük gelir grubuna aittir. 2016-2020 yılları arasında 3000 TL'den az kazandığını bildiren katılımcıların genel olarak azalmasının 2018'den sonraki hızlı enflasyondan kaynaklandığı belirtilmelidir.

Ancak, genel olarak, Kürt ve Türk katılımcıların neredeyse eşit bir yüzdesi hem 2016'da hem de 2020'de 5000 TL ve altında kazanmıştır. Kazançlar arasındaki fark 5000-7000 TL ve üzeri gelir gruplarında belirgin değildir, hatta Kürtler bazı yüksek gelir gruplarında daha iyi performans göstermiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DIN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 83. Kürt nüfusu, gelir durumuna göre, %, 2016 ve 2020

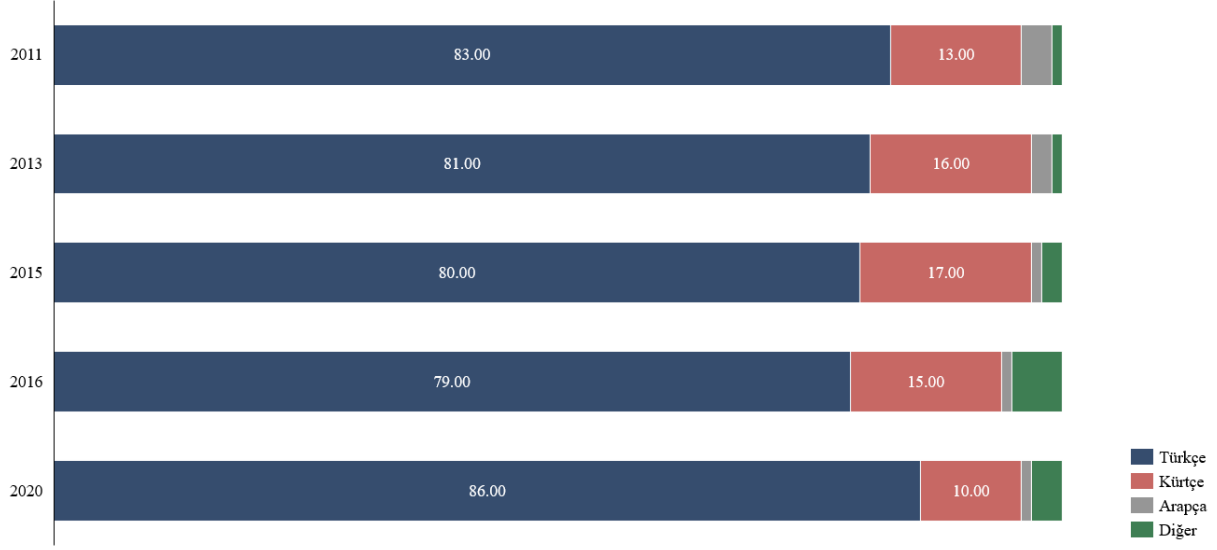

Anadil

2016 ve 2020 yılları arasında Kürtçeyi anadili olarak tanımlayanların oranında bir azalma görülürken Türkçeyi anadili olarak gören katılımcıların oranı artmıştır. Bu durum, yukarıda tartışıldığı üzere, Kürt olarak tanımlanmaya ilişkin artan endişeler nedeniyle Kürt olarak tanımlayan bireylerin toplam sayısındaki azalma da dâhil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlanabilir. Ayrıca Kürtlerin sosyal ve ekonomik entegrasyonundan ve büyük şehirlere göç etmelerinden de etkilenmiş olabilir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 84. Anadil, %

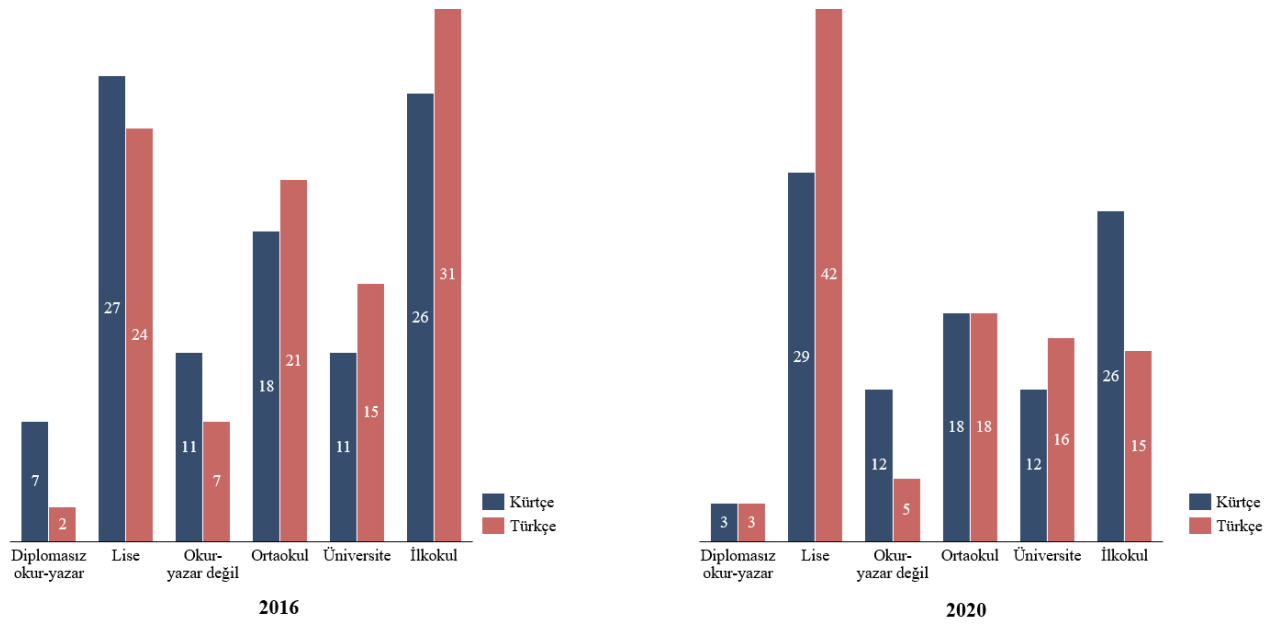
Kürt katılımcılar arasında anadilinin Türkçe olduğunu düşünenlerin sayısında artış olmuştur. 2016 yılında Kürt katılımcıların %88,4'ü Kürtçeyi anadili olarak belirtirken %10'u Türkçeyi anadili olarak belirtmiştir. Ancak 2020 yılında Kürt katılımcıların anadilini Türkçe olarak belirtenlerin oranı %18'e yükselirken anadilini Kürtçe olarak belirtenlerin oranı %79'a düşmüştür.

Türkçeyi anadili olarak kabul eden Kürtlerin eğitim seviyelerinin genellikle daha yüksek olması, okullarda eğitim dilinin Türkçe olması nedeniyle beklenen bir durumdur. 2016 yılında Türkçe konuşan Kürtlerin %15'i üniversite diplomasına sahipken, bu oran Kürtçe konuşan Kürtler arasında %11'dir. İkinci grupta da Türkçe konuşan Kürtlere kıyasla okuma yazma bilmeyen veya diplomasız okuma yazma bilenlerin oranı daha yüksektir. Bununla birlikte, anadili Kürtçe olanların oranının (%27) anadili Türkçe olanlara (%24) kıyasla daha fazla lise diplomasına sahip olduğunu belirtmek gerekir.

2020'de farklılıkların daha belirgin olduğu görülmektedir. Türkçe konuşan Kürtlerin %42'si lise diplomasına sahipken bu oran anadili Kürtçe olanlarda %29'dur. Ayrıca, Türkçe konuşan Kürtlerin %16'sı üniversite diplomasına sahipken bu oran anadili Kürtçe olanlarda %12'dir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 85. Anadil, eğitim düzeyine göre, %, 2016 ve 2020

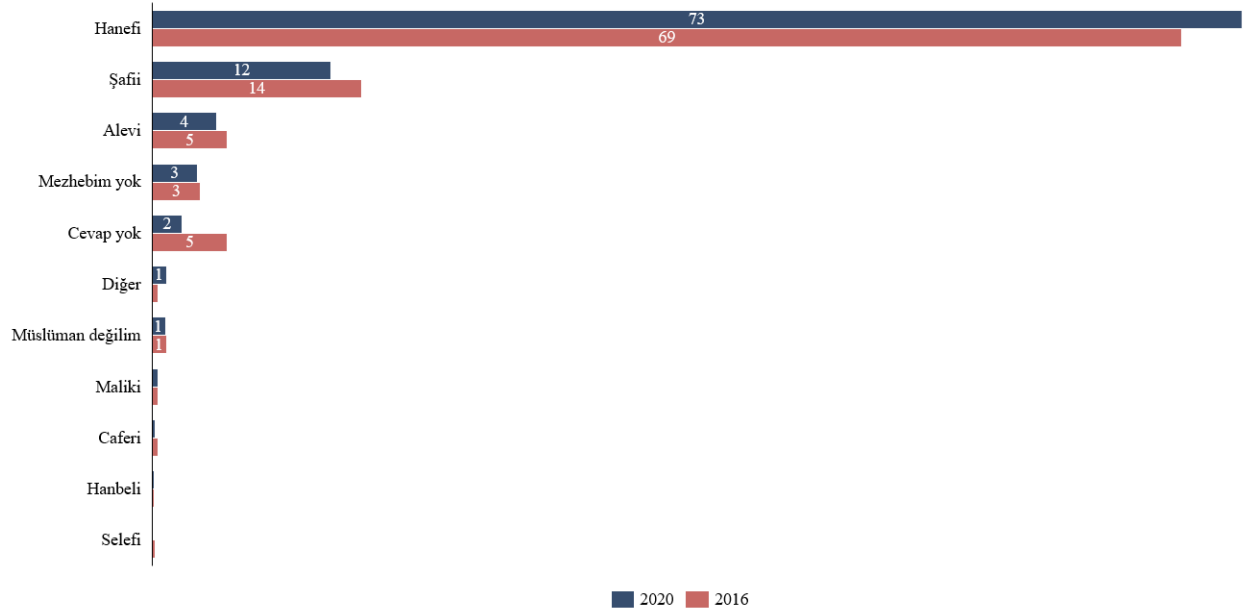
Ek 2 Dini kimlik

Mezhepler veya İslam hukuk ekolü

Anket sonuçlarının da teyit ettiği üzere, Türkiye'de Hanefilik baskın mezheptir . 2016 yılında ankete katılanların çoğunluğu (%69) kendilerini Hanefi mezhebine mensup olarak tanımlamıştır. Bu oran 2020 yılında hafif bir artış göstermiş ve katılımcıların yaklaşık dörtte üçü (%73) Hanefiliğe bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Şafiiilik, hafif bir düşüşle de olsa bölgede daha küçük ancak kayda değer bir varlık göstermeye devam etmiştir. 2016 yılında katılımcıların %14'ü kendilerini Şafii olarak tanımlarken bu oran 2020 yılında %12'ye düşmüştür.

Şekil 86. Ameli mezhep, %, 2016 ve 2020

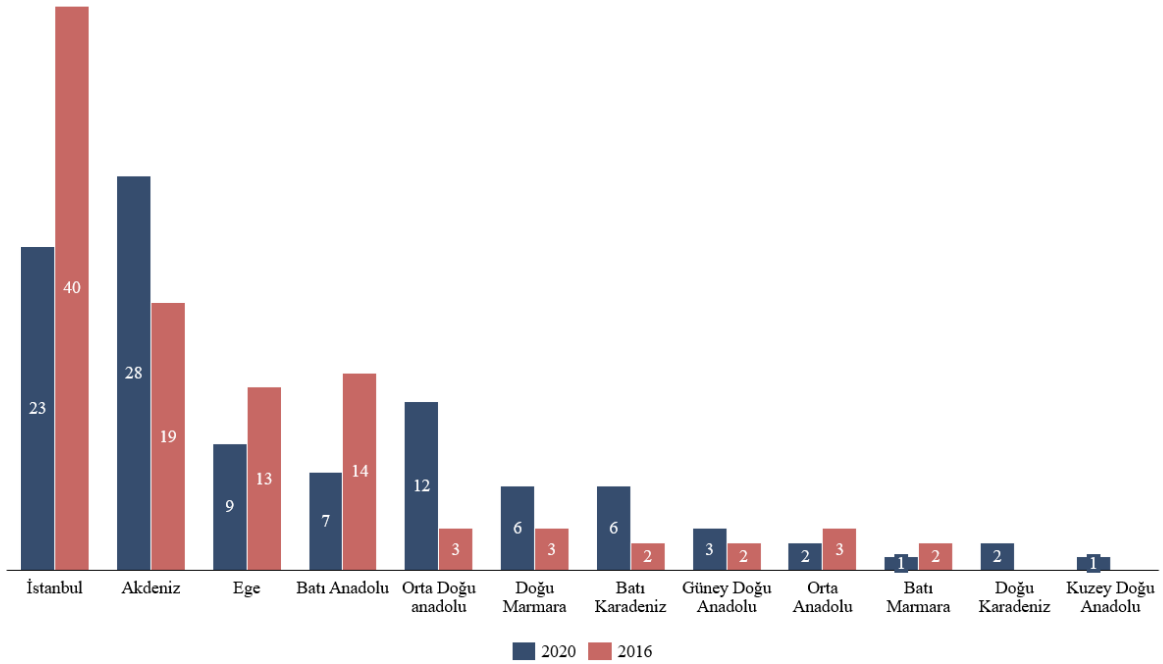
KUTU 5. Alevi olduğunu bildiren katılımcıların profili

Alevilik Türkiye'de varlığını sürdürmektedir, ancak bu durum anketlerde eksik bildirilmiş olabilir. Özellikle, 2016 ve 2020 yıllarında katılımcıların sırasıyla %5'i ve %4'ü kendilerini Alevi olarak tanımlamıştır.

İstanbul ve Akdeniz'de Aleviler kimliklerini beyan etmekte daha rahat görünmektedirler. 2016 yılında Alevi olduğunu bildiren katılımcıların çoğunluğu İstanbul'da (%40) bulunurken bunu Akdeniz, Ege ve Batı Anadolu bölgeleri (sırasıyla %19, %13 ve %14) takip etmiştir.

2020 yılında Alevi olduğunu belirten katılımcıların en yüksek olduğu bölge Akdeniz'dir (%28) ve İstanbul'da bu oran düşse de hala önemli bir seviyededir (%23). Ortadoğu Anadolu Bölgesi 2020 yılında Alevi katılımcıların %12'sini oluşturarak Alevi katılımcılar arasında üçüncü sırada yer almıştır. Öte yandan, Ege ve Batı Anadolu'daki Alevilerin oranı 2016 ve 2020 yılları arasında %10'un altına düşmüştür.

Şekil 87. Alevilerin Dağılımı, %, 2016 ve 2020

Hem 2016'da hem de 2020'de, Türk ve Kürt katılımcılar arasında dini aidiyet açısından kayda değer farklılıklar görülmüştür. Kürtlerin çoğunluğu hem 2016 hem de 2020 yıllarında Şafii mezhebine mensuptur (sırasıyla %55 ve %60). Öte yandan, Türk katılımcılar kendilerini Hanefi olarak tanımlamıştır (2016'da ve 2020'de sırasıyla %79 ve %81).

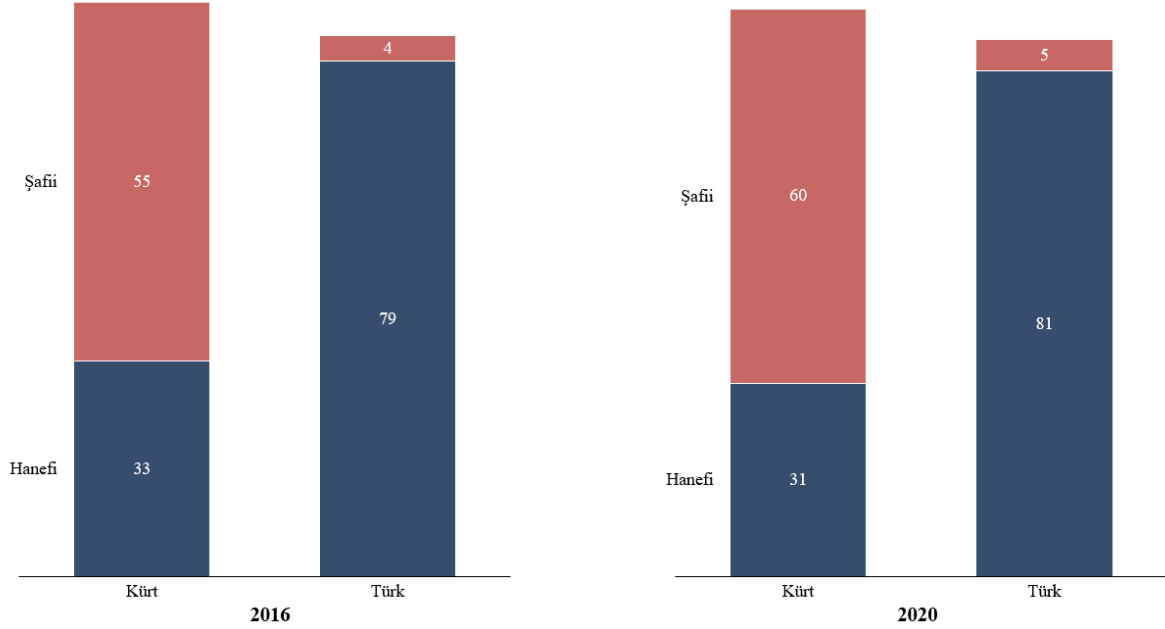

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Ayrıca, kendini Türk olarak tanımlayan katılımcıların %5'i de Şafii olduğunu belirtmiştir. Bu grup, ankette kendilerini Türk olarak tanımlayan Kürtler olabilir.

Şekil 88. Türklerin ve Kürtlerin dini kimliği, %, 2016 ve 2020

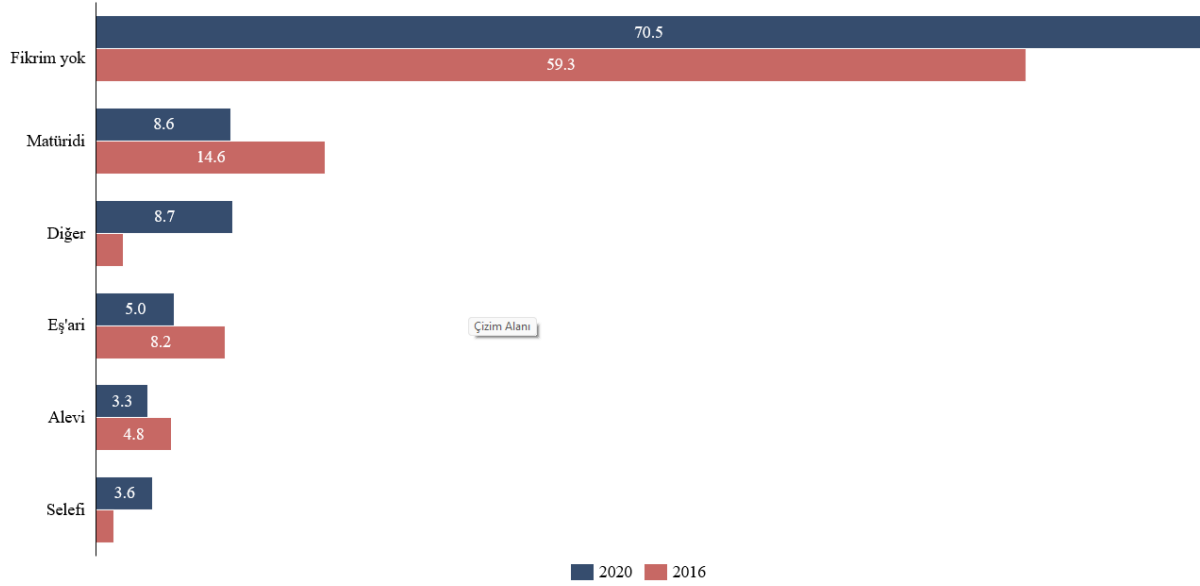

İnanç/İtikatta Mezhebi Tutumlar

Hem 2016 hem de 2020 anketlerinde, katılımcıların çoğunluğu inanç/itikatta mezhebi tutumları gösteren mezheblerini bilmediklerini belirtmiştir. 2016 yılında katılımcıların %59'u inanç/itikatta mezheblerini bilmediklerini ifade ederken bu oran 2020 yılında %71'e yükselmiştir. Bu eğilim, katılımcıların dini kimliğe verdikleri sınırlı önemden ve/veya İslami okuryazarlık eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir. (Bkz. aşağıda **KUTU 6: 15 Temmuz 2016 sonrası tarikatlara bakış).**

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

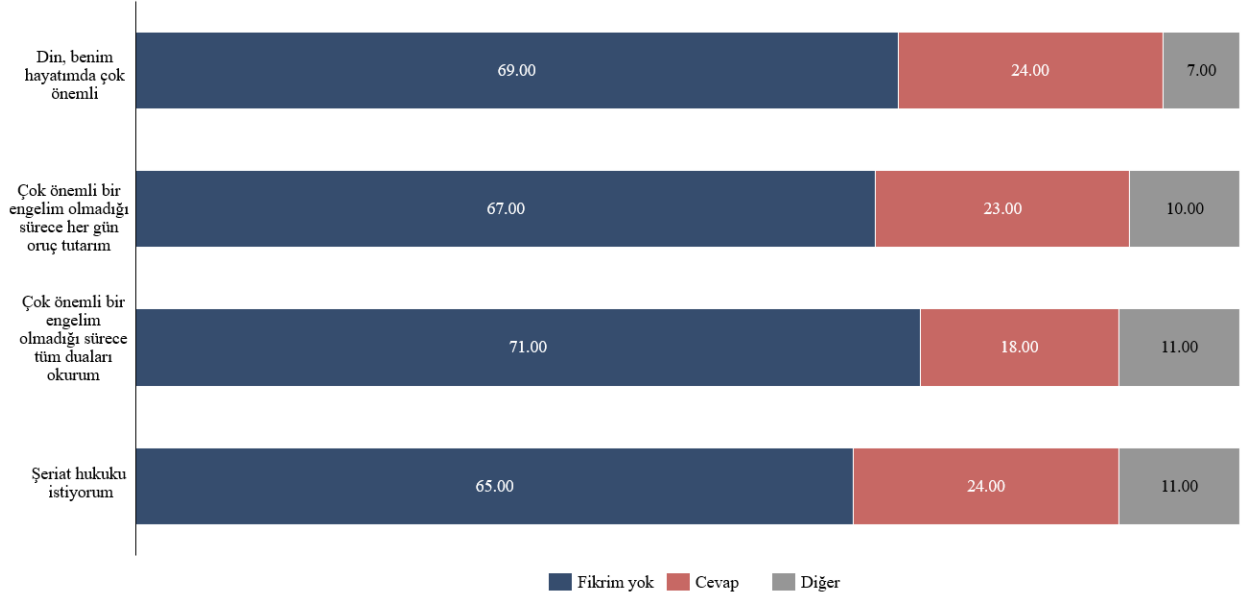
Şekil 89. İtikadi mezhepler, %

2020 yılında **inanç/itikatta mezhebi bilgi** eksikliği, dini hayatında çok önemli gören, her gün oruç tutan, tüm namazları kılan ve şeriat arzusunu dile getiren katılımcılara kadar uzanmaktadır. Benzer şekilde, 2020'de İmam Hatip mezunlarının %50 gibi yüksek bir oranı **inanç/itikatta mezheplerini** bilmediklerini belirtmiştir, ancak itikat bilgileri diğer okullardan mezun olanlara kıyasla daha yüksektir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

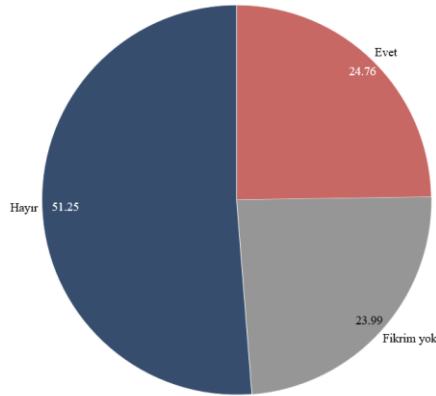
Şekil 90. Seçili sorulara göre itikati mezhep, %, 2020

KUTU 6. *Tarikatlara* ilişkin 15 Temmuz 2016 sonrası görüşler

Kendisini bir inançla tanımlayan katılımcıların sayısındaki düşüş eğilimine paralel olarak, 2020 yılında katılımcıların yaklaşık yarısı Müslümanların Kuran ve dini konularda rehberlik sağlayan kuruluşlar olan *tarikatlara* bir parçası olmaması gerektiğine inanmaktadır.

Şekil 91. Bir Müslümanın *tarikatın* parçası olup olmaması gerektiğine ilişkin görüşler, %, 2020

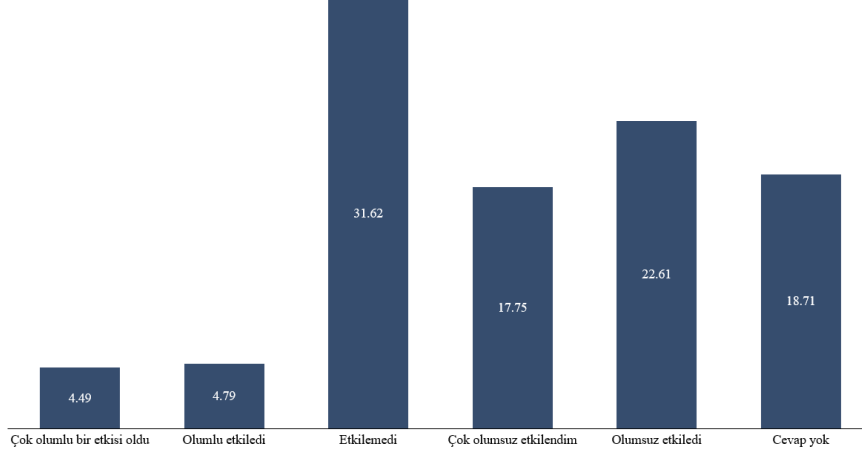

Not: Katılımcılara "Bir Müslüman için dini bir *tarikatın* parçası olmak uygun mudur?" sorusu yöneltilmiştir.

Ayrıca, katılımcıların önemli bir kısmı, özellikle %40,36'sı, *tarikatlara* ilişkin görüşlerinin darbe

girişiminden olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Öte yandan, yaklaşık üçte biri darbe girişiminin *tarikatlara* ilişkin görüşlerini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemediğini belirtmiştir.

Şekil 92. *Tarikatlara* 15 Temmuz sonrası bakış, %, 2016, 2020

Not: Katılımcılara "15 Temmuz 2016 *tarikats* hakkındaki görüşlerinizi etkiledi mi?" sorusu yöneltilmiştir.

Azalan inanç/itikatta mezhep bilgisine paralel olarak, kendilerini Maturidilik ve Eş'arilik¹⁴ ile özdeşleştiren katılımcıların oranı da 2016-2020 yılları arasında azalmıştır. Maturidilik ile özdeşleşme 2016'da %14,6'dan 2020'de %8,6'ya düşerek kayda değer bir düşüş yaşarken Eş'arilik aynı dönemde %8'den %5'e gerilemiştir.

Buna karşılık inanç/itikatta mezhep tercihinde kendilerini Selefilikle¹⁵ tanımlayan bir kategorinin varlığını da görmüş oluyoruz. 2016 ve 2020 yılları arasında, kendilerini Selefi olarak tanımlayan katılımcıların yüzdesinde hafif bir artış olmuştur. Spesifik olarak, Selefi olarak tanımlananlar katılımcıların %1,1'inden %3,6'sına yükselmiştir (2020 örneğinde toplam 264 katılımcı). (Bkz. aşağıda **KUTU 7. Selefi olarak tanımlanan katılımcıların profili**).

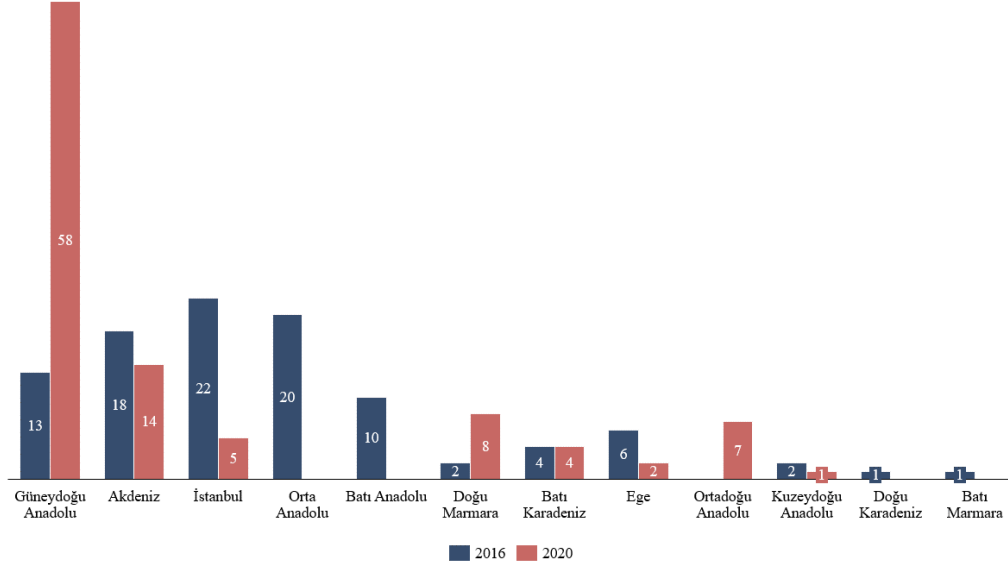
¹⁴ Maturidilik Hanefilik içerisinde yer alan bir düşünce ekolü iken Eş'arilik Şafilik içerisinde yer almaktadır.

¹⁵ Selefilik, erken İslami dönemdeki uygulama ve inançlara dönüşü vurgulayan muhafazakâr ve püriten bir İslami harekettir.

KUTU 7. Selefi olarak tanımlanan katılımcıların profili

2020 yılında Selefi olduğunu bildiren katılımcıların büyük çoğunluğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndendir (%58). Akdeniz, Selefi olduğunu bildiren katılımcıların bir kısmını korumuştur (%14). Diğer tüm bölgelerde Selefi olduğunu belirtenlerin oranı yüzde ondan azdır. Selefi olduğunu bildiren katılımcıların sadece %5'i İstanbul'dan.

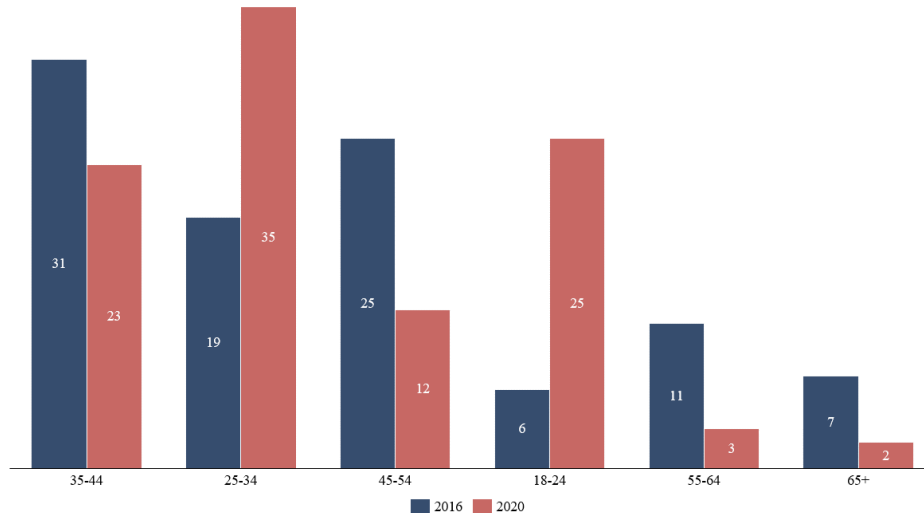
Şekil 93. Seleflerin bölgesel dağılımı, %, 2016 ve 2020

Not: 2016 yılı Selefi örnekleme sonuç çıkarmak için çok küçüktür.

2020 yılında Selefi olduğunu bildiren katılımcıların çoğunluğu en genç üç yaş grubunda, özellikle de 25-34 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. Özellikle, Selefi olduğunu bildiren katılımcıların %35'i, %25'i ve %23'ü 25-34, 18-24 ve 35-44 yaş gruplarındadır.

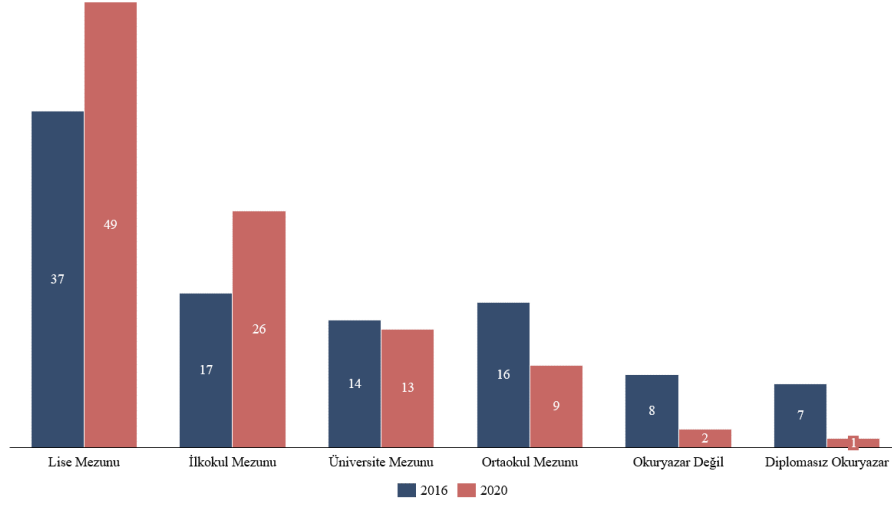
Şekil 94. Seleflerin yaş dağılımı, %, 2016 ve 2020

Not: 2016 yılı Selefî örnekleme sonucu çıkarmak için çok küçüktür.

2020 yılında Selefî olduğunu bildiren katılımcıların yaklaşık yarısı lise mezunudur ve yaklaşık dörtte biri ilkököl mezunudur. Az sayıda Selefî katılımcı (33) da üniversite mezunudur.

Şekil 95. Selefîlerin eğitim düzeyi dağılımı, %, 2016 ve 2020

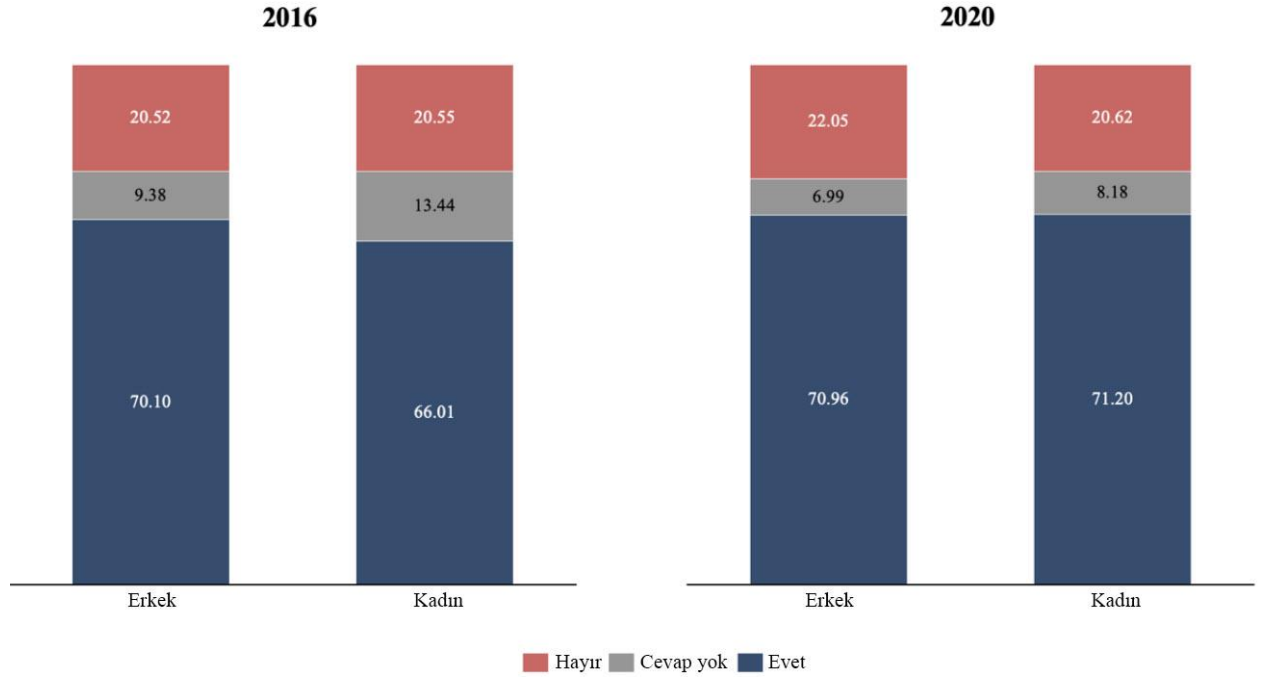
Not: 2016 yılı Selefî örnekleme sonucu çıkarmak için çok küçüktür.

Ek 3 Dışlayıcı eğilimler: Cinsiyete göre değişim

Dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olup olmayacağına ilişkin görüşler açısından cinsiyetler arasındaki farklar önemsizdir, ancak kadın katılımcılar daha fazla kararsızlık göstermiş ve daha yüksek bir yüzde dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olup olmayacağını bilmediklerini belirtmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 96. Dindar olmayan kişiler hakkındaki görüşler, cinsiyete göre, %, 2016 ve 2020

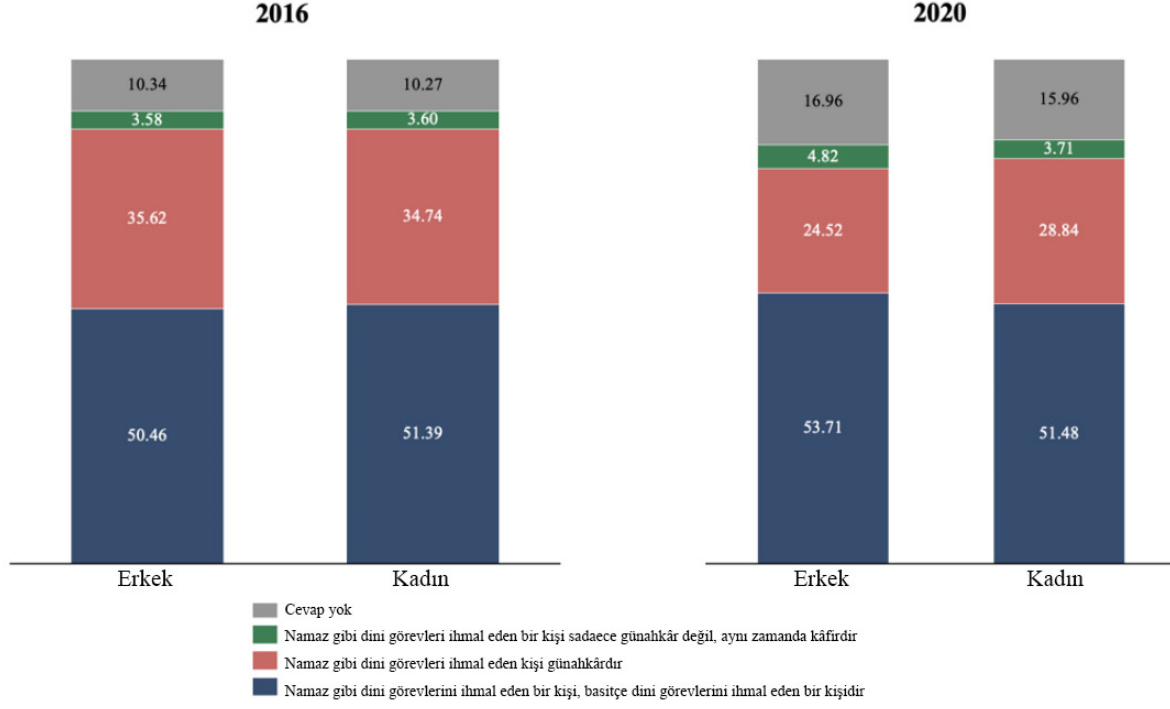

Not: Katılımcılara "Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?" sorusu yöneltilmiştir.

"Namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişi günahkârdır" veya "kâfirdir" ifadesine ve "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemem" ifadesine verilen tepkilerdeki cinsiyet farklılıkları önemsizdir. Benzer şekilde, katılımcıların İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunup bulunmayacağına ilişkin soruya verilen yanıtlardaki cinsiyet farkı da önemsizdir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 97. Dini pratiklere bağlı olmayan kişiler hakkındaki görüşler, cinsiyete göre, %, 2016 ve 2020

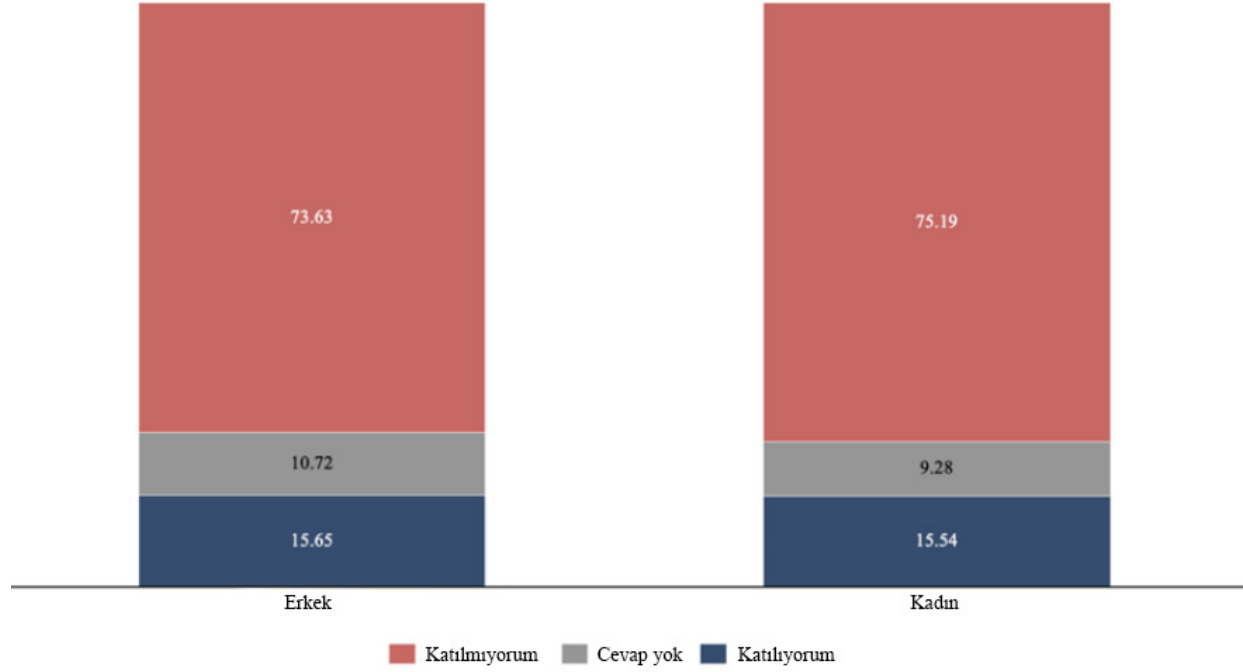
Not: Katılımcılara "Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

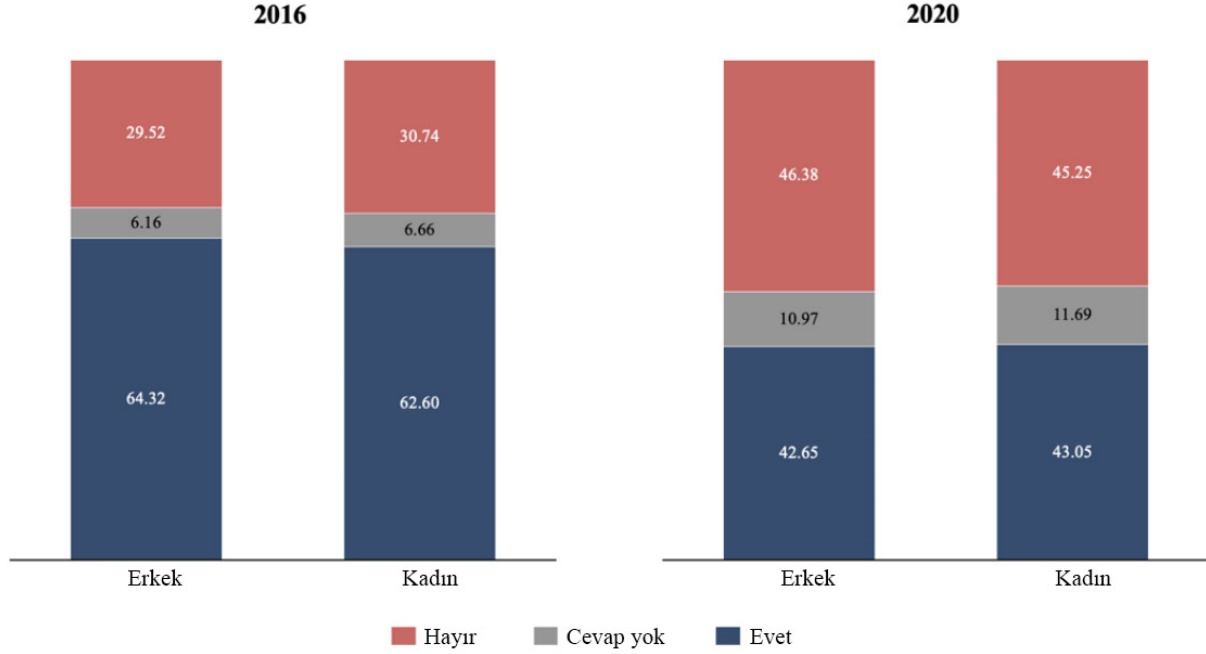
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 98. Farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip kişiler hakkındaki görüşler, cinsiyete göre % 2020

Not: Katılımcılardan "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

Şekil 99. İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyede bulunmaya ilişkin görüşler, cinsiyete göre, % 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunur musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

Ek 4 Dışlayıcı eğilimler: Yaşa göre değişim

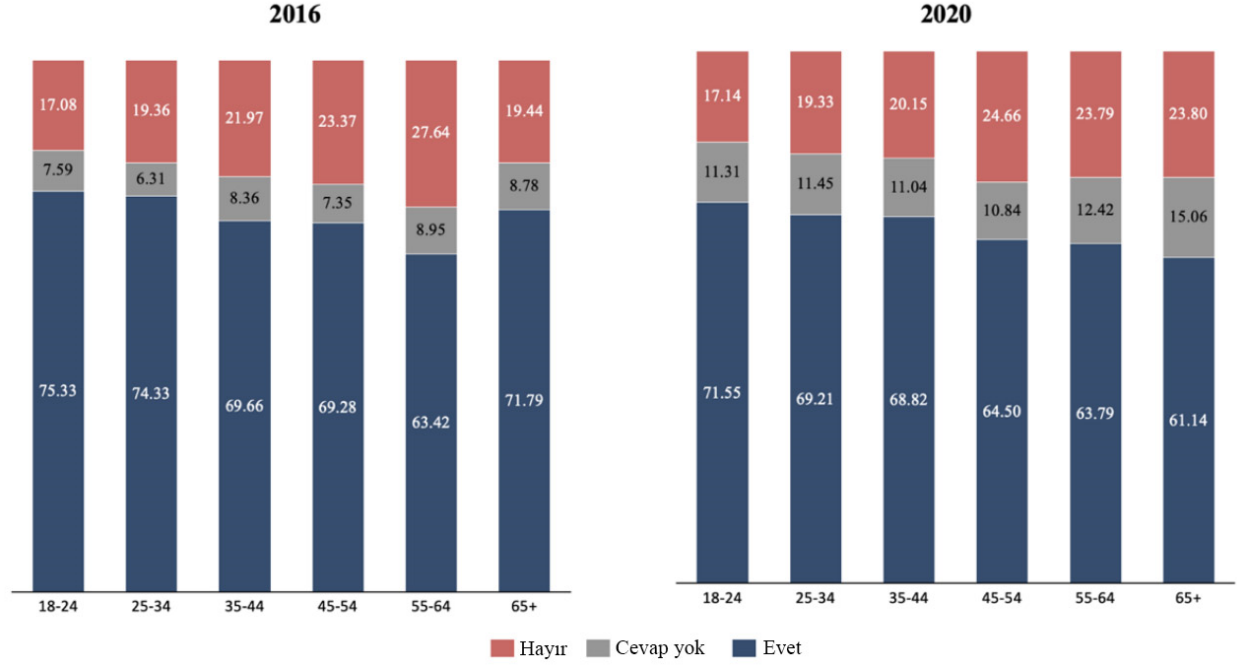
"Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?"

Hem 2016'da hem de 2020'de genel eğilim, dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını ileri yaş kohortlarında daha yüksek düzeyde ifade eden katılımcıların olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, 2016 yılında 65 yaş ve üzeri kişiler, dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağı görüşüne 25-34 yaş grubu ile eşit oranda katılmıştır.

2020 yılında, dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını savunan katılımcıların oranı 2016 yılına benzer bir eğilim göstermiştir. Ancak, 55-64 yaş grubunda bu yönde görüş bildirenlerin oranı düşerken, 65 yaş ve üzeri grupta bu oranın artması dikkat çekicidir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 100. Dindar olmayan kişiler hakkındaki görüşler, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?" sorusu yöneltilmiştir.

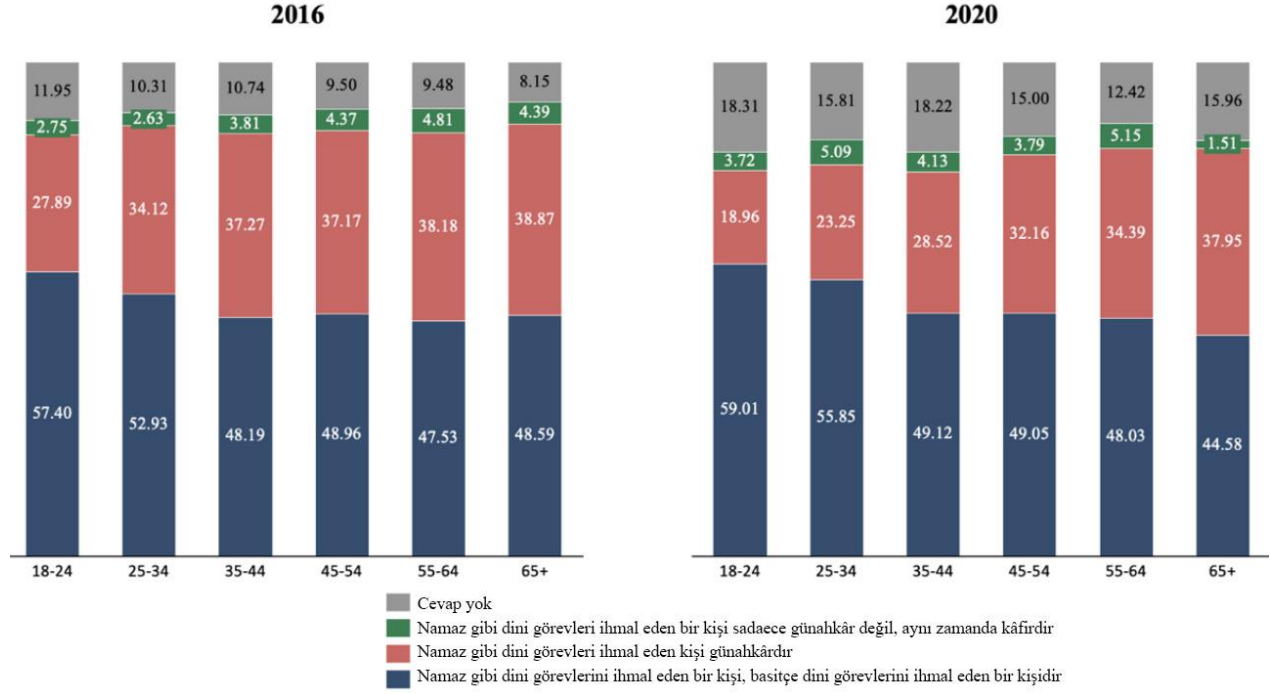
"Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?"

Hem 2016'da hem de 2020'de "namaz gibi dini görevlerini ihmal eden kişi günahkârdır" veya "kâfirdir" ifadesine katılanların oranı yaşla birlikte artmış, daha ileri yaş kohortlarındaki katılımcıların daha yüksek bir yüzdesi bu ifadeye katılmıştır. 2016 yılında 35-44, 45-54, 55-64 ve 65 ve üzeri yaş gruplarında farklılıkların daha az belirgi olduğu görülmüştür. 2020'de tüm yaş gruplarının "namaz gibi dini görevlerini ihmal eden kişi günahkârdır" veya "kâfirdir" ifadesine katılma olasılığı daha düşüktür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 101. Dini pratikleri uygulamayan kişiler hakkındaki görüşler, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

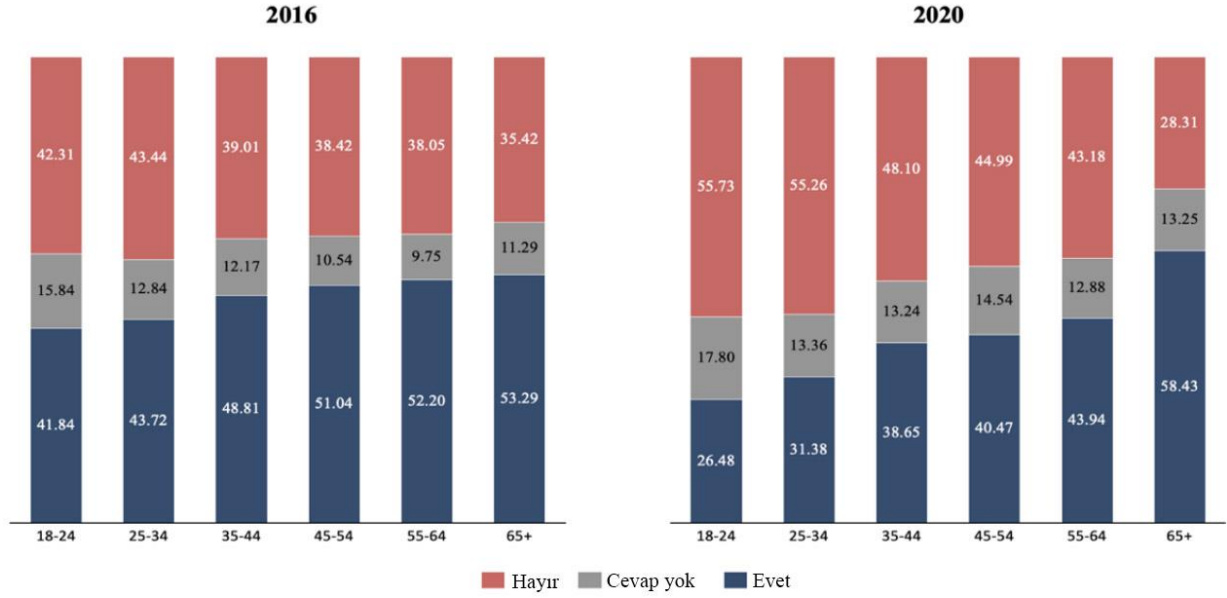
'Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur' ifadesine tepkiler.

Hem 2016'da hem de 2020'de, ifadeye katılım daha yüksek yaş kohortlarında artmıştır. 2020'de yaş grupları arasındaki farklılıklar daha belirginken ifadeye katılım 2016'ya kıyasla tüm yaş gruplarında daha düşüktür.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 102. Kişinin kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğuna inanması, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

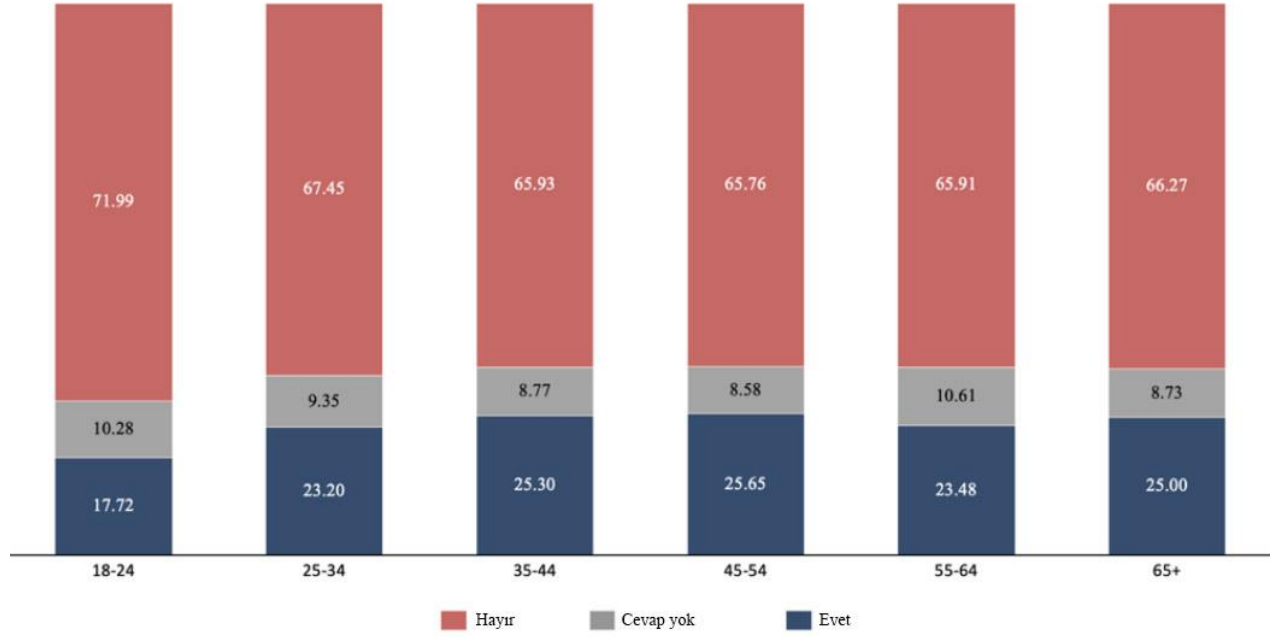

Not: Katılımcılardan "Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Benim inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama genellikle mesafe koyarım' ifadesine verilen tepkiler.

Düşük bir oranın (%18) aynı fikirde olduğu en genç yaş grubu olan 18-24 yaş grubu dışında yaşa göre önemli bir farklılık görülmemiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:
TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 103. Farklı inançlara göre yaşayan insanlarla etkileşime ilişkin görüşler, % 2020

Not: Katılımcılardan "Genellikle inançlarımın göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

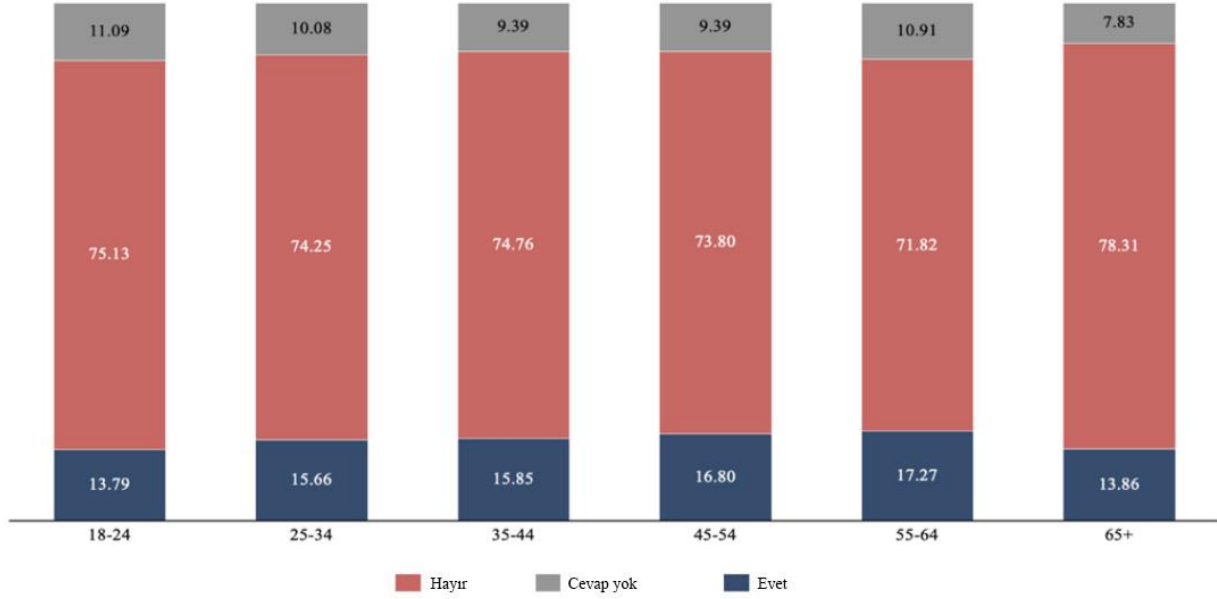
'Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum' ifadesine tepkiler.

Benzer şekilde, yaş grupları arasındaki uyumda da önemli farklılıklar görülmemiştir. En genç ve en yaşlı yaş grupları benzer düzeyde uyum göstermiştir. Bu iki kohortun ortasındaki diğer yaş grupları biraz daha yüksek uyum göstermiş ve birbirlerine benzerlik göstermiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 104. Farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip kişiler hakkındaki görüşler, yaş gruplarına göre, % 2020

Not: Katılımcılardan "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

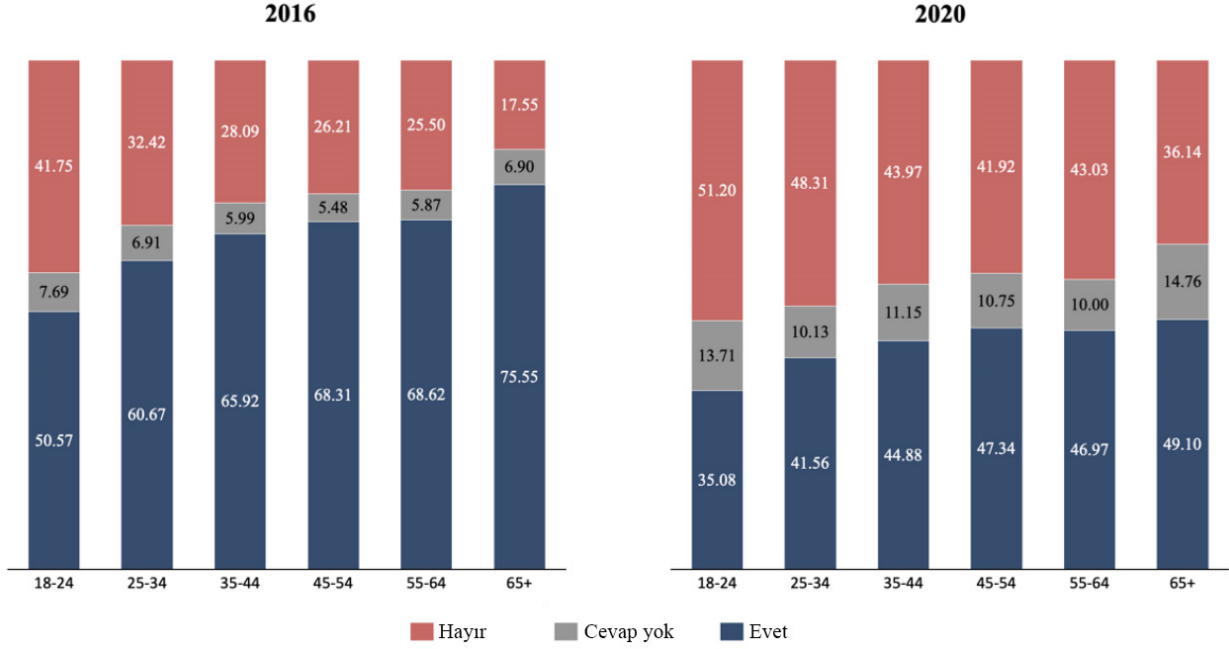
"İslami kuralları karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunuyor musunuz?"

Hem 2016'da hem de 2020'de, tavsiye verdiğini bildiren katılımcılar daha yüksek yaş gruplarında neredeyse doğrusal bir şekilde artmıştır. Bunu belirten katılımcıların yüzdesi özellikle en genç yaş grubunda düşüktür. Ayrıca, tavsiye verdiğini söyleyen katılımcılar 2016 ve 2020 yılları arasında tüm yaş gruplarında azalmıştır.

TÜRKİYE'DE ÇOĞULCULUK RADİKALLEŞMEYLE YÜZLEŞİYOR:

TEPAV MÜSLÜMAN ÇOĞUNLUKLU BİR ÜLKEDE DİN VE RADİKAL TUTUMLAR ARAŞTIRMASI

Şekil 105. İslami kuralları karşılamayan Müslümanlara tavsiyede bulunmaya ilişkin görüşler, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "İslami beklentileri karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunur musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

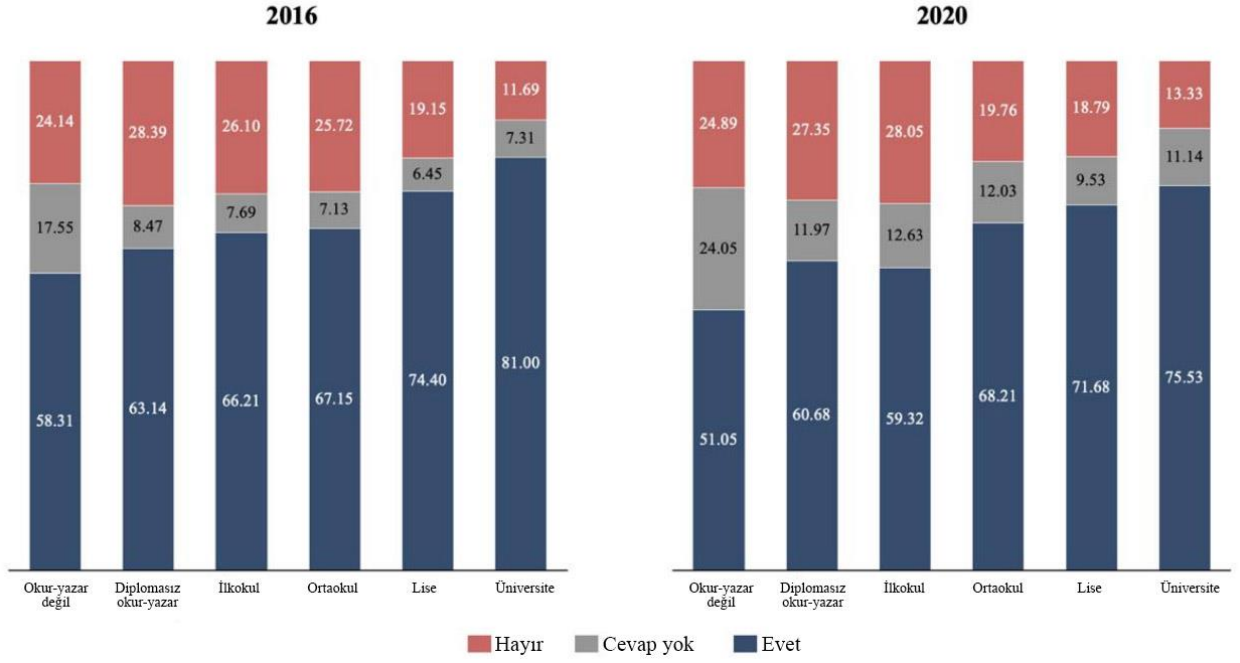
Ek 5 Dışlayıcı eğilimler: Eğitim seviyesine göre değişim

"Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?"

Hem 2016'da hem de 2020'de, dindar olmayan bir kişinin ahlaklı olamayacağını iddia etme eğilimi genel olarak eğitim seviyesi yükseldikçe azalmıştır.

Şekil 106. Dindar olmayan kişiler hakkındaki görüşler, eğitim düzeyine göre, %, 2016 ve 2020

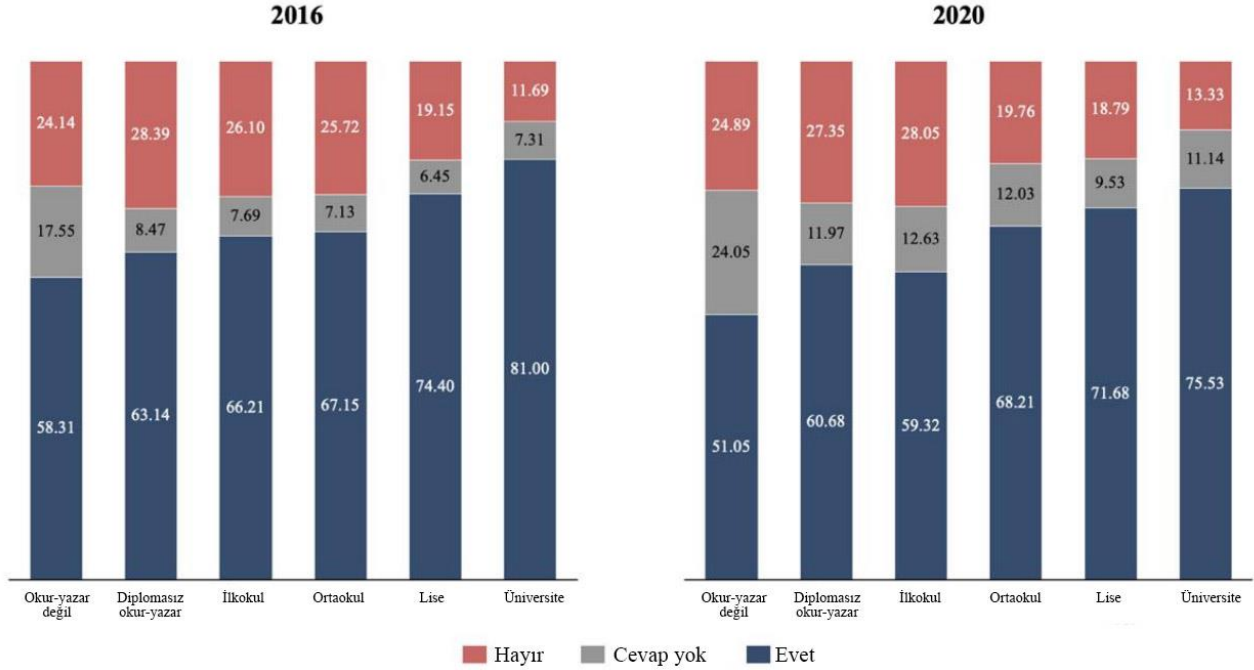
Not: Katılımcılara "Sizce dindar olmayan bir kişi ahlaklı olabilir mi?" sorusu yöneltilmiştir.

"Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?"

2016 ve 2020 yıllarında, namaz gibi dini görevleri ihmal eden bir kişinin günahkâr veya kâfir olduğuna katılanların oranı, bazı önemli istisnalar dışında (örneğin, 2016 yılında ilköğretim mezunlarının üniversite mezunlarıyla eşit düzeyde katılım göstermesi) eğitim seviyesi yükseldikçe genel olarak azalmıştır. 2016 yılı ile karşılaştırıldığında, 2020 yılında tüm eğitim gruplarından katılımcıların daha düşük bir yüzdesi bu ifadeye katılırken ilköğretim mezunlarının katılımı 2016 yılına göre artmıştır.

Türkiye'de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor:
TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması

Şekil 107. Dini pratikleri uygulamayan kişiler hakkındaki görüşler, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

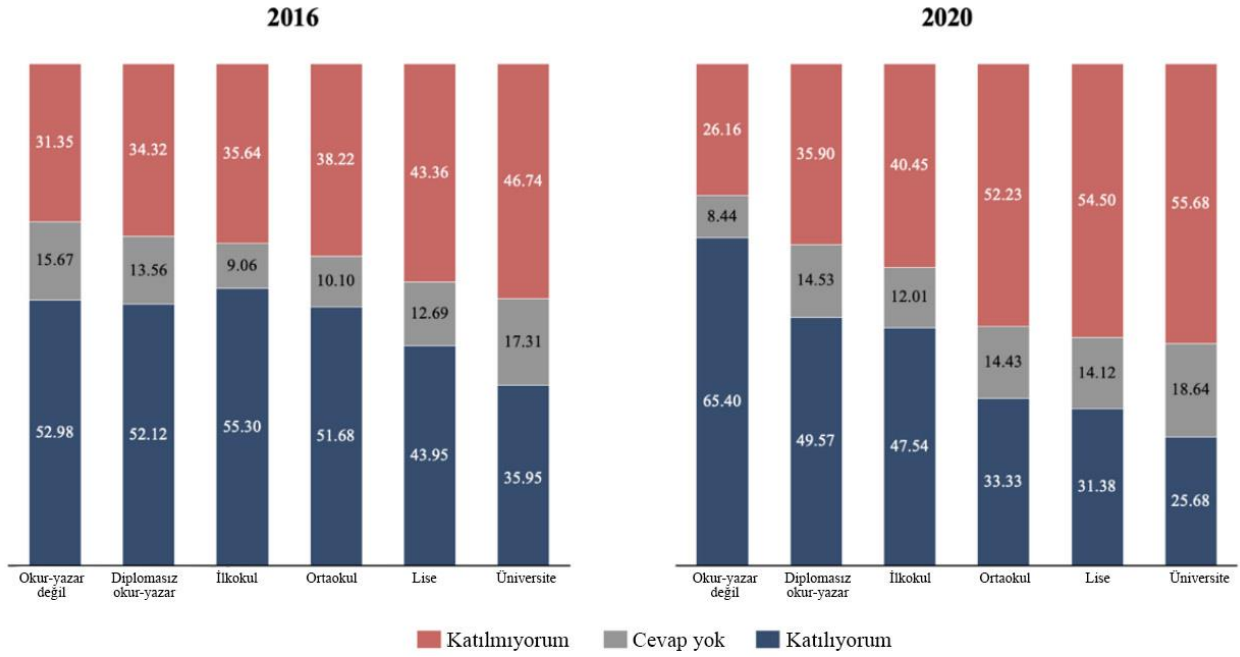
Not: Katılımcılara "Namaz gibi belirli dini görevleri yerine getirmeyen biri hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir.

'Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur' ifadesine tepkiler.

Hem 2016'da hem de 2020'de eğitim seviyesi yükseldikçe ifadeye katılım azalmıştır. İfadeye katılım 2016 ve 2020 yılları arasında azalmıştır; ancak okuma yazma bilmeyen katılımcıların katılım yüzdesi 2020 yılında artmıştır.

Türkiye'de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor:
TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması

Şekil 108. Kişinin kendi inanç ve uygulamalarının İslam'ı uygulamanın en doğru yolu olduğuna inanması, yaş gruplarına göre, %, 2016 ve 2020

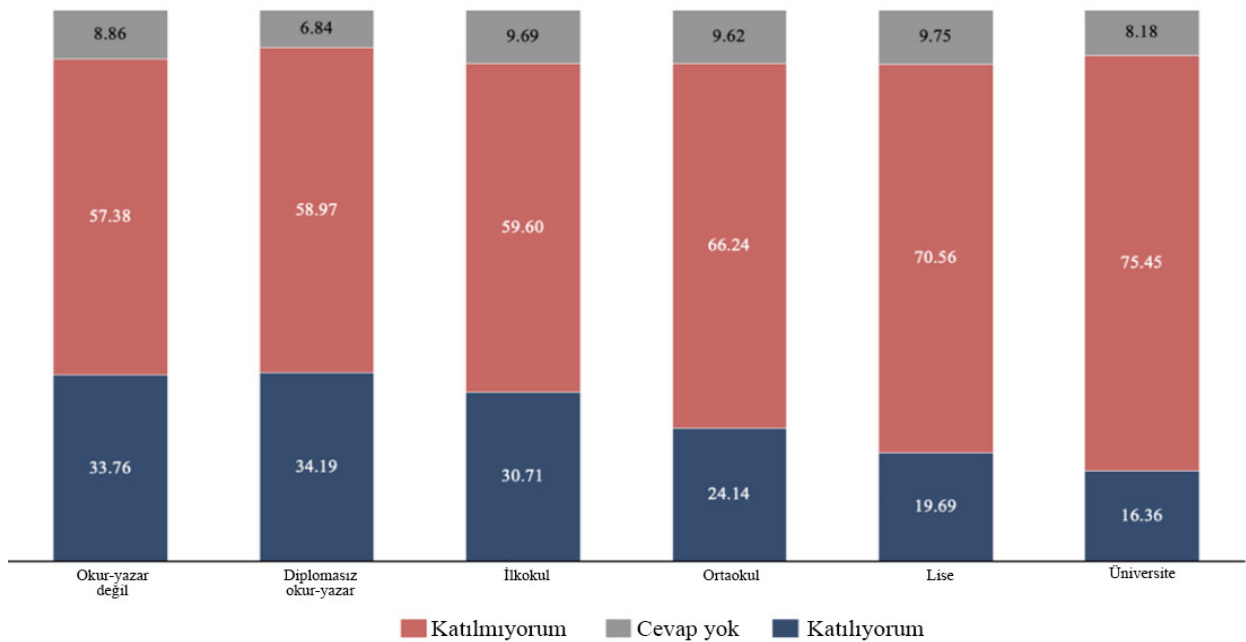

Not: Katılımcılardan "Benim mezhebim ve benim yolum İslam'ı uygulamanın en doğru yoludur" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir.

'Genellikle inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım' ve 'Benden farklı yaşam tarzına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemem' ifadelerine verilen tepkiler.

Her iki ifadeye katılım da eğitim seviyesi yükseldikçe azalmıştır

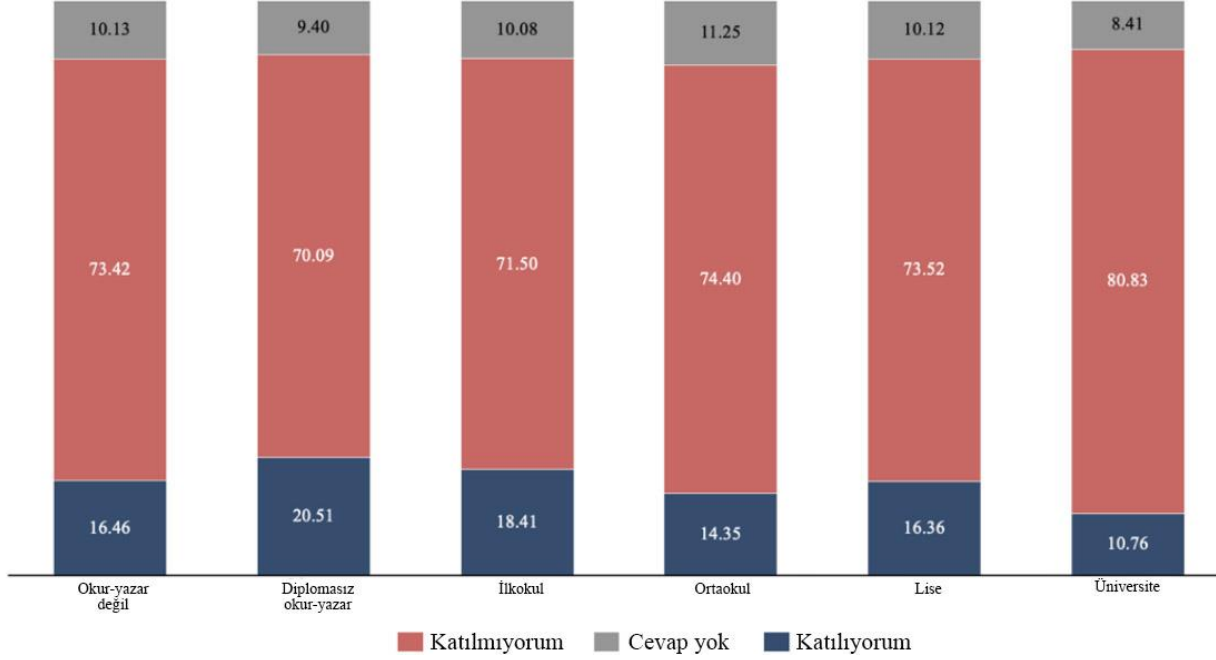
Şekil 109. Farklı inançlara göre yaşayan insanlarla etkileşim kurma konusundaki görüşler, % 2020

Türkiye'de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor:
TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması

Not: Katılımcılardan "Genellikle inançlarıma göre yaşamayan insanlarla arama mesafe koyarım" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

Şekil 110. Farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip kişiler hakkındaki görüşler, eğitim düzeyine göre, % 2020

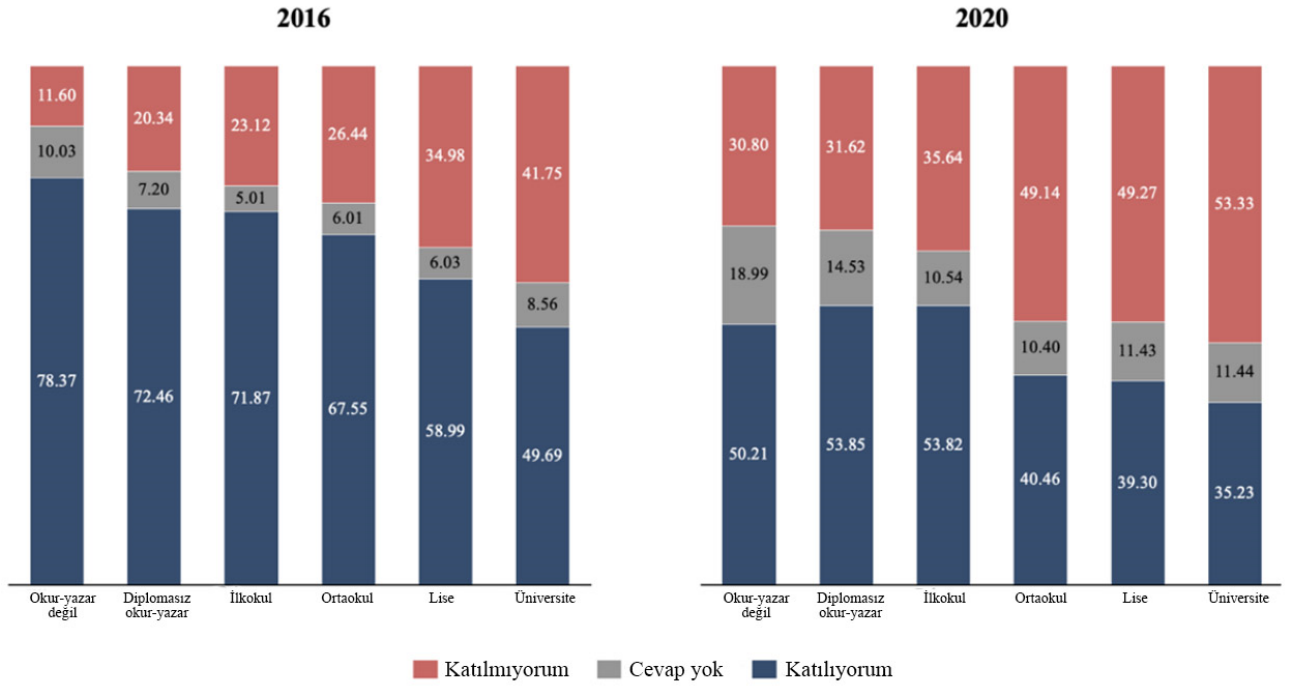
Not: Katılımcılardan "Benden farklı yaşam tarzlarına ve inançlara sahip olanlara tahammül edemiyorum" ifadesine tepki vermeleri istenmiştir. Bu soru sadece 2020 yılında sorulmuştur.

'İslami kuralları karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunuyor musunuz?

Hem 2016'da hem de 2020'de eğitim durumu önemli bir rol oynamış, tavsiye verdiğini söyleyen katılımcıların sayısı eğitim seviyesi yükseldikçe azalmıştır. 2020 yılında, tavsiye verdiklerini söyleyen katılımcılar tüm eğitim gruplarında azalmıştır.

Türkiye'de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor:
TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması

Şekil 111. İslami kuralları karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunmaya ilişkin görüşler, eğitim düzeyine göre, % 2016 ve 2020

Not: Katılımcılara "İslami kuralları karşılamayan Müslümanlara tavsiyelerde bulunur musunuz?" sorusu yöneltilmiştir.